

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Ukrainische Freie Universität

Серія: Магістерські праці УВУ, 1994/1

ВОЛОДИМИР ЛЕНИК

УКРАЇНСЬКА ОРГАНІЗОВАНА МОЛОДЬ

(молодечі організації від початків до 1914 р.)



Мюнхен — Львів
1994

УКРАЇНСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Ukrainische Freie Universität

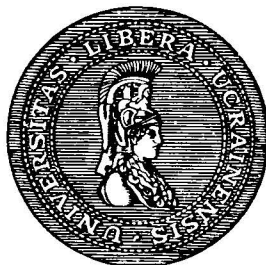
Серія: Магістерські праці УВУ, 1994/1

ВОЛОДИМИР ЛЕНИК

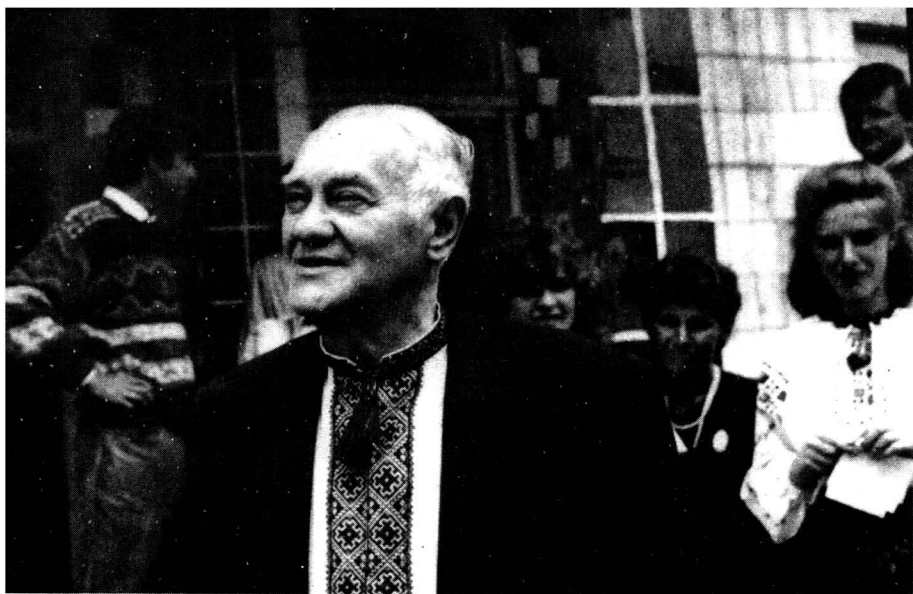
W. OHORODNYK
Plattlinger Str. 10
REGENSBURG
17.7.94

УКРАЇНСЬКА ОРГАНІЗОВАНА МОЛОДЬ

(молодечі організації від початків до 1914 р.)



Мюнхен — Львів
1994



Володимир Леник серед односельчан. Літо 1993 року.

«Коли всі сили народу вичерпались..., тоді на арену боротьби та історії приходить молодь, яка своїм непорочним ідеалізмом та безмежним пожертвуванням для визвольної ідеї поривас за собою нарід та творить новий перелік в його житті».

Остан Терлецький

Вступ

Гене́за українського організованого молодечого руху є цікавою для нас не лише як одна зі соціологічних проблем нашого народу, але передусім як одна з важливіших ділянок в історії нашої національно-визвольної боротьби.

Організації української молоді поставали і діяли не так у наслідок бунту проти опікунства старших, не так з природного прагнення пошуків чогось нового, не так з бажання проповідувати й здійснювати нову ідею, ідею власного модернішого світу, але радше із відчуття кривди українського народу й бажання та стремління вивести свій народ з тяжкої неволі, відродити його і дати йому суверенність та рівноправність у колі вільних націй.

Початки організованости української молоді сягають далеко в минуле. Але найбільш активними були молодечі організації на зламі XIX та XX ст. Це були бурхливі й визначальні часи. Український народ прокинувся від багатолітнього сну і зазнав протягом кількох десятків років глибокий процес національного відродження. У цьому процесі одну з важливіших ролей відіграла молодь та її організації. Її успіхи були епохальними. Отже, час приступити до написання історії цього молодечого руху.

Зібрати матеріали для відтворення організованого українського молодечого руху нелегко. Молодь не надавала належної уваги архівам, документам чи звітності. Головне — щоб була зроблена робота. Крім того, багато організацій діяли підпільно, нелегально. Вони свідомо уникали прилюдности, ховали і нищили все, що могло би бути використаним ворогами проти окремих діячів визвольного руху. Єдиними джерелами можуть служити статті та огляди, опубліковані в газетах та журналах, спогади та розповіді живих свідків. Останнім часом з'явилися цінні збірники регіональних комітетів та земляцтв, а також низка пам'ятних

книг і життєписів видатних представників нашого національного руху, між якими було чимало таких, які розпочинали свою діяльність уже в юнацькому періоді свого життя, у лавах існуючих тоді молодечих організацій.

Зрозуміло, що український молодечий рух був дуже розрізнений. Але в історичній перспективі можна бачити елементи єдності, спільну мету та напрями. Беручи до уваги різні фактори та прикмети молодечого руху, можна вирізнити три його періоди: початки організованого вияву молоді та його швидкий розвиток аж до вибуху Першої світової війни; період Визвольних Змагань та спроби пристосуватися до нових обставин у чотирьох займанщинах до 1930 р.; найновіші часи від 1930 р. до сьогодні, включаючи другу світову війну, боротьбу ОУН—УПА та діяльність на чужині, в діаспорі.

Розділ перший. Вогники національного відродження

Про існування і діяльність братств в Україні читаємо вже в стародавніх літописах. У Іпатіївському літописі зафіксовано «братчини» в Полоцьку під роками 1134 та 1159. Членами цих братств були старші громадяни, але в багатьох історичних джерелах згадується також молодь. Наприклад, Братство Успення і св. Миколая у Львові влаштовувало для молоді окремі сходини, щоб «зацікавити їх життям Братства та підготувати до перебрання керівництва після відходу старших» [1, с. 135]. А 1668 р. при державній школі у Тернополі сп. Йосифом Шумлянським було засновано «Братство Благочестивих і Благородних Младенцов у місті Тернополи обитающих» [2, с. 35]. Уже в XV ст. в Острозькій Академії існували «Юнацькі братства», а в Київській Академії — «Допомогове Товариство». Ці молодечі братства були осередком не лише церковного, але й суспільного життя [3].

Починаючи з 1616 р., в різних парафіях Української Католицької Церкви постають «Марійські дружини» (товариства). У тому ж році оо. Василіяни одержали з Ватикану привілей створювати такі дружини при своїх школах (їх було 60) [4].

Традиції братств княжих та козацьких часів перейняли пізніші покоління у XVIII—XIX ст. Ініціаторами їх заснування стають чимраз частіше молоді діячі. Цілі і форми діяльності нових товариств стають більше світськими, навіть світоглядними, але назва залишається довгий час традиційною — братства. Значно пізніше починають з'являтися нові назви: гурток, громада, товариство, спілка, секція тощо.

Умови, в яких зароджувалися і діяли братства, товариства української молоді, були вкрай несприятливі. Наприкінці XVII ст. Правобережна Україна була поділена між Польщею, Угорщиною і Молдавією, а Гетьманщина на Лівобережжі змагалася з експансивним московським імперіалізмом. Окупанти чимраз сильніше закріпачували українське селянство, нищили українське міщанство, денаціоналізували аристократію. Коли ж на Лівобережжі було ліквідовано Гетьманщину та знищено Запорозьку Січ, здавалося, що український народ зникає з лиця землі. Головно у Галичині, на Буковині та на Закарпатті губилися традиції, не стало української провідної верстви. Навіть духовенство, що було найбільш тісно пов'язане з народом, втрачає свої національні ознаки. Український народ перетворюється на закріпачену масу селян, а колишній господар «медом й молоком текучої» землі стає також наймитом.

Під кінець XVIII ст. знівечений і поневолений український народ переживає новий розподіл. Польща тратить у 1772 р.

самостійність, а велика частина її державної території — Придніпрянщина та Волинь — переходить під московську окупацію. Галичину опановує Австрія. Закарпаття залишається під Угорщиною, яка хоч і сама мусить коритися Відневі, не дає закарпатським українцям ані тіні національної свободи. У 1775 р. Австрія долучає до своєї імперії також Буковину.

Відомий український вчений і письменник Богдан Лепкий так описав у 1911 р. ситуацію, в якій опинився наш народ: «Сто літ тому ми лежали ще в болотнистому рові і мовчки, зі смутком у серпі, приглядалися, як другі йшли широкою дорогою всесвітнього поступу, йшли, а нас лишали далеко за собою. Прикрі то були часи! Український народ забув, як колись він панував на своїх широких землях між Сяном і Доном, як своїми хоробрими грудьми відпирив азійську дич від Європи... Закріпощений хлоп забув, що колись і він паном був, що мав і хліба і волі доволі, що бодрий його дух бував свobodно, як вітер по полях України» [5, с. 2].

Видатний історик і державний діяч професор Михайло Грушевський змалював тодішню дійсність чорними кольорами: «Під Австрією опинилися темні, панцизніним ярмом приборкані маси селянства з таким же заляканим духовенством, майже вже без міщанства, без своєї шляхти і без інтелігентного проводу. Недоля селянських мас досягла вершка свого насичення. Здавалося, що вже прийшов кінець українському життю» [6, с. 8].

Історик Дмитро Дорошенко писав про ситуацію на Наддніпрянщині таке: «Українське національне життя протягом цілого XIX століття було розвинуте дуже слабо. Українську національну ідеологію визнавала й плекала дуже нечисленна частина інтелігенції, ціле суспільство стояло осторонь від неї, народня ж маса була темна і національно несвідома. Російське правительство боялося примари українського сепаратизму не менше, як революційного руху і робило все, що тільки могло, аби не допустити української національної свідомості в масах і умисне гальмувало розвиток української літератури і народньої просвіти... Російська інтелігенція неприхильно ставилася до українства. Вона не розуміла його й не хотіла розуміти... Український рух, на її думку, це був витвір купки романтиків, або шовіністів, який тільки міг загальмувати всеросійський поступ» [7].

Та на щастя український народ виявив нечувану опірність і витривалість. Він не забув своєї минувшини, не вмер, як цього очікували вороги. У найчорніші часи занепаду стають помітними сяйва нового світанку. Перші ознаки відродження виявляються майже рівночасно у двох різних і протилежних областях України: на сході

в Полтаві й Харкові та на заході на Закарпатті та в Перемишлі. На обох окраїнах України пробуджується дух української стихії, постають центри української культури, починається боротьба за воскресіння утраченої гідності. Ці перші вогники національного відродження запалали через декілька десятків років яскравим вогнем боротьби за права народу, за вільне життя, за власну культуру, за рівноправність. Це був поштовх до боротьби за національну свободу і власну державність. І в обох центрах українського відродження вже тоді провідну роль відігравала молодь, об'єднуючись у таємні гуртки та братства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федченко П. М. Матеріали з історії української журналістики. К., 1950.
2. Шляхами золотого Поділля: Збірник. Філадельфія, 1960.
3. Дорошенко Володимир. Українство в Росії. Відень, 1916.
4. Вісник Марійського товариства. Львів, 1926.
5. Лепкий Богдан. Маркіян Шашкевич. Коломия, 1912.
6. Шах Степан. Маркіян Шашкевич та Галицьке відродження. Париж—Мюнхен, 1961.
7. Дорошенко Дмитро. Мої спомини про давнє минуле. Вінніпег, 1949.

W. OHORODNYK
Pflanzinger Str. 10
D-91054 REGENSBURG

Розділ другий. Вияв організованості української молоді

Першим центром українського відродження на *північно-східних землях України* став у XIX ст. Харків, де вже у 1727 р. існувала Українська Колегія, яку на вимогу української шляхти перетворено 1805 р. на університет. Навколо тієї високої школи гуртувалися, від самого початку її існування, численні передові українці. Університет став центром духовного життя українського народу, а також місцем, де зберігалася традиція минулого державного життя Гетьманської України. В тому центрі виступили перші оборонці автономії України. Там почали писати свої твори українською мовою письменники Іван Котляревський, Гулак-Артемовський, Амвросій Метлинський, Квітка-Основ'яненко, Євген Гребінка, Микола Костомаров. Там почали виходити перші українські часописи і там були засновані перші підпільні товариства — масонські ложі, військові і політичні угруповання так званих декабристів.

Хоча масонські ложі за своїм характером не були національними, вони відіграли важливу роль у відродженні українського народу. Деякі з них об'єднували лише українців, а поміщик Василь Лукашевич заснував 1819 р. «Товариство визволення України», що було також відоме під назвою «Малоросійське общество» [1].

Немає сумніву, що ця діяльність поширювалася також і на інші області підросійської України, але глибоко конспіративний характер цієї праці не давав можливостей щодо реєстрації її успіхів. Навіть у поліційних архівах не легко знайти відповідні документи, бо таємні гуртки часто ховалися під невинними назвами («Мочиморди», «Балагури» тощо).

Тарас Шевченко та Кирило-Методіївське товариство спричинилися до активізації національного життя українського народу Наддніпрянщини та Волині. Діяльність Шевченка почалася у Петербурзі. Там він познайомився зі свідомими земляками, там же почав писати поезії, наповнені любов'ю до Батьківщини та українського народу. У них він закликав до боротьби проти жорстокого і нелюдяного поневолювача. Твори Шевченка, що з'являлися друком або поширювалися у переписуваних манускриптах, уже в 40-х роках XIX ст. знайшли широкий відгук у всій Україні, головню серед молоді. Вони ідейно підготували ґрунт для створення у 1845 р. Кирило-Методіївського товариства, що властиво формально називалося «Слов'янським обществом». До нього було залучено цілий ряд визначних українців молодого покоління, а між ними Миколу Костомарова, Миколу Гулака, Пантелеймона Куліша, Тараса Шевченка. Наймолодшим членом товариства був 19-літній Юрій Андрузький [2].

Братство ставило собі за завдання прагнути перебудови суспільства на засадах християнського вчення про справедливість, свободу, рівність і братерство. Ця перебудова мала бути здійснена шляхом запровадження певних реформ: соціальних; національного зрівняння у правах усіх слов'янських народів у розвитку їх культур та мов; поширення освіти в народних масах; об'єднання усіх слов'ян у душі тодішнього слов'янофільства у федеративній державі [3, с. 1031].

Ця широка федеративна програма передбачала далекосяжні соціальні та політичні реформи. Усі слов'янські народи повинні були одержати майже повну самостійність. Існування федералістичного принципу у їхній програмі було, як нам сьогодні видається, негативним явищем. Але на той час цей пункт програми був до деякої міри революційним. Його перебрали братчики, від масонської ложі «Общества объединенных славян», яка у 20-х роках XIX ст. була дуже модною.

Кирило-Методіївське товариство не проіснувало довго. У 1847 р. студент Олексій Петров слухав розмови братчиків і доніс поліції. Найперше заарештовано Миколу Гулака у Петербурзі, а 9 квітня 1847 р. — Тараса Шевченка. За ними слідували інші [4].

На південно-західних українських землях, у Перемишлі, голос підніс крилошанин Іван Могильницький (1777—1831). Він став в обороні української мови, проповідував її, боровся за її статус як викладової у семінаріях та у Львівському університеті, видавав книжечки та Буквар. Він заснував видавниче товариство галицьких греко-католицьких священиків «Societas Presbyterorum Ritus graeco-catholici Galiciensium». За почином о. крилошанина Могильницького і під його проводом у Перемишлі близько 1816 р. був створений гурток української молоді — легальне товариство, яке ставило собі за мету боротися за впровадження у народніх школах навчання української мови [5].

Дещо пізніше в Перемишлі діяв у тому ж напрямі єп. Снігурський. Він заложив за власні гроші друкарню українських книжок, зібрав велику бібліотеку і зробив багато для впровадження рідної української мови [6].

Про окремі українські гуртки в той час не маємо джерельних відомостей. Але є докази, що багато української молоді були активними в польських підпільних революційних організаціях. Вони брали участь у польських антиросійських повстаннях (наприклад, 1831 р.). Підпільна діяльність поляків та їхні революційні дії впливали посередньо на розбудження національного почуття української молоді та заохочення її до створення власних організацій.

Про участь українців у польських революційних діях є багато документів. На процесі проти українця Костянтина Леліва-Словінського (Львів, 1837 р.) з'ясувалося, що він спонукав молодих українців до членства у польських підпільних гуртках. На процесі судили також теолога Івана Вендзіловича. 1843 р. засуджено на смерть українця, члена польського політичного руху, префекта Львівської духовної семінарії о. Миколу Гординського (префектом він був від 1831 до 1837 р., кару смерті йому замінили на 12 років тюрми). З ним судили й інших українців: Кирила Слоневського, Клементія Мохнацького та Каспра Ценглевича.

Після придушення польського повстання 1831 р. багато повстанців втекли до Перемишля. Вони створили ряд підпільних організацій, в яких знову опинилися молоді українці. Однією з таких організацій було «Товариство вчених», або, як його ще називали, «Сенат». Товариство мало самоосвітній та почасти політично-національний характер. До нього належали брати Микола і Юліян Кміцикевичі, що виявилось на судовому процесі у Львові в серпні 1834 р.

Наприкінці 1837 р. у Перемишлі засновано повітову раду революційної польської організації «Сармація». Її членами стали передусім гімназійні учні. Конспіративну роботу ради провадили українські богослови Маркил Лапчинський та Венедикт Кущикевич. Згодом організацію було переіменовано на «Товариство вільної Галичини». Головною метою товариства було провадження між ремісниками і приватними урядовцями пропаганди соціального характеру. Їхнє гасло «Аристократію впень!» свідчить про радикальний характер цієї групи. Цю організацію називали ще «Галичанкою».

Під впливом польського підпільного руху почали створюватися також суто українські таємні організації в різних містах Галичини. Першими організаторами таких гуртків були здебільшого колишні члени польських організацій. Доктор Льонгін Цегельський вважає, що Маркіян Шашкевич, який у 1826—1829 рр. був членом польського гуртка у Бережанах, побачивши, що ця організація переслідує суто польські цілі, вийшов із неї й, опинившись у Львівській семінарії, 1833 р. співорганізував український гурток [7]. Це припущення доктора Цегельського спростовують інші українські історики. Богдан Лепкий стверджує, що Шашкевич прибув до Львова вже свідомим українцем і відкинув можливість приналежності українців до польських гуртків. Професор Михайло Тершаківець зазначає у своїй праці «До життєпису Маркіяна Шашкевича»: «Мартин Лапчинський, один із польських демократів з 1830 р., говорить про «ді Брудер Шаш-

кевич», питомців духовної семінарії, які буцім-то мали бути членами русофільської партії. Якщо б Шашкевич належав до польських гуртків, то напевно поляки не називали б його русофілом» (Записки НТШ XIX, 1906, кн. 1, с. 77).

До українського таємного гуртка Маркіяна Шашкевича належали: Яків Головацький, Іван Вагилевич, Микола Устиянович, Антін Могильницький, Ількевич, Величковський. Згодом долучилися до них інші. Гурток поставив собі за завдання: користуватися у щоденному обігу українською мовою; не вживати польської азбуки в письмі, але писати так званою гражданкою; писати живою українською мовою; боротися за чистоту українського обряду в церкві; запроваджувати українську мову у проповідях [8, с. 8].

Члени гуртка обрали собі старі українські імена: Шашкевич називав себе Русланом, Головацький — Ярославом, Вагилевич — Далибором, Ількевич — Мирославом. Цими іменами вони підписували свої літературні твори, вміщуючи їх у поетичних збірках.

У першій збірці гуртка, що мала назву «Син Руси», вміщено, між іншим, один вірш «До синів Руси», який можна без сумніву вважати програмовим:

Час! Час! Ум наш розітрити,
Най блистає его сила,
Милость к музам защебити,
Щоби в Руским серцю тквила.
Яри, яри ум твій Сине,
Той дар небес так велики,
Чорна мряка нехай гине,
Що вид тьмила через віки.
Далї, Братя! Далї, други,
Серце к музам най припадає,
Сходїть вірної дружби круги,
Нех там милость в нем засяде.

Вірш був підписаний криптонімом «О. Г.». Хто за ним крився — невідомо. Уживання псевдонімів та криптонімів свідчить, що члени гуртка долали великі труднощі у здійснюванні накреслених завдань. Вони були наражені на неприємності й переслідування. Подальша доля Маркіяна Шашкевича є найкращим доказом ставлення влади до гуртківців.

Та незважаючи на ті небезпеки, гурток Шашкевича швидко збільшувався і поширював свою діяльність. Його члени збиралися, читали книжки, вели розмови, писали до альбому гуртка свої

твори. Власної назви гурток, мабуть, не мав. Історичну назву «Руська трійця» створено пізніше, і вона властиво стосується трьох провідних діячів гуртка — Шашкевича, Головацького, Вагилевича. Члени гуртка неодноразово виявляли велику відвагу і мали значні здобутки. У своїх проповідях вони часто відкрито боронили рідну мову, і коли однієї неділі в різних церквах Львова Шашкевич, Устиянович та Величковський виголосили проповіді українською мовою, то це був перший і остаточний прорив у негідній традиції — проповідування в українських церквах польською мовою.

Після видання збірки «Син Руси» гуртківці взялися за підготовку нового альманаха «Зоря» — писемце, посвячене руському языку». До нього увійшли деякі записані гуртківцями українські народні пісні, вірші й статті. У цьому альманахові застосовано вже новий правопис, що відкидав, нарешті, букви «ять» (ѣ) і «єр» (ѣ), замінюючи їх українськими «і» та «и».

Альманах «Зоря» світу не побачив. У 1835 р. цензура заборонила його друк. Лише через два роки з'явилася частина його матеріалів у новій збірці, що, як відомо, була видрукована у Будапешті під назвою «Русалка Дністровая». Впроваджуючи у життя завдання гуртка, Шашкевич увійшов у прилюдну дискусію за новий правопис, публікуючи трактат проти вживання польської азбуки в українській мові під заголовком «Азбука і Abecadło».

У 30-х роках XIX ст. у Львівській українській греко-католицькій семінарії існував інший таємний гурток. Його викрили і за приналежність до нього вигнали зі семінарії 30 богословів [9]. У 1830 р. зроблено також першу спробу створення легальної організації у Львові — Товариства студентів-богословів. Але ця спроба також не мала належного успіху.

Продовжуючи традицію Івана Могильницького і Маркіяна Шашкевича та наслідуючи приклад Наддніпрянської України, у 60-х роках у Галичині активізується український рух. Перед ведуть студенти. Вони захоплюються Шевченком, переписують «Кобзаря», розповсюджують його по всій країні. Молоді українські письменники наводять контакти з Паньком Кулішем, Олександром Кониським, Іваном Нечуй-Левицьким, друкують їхні твори у галицьких часописах.

Читаючи ці твори, а головню поезії Тараса Шевченка, молодь усвідомила свої завдання і обов'язок перед власним народом. Шевченко показав їм шлях до найвищої мети кожної нації — «В своїй хаті — своя правда і сила, і воля». Він кинув гасло: «Борітеся — поборете!» Молодь другої половини XIX ст. захоплюється

тими гаслами і несе їх у народ. Починається повільний, але послідовний і всезростаючий процес творення української сучасної нації. Організоване життя української молоді зароджується у найпростішій формі гуртків.

Таємність перших гуртків, що спочатку звалися громадами, а пізніше — кружками, була зумовлена політичною ситуацією. Незважаючи на їх таємничість, вони в Галичині так швидко розросталися, що починаючи з 60-х років і до початку XX ст., охопили своєю діяльністю всі середні та вищі школи, в яких була хоч би невелика кількість українських учнів чи студентів.

Гуртки «були тими джерелами, з яких випливала животворча сила нашого усвідомлення, що не тільки не дозволило всохнути галицькій вітці українського народу, але допомогло їй розростися і зайняти у всеукраїнському життю становисько Українського Піємонту», — писав один з діячів перших гуртків [10]. Євген Олесницький, визначний діяч Галичини XIX ст., стверджує у своїх споминах: «Національні організації у демократичному дусі, які оснувалися серед гімназійної молоді Східньої Галичини від початків 60-х років, стали безперечно основою українського відродження у Галичині. З гімназій виходили молоді люди, борці за українську ідею, які відтак справджували її у пізнішому життю своєю діяльністю серед суспільности... У громадах училися вони бути вірними синами свого народу, розуміти його минуле, заглядати в народню душу» [11].

Ці характеристики таємних гуртків у висловах тогочасних визначних політичних й громадських діячів є для нас особливо важливим документом, бо лише вони розкривають ті цілі, що їх ставили собі організатори гуртків.

Відомості щодо історії гуртків у Галичині залишив нам також О. Барвінський у своїх «Споминах з мого життя» (Львів, 1912): «Думка заснування громад постала в Галичині не самостійно, а приніс її сюди наддніпрянець, студент Володимир Бернатович. Перша громада заснувалася у Львові мабуть в 1863 р.». Цю дату не можна вважати за остаточну. Професор Василь Лев стверджує, що свого часу професор Львівського університету Студинський пропонував студентові М. Тершаківцеві опрацювати переписку таємних студентських та учнівських організацій-громад, що постали «у Львові і на провінції у зв'язку з вісткою про смерть Шевченка» [9].

Таємні громади і гуртки стали вже від самого початку організаціями самоосвіти та самовиховання і своєрідними школами, з яких виходили студентські, а відтак політичні й громадські проповідники нашого народу XIX і XX ст. Діячі таємних гуртків

розбудили український народ, з якого вийшли пізніше борці за національне та соціальне визволення.

Члени гуртків та кола, що перебували під їхнім впливом, захоплювалися народною творчістю, вивчали мову та народні звичаї, залюбки носили вишивані сорочки, козацькі шаровари та жупани, влаштовували в роковини Шевченкової смерті вечори, на яких виголошували доповіді, декламували його вірші та співали українські пісні. Подекуди ця діяльність набувала політичного характеру. У 1909—1910 рр. члени таємного гуртка в Академічній гімназії у Львові влаштували страйк тому, що дирекція не пустила їх на академію в пам'ять Шевченка. При інших нагодах учні відмовлялися співати австрійський цісарський гімн «Боже, будь Покровитель...». Страйк учнів у Львові поширився і на гімназії у Станиславові та Тернополі.

Таємні гуртки діяли самостійно, не маючи якоїсь надбудови. Але Данило Танячкевич, спочатку як студент, а потім як священник став своєрідним провідником майже всіх гуртків. Він провадив жваву кореспонденцію з керівниками гуртків і постачав їх доступною тоді літературою [12]. У переписуванні «Кобзаря» йому часто допомагав Микола Михалевич. Брошура «Письмо до Громади» Танячкевича, що вийшла друком під псевдонімом «Гриць Будеволя», була неофіційною програмою гуртків протягом багатьох років.

Потреба співдії гуртків виявлялася головню у персональних контактах окремих гуртківців та їхнього керівництва. На зламі XIX і XX ст. помітні вже організаційні заходи щодо створення спільного фронту. До Львова з'їжджалися представники гуртків, відбувалися крайові конференції, що тривали здебільшого декілька днів. На цих з'їздах обговорювалися національно-державницька та поступова ідеологія гуртків, методи боротьби з москвофільством, справи самоосвіти й організації власної преси. Делегати складали звіти про працю репрезентованих ними гуртків. Референтами на з'їздах та керівниками дискусій були переважно студенти, що відзначалися ідеологічним озброєнням та добрим досвідом організаційної праці.

Про один з таких з'їздів, що відбувся у листопаді 1910 р., писав С. Ріпецький [13]. З'їзд тривав два дні. У ньому взяли участь представники з усіх міст Галичини та з Наддніпрянщини. Нарадами опікувалися два гімназисти — Емануїл Сандул та Василь Данилович. Між референтами були: студент філософії Федір Замора, що говорив про ідеологію організації та завдання молоді; студент права Осип Назарук, що говорив про українську державницьку традицію; емігрант з Києва студент Микола Залізняк, що говорив

про таємні студентські організації на Наддніпрянщині та методи їхньої праці. Про інших учасників не маємо докладніших відомостей. В описі згадано лише частину представників від деяких гуртків. Передусім йшлося про представника Перемиської гімназії, учня 8 класу Івана Чмола, у подальшому основоположника українського військового руху та полковника січових стрільців. Від Золочівського гуртка говорив учень 8 класу Іван Лизанівський, який через декілька років (1913 р.) був скерований стрілецькою організацією до Києва, щоб там працювати в напрямі підготовки революційного протиросійського руху. Його активній діяльності допомагали студент Василь Семенець, колишній голова Самбірської гімназійної громади, та студент Юліан Охримович, колишній голова Драгоманівської студентської громади у Львові.

Ідейний та організаційний зв'язок між гуртками вплинув найперше на зміцнення окремих з них та поширення засягу їх діяльності. До руху долучалися також гімназисти, що навчалися у чужих гімназіях, які існували у Галичині (польських, німецьких), або навіть поза територією України. Для зв'язку між гуртками і гуртківцями служили видавані студентами публікації, передусім журнал «Молода Україна», а пізніше — гуртківський орган «Життя». Порушувані на їх сторінках теми ставали темою для дискусії одночасно в усіх осередках гімназійної молоді та студентства. У наслідок цих дискусій виникали нові акції й нові напрями діяльності.

Особливу увагу почали звертати гуртківці у першій декаді ХХ ст. на військову справу [14]. Ініціатором і організатором військової організації серед студентів Львівського університету був Іван Чмола. До створеного ним восени 1911 р. таємного військового гуртка «Пласт» включено також старших гімназистів. Гурток поставив собі за завдання поширювати військове виховання і вишкіл серед молоді, щоб приготувати її до майбутньої боротьби за самостійну Україну. Між першими організаторами гуртка були: В. Кучабський, Р. Сушко, О. Кучерішка, П. Франко, О. Квас та Олена Степанівна. Остання так описує свою участь у ньому: «Ця організація вела більше військову, як пластову роботу, бо крім в'язання вузлів, пластового ходу і сигналізації, учились ми стріляти з револьвера, пізнавати систему кріса Манхліра (поки що лиш теоретично), таборувати і підходити. Учились ми з малих, битих на цикльостилі видань, які перекладали з польської на українську мову. З пластових прогульок пригадую собі одну до Брюхович, нічний табір на Чортківській Скалі з підходженням і двоє нічних вправ в околицях Чортківської Скали та Винник. З замилюванням

розчитувалися ми в книжках, де говорилося про партизанку, вибір вибухового матеріалу і захоплювалися геройськими подвигами одиниць, чи невеликих гуртків людей, про яких розповідав Чмола, що знав численні приклади того роду з воєн різних віків».

Водночас із заснуванням військового гуртка Івана Чмоли, або дещо пізніше, з'являються подібні гуртки, секції, курені. У Львові 1913 р. діяв окремий таємний гурток, який очолили Осип Квас, Василь Клим та Василь Кучабський. Вони дали йому назву «Мазепинський курс мілітарний». Вишкільні курси провадили гуртківці ночами. Члени гуртка складали присягу при запалених смолоскипах, переважно в лісі, про те, що будуть боротися зі зброєю в руках за здобуття незалежності. Після присяги нові члени подавали всім руку на знак повної та щирої дружби і переходили на «ти».

Діяльність гуртка (курсу) поширювалася на всю Галичину. Його члени виїздили з доповідями до таємних гімназійних гуртків, організовували там військові вишколи, збирали гроші на «Воєнний фонд», який було створено в лютому 1914 р. з метою роздобути гроші на закуп зброї. Ідею такого фонду подали провідникам «Мазепинського курсу» гімназисти зі Стрия, Самбора, Яворова та Кіцманю, надсилаючи до Львова пожертви на зброю. Деякі курси мали вищий рівень вишколу.

Перед самою війною військовим вишколом почали займатися також статутіві легальні організації «Січ» і «Соколи», створюючи у своїх відділах та станицях стрілецькі секції. У Самборі до стрілецького вишколу місцевого «Пласту» належало 120 гімназистів. Вишкіл провадив полковник піхоти Володимир Коберський. Члени легальних стрілецьких секцій почали носити однострої, проект яких належав Левові Лепкому. У 1913 р. у Львові був заснований за редакцією Івана Чмоли військовий журнал «Відгуки» для поширення ідеї стрілецтва.

Ідея військового вишколу молоді не була одначе сприйнята позитивно всім загалом галицького суспільства. Деякі студентські кола також виступили з гострою критикою стрілецької діяльності Чмоли, Кваса, Франка та їхніх друзів. Друга секція Українського студентського союзу ім. М. Драгоманова скликала на 20 жовтня 1912 р. прихильників і противників військового вишколу на дискусійний вечір. Прихильники військового вишколу стояли на засадах, що створення власної держави може бути здійснене лише шляхом збройної боротьби. Їхні противники відстоювали думку, що цієї мети можна досягти через «творення культурних цінностей». Прихильників збройної боротьби вони зневажливо називали

«люшнями», або «люшнівцями», мовляв, вони хочуть йти «з люшнями»^{*} на ворога».

На дискусійному вечорі, а також на загальних зборах Українського студентського союзу, що відбулися 15 грудня 1912 р., переможцями вийшли прихильники «культурицтва». Тому табір мілітарно-державницької концепції, головним речником якого був у той час Федь Федорів, почав глибше застановлятися над тим, як здобути більше прихильників власної концепції та популяризувати її серед суспільства. Того ж вечора після зборів УСС у приміщенні товариства техніків «Основа» відбулася нарада, на якій ще раз обговорено потребу військового виховання молоді.

Чергова прилюдна дискусія відбулася на масових зборах, скликаних 3 квітня 1913 р. Українським студентським союзом у Львові. Речником «військовиків» був цього разу Іван Чмола. Він зі запалом переконував присутніх у «потребі» підготовки національної самооборони шляхом закладання стрілецьких дружин та ширення самостійницьких кличів поміж народом, щоб у той спосіб надати ідеалові самостійної України реальний зміст і бути приготованими на всякий випадок «сентуальних міжнародних конфліктів». Та, на жаль, і цього разу більшість Львівського організованого студентства не усвідомлювала реальної дійсності, і «культурики» вийшли переможцями, щоб рік пізніше переконатися, як сильно вони помилялися.

Інакше виглядала справа у провінції та поміж гімназистами. Там переважали діячі, які твердо обстоювали справу військового вишколу і на практиці приготувляли своїх членів до збройної боротьби. Вони активно підтримали створений 16 грудня 1913 р. Стрілецький комітет, який став властиво осередком стрілецького руху. До нього належали: Василь Іеник, Омелян Кучерішка, Іван Чмола, Іван Жила, Осип Навроцький, Богдан Гнатевич, Василь Дзіковський, Роман Дашкевич, Степан і Ярослав Індішевські, Дутчак, Юліян Охримович, Осип Квас, Василь Кучабський. Цей комітет пізніше об'єднався зі Стрілецькою секцією УСС. Його головою був Дмитро Катамай, заступником голови — Іван Чмола. Поза ними діяв ще від 1913 р. Стрілецький курінь при Соколі-Батьку, під головуванням Семена Горука, а потім — доктора Степана Шухевича.

Мережа тасмних гімназійних гуртків була у передвоєнні роки дуже широка. У більших містах діяло по кілька гуртків; у менших — по одному. Кількість членів збільшувалася переважно

^{*} Люшня — дерев'яна частина воза, що підтримувала драбину. Її можна було легко відчіпити і ужити до бійки.

шляхом індивідуальних контактів, через особисте знайомство та дружбу. Окремі гуртки мали, звичайно, єдиний програмовий та ідейний характер.

Вступали до гуртків після 4 класу гімназії. До управ обирали «семаків». Справжніми керманичами були, однак, студенти. Кандидата у члени гуртка репрезентував хтось із його членів. Після цього старші учні провадили з ним бесіди. Темі розмов були різні, але завжди вони стосувалися якоїсь події, діяча чи книжки. Коли члени гуртка приходили до переконання, що кандидат надається для членства і може тримати в таємниці все, про що дізнається у гуртку, тоді починали називати кандидата товаришем. Це був знак, що кандидат уже став членом. Залишалася лише формальність: складання на сходинах гуртка присяги.

У містах, де діяло кілька гуртків, створювали спільну управу. Вона об'єднувала, накреслювала план дії для всіх гуртків, давала відповідні доручення.

Ідейно гуртки були загально-патріотичними і національно-орієнтованими. На переломі століть почали створюватися окремі партії. Тоді, залежно від складу управи, гурток починав діяти згідно партійно-політичних симпатій та програм. Найбільш активними були тоді гуртки симпатиків радикалів, які обрали собі назву Драгоманівських гуртків, або Драгоманівських недільних шкіл. Слабшими виявилися гуртки соціал-демократичного напрямку (гуртки Миколи Ганкевича), члени яких на своїх сходинах займалися переважно читанням творів Маркса. Перед війною Драгоманівські гуртки об'єдналися у «Центральну Драгоманівську організацію учеників середніх шкіл Галичини і Буковини».

У зовсім іншій площині діяли москвофільські гуртки, членів яких називали «твердими русинами», або «кацапами». З їхніх рядів освідомлені українці часто переходили до національних гуртків. Бували і такі випадки, що москвофіли потрапляли до національних гуртків і згодом перебирали їх у свої руки. Таке сталося 1870 р. у Перемишлі, де кацапи опанували існуючий від 1863 р. таємний гурток.

Огляд поодиноких громад та гуртків

З доступних нам джерел, друкованих і недрукованих, можна зробити лише частковий огляд діючих таємних гуртків та фрагментарно окреслити їхню діяльність.

У *Бережанах* таємні гуртки існували від 1896—1897 рр. Особливою активністю позначені були 1898—1901 рр. У той час їх було три: для учнів 6—8 класів, для учнів 4—5 класів та для учениць

жіночої семінарії. Усі три гуртки мали одну надрядну управу і спільну бібліотеку, що налічувала 1 500 книг, переважно таких, що офіційно були для учнів гімназій заборонені. Від 1899 р. обидва гімназійні гуртки увійшли до складу академічного таємного товариства «Молода Україна». Ініціатором такого поєднання був учень 7 класу Зенон Кузеля — згодом відомий науковець, що діяв у Німеччині та Франції і помер на чужині після Другої світової війни. Його найближчими співробітниками були Григорій Качала та Іван Боднар. Членами гуртків також були: Антін Цурковський, Микола Лепкий, Володимир Садовський, Володимир Кушнір, Володимир і Антін Лотоцькі, маляр В. Струхманчук, А. Чарнецький, Р. Любінецький (пізніше оперний співак), С. Зарицький, В. Гошовський, Є. Пацлавський, В. Турула (пізніше священник), Сакалюк, Г. Скаський, І. Бойко, Мартинович (пізніше о. декан) та І. Ратич.

Хоч початки праці гуртків були дуже скромні і обмежувалися до самоосвітньої акції та пробудження національної свідомості, з часом діяльність їх поширювалася та охопила місто Бережани і всю околицю. З лав гуртківців вийшли численні політичні діячі, активні борці за визволення України. Багато з них згинули на фронтах визвольних змагань; інші були замучені у ворожих тюрмах та концтаборах. 1 і 2 жовтня 1948 р., напередодні 50-ліття повстання «Молодої України», в таборі Байройт (Німеччина) відбувся з'їзд колишніх членів бережанських таємних гуртків, де були присутні 30 колишніх «кружківців» з Бережан [15].

Таємний гурток у Коломиї існував від 1887 р. До нього належали, між іншим, майбутні письменники Василь Стефаник та Лесь Мартович. Гурток мав у своїй таємній бібліотеці понад 300 книжок. Члени гуртка мандрували кожної неділі по навколишніх селах, читали там селянам книжки пропагували українську справу. Лесь Мартович уже в гуртку розпочав свою письменницьку діяльність. Він написав 1889 р. новелю «Рудаль», яку гурток видав під назвою «Нечитальник». Книжечку широко розповсюдили між міщанами та селянами. Згодом Леся Мартовича, а також Василя Стефаника виключили з гімназії «за політику», а керівництво гуртком перебрав Левко Бачинський.

У *Станиславові* (тепер Івано-Франківськ) діяльність гуртків була дуже жвавою і широко розгалуженою. Засновні сходини, мабуть, одного з перших таємних гуртків описав їх учасник Остап Терлецький у своїй незакінченій праці «Галицько-руське письменство 1848—1865 рр.» Гурток отримав назву «Громада». Його очолював «Громадський виділ» до складу якого входили: «війт» (Студниць-

кий), «присяжний писар» (Навроцький), бібліотекар і касир. Пізніше в «Громаді» вйтували: Леонід Заклинський, Гр. Цеглинський, Кость Левицький, Дмитро Вітовський, М. Федюшка (увійшов в літературу та історію як М. Євшан). На засновних зборах говорив про цілі «Громади» Остап Терлецький (у подальшому довголітній голова студентського товариства «Січ» у Відні та відомий громадський діяч). Його доповняв Володимир Навроцький (пізніше один з провідних діячів народовецького табору в Галичині). Завданням гуртка було плекати рідну мову, поширювати і підтримувати українську пресу і літературу, вивчати історію України, організовувати бібліотеку і громадську касу, збирати і записувати народні пісні, пропагувати народні звичаї. Головним ініціатором заснування «Громади» був приятель Д. Танякевича богослов Олександр Стефанович, пізніше довголітній катехит жіночої семінарії у Львові та заслужений освітянський та громадський діяч.

Деякі з членів «Громади» стали одразу або з часом організаторами інших таємних гуртків. Таким був довгі роки культурно-освітній гурток «Праця». Управа гуртка складалася з чотирьох членів. Крім того, було обрано контрольну комісію та товариський суд (по три члени). Кожен кандидат у члени мусів написати заяву, що буде берегти тасмниці та «предложить поручення від двох дійсних членів». Членські внески були мінімальними. Члени рекрутувалися з учнів гімназій та семінарії. Сходини відбувалися раз на тиждень. Місце сходин змінювалося кожні два-три тижні. Хоч на гурток часто роблено доноси до дирекції гімназії, особливо після виступів членів на селах, його ніхто не зумів розкрити. Лише 1911 р. з власного рішення членів цей гурток було ліквідовано.

У 1908—1911 рр. головою гуртка був Михайло Коник, а секретарем — Осип Мельникович (пізніше директор гімназії у Зальцбурзі та відомий громадський і політичний діяч у Франції). У той час усіх членів нараховувалося 25. Гурток був ініціатором створення у Станиславові співацького гуртка, що виступав на різних імпрезах.

Від 1911 р. у Станиславові існувало таємне товариство «Українська молодіж», членами якого були переважно студенти. Товариство влаштовувало Шевченківські свята та інші імпрези.

Про інший таємний гурток розказує Мирон Заклинський у праці «Дмитро Вітовський» (Видавництво «Червона калина», Нью-Йорк, 1967). Він діяв під назвою «Самоосвітній кружок». До нього належали гімназисти, що ставили собі за мету не тільки самоосвітню і культурну діяльність, але й політичну. Крім національно-освідолюючої праці на селах, вони звернули свою увагу на старших

учнів Миколаївської (кацапської) гімназії, а також на опанованні москвофільством села. Освідомлююча і розбуджуюча праця серед москвофілів була нелегкою, але згодом вона мала успіхи. У москвофільських селах діяли так звані читальні ім. Качковського, які переважно провадили священники або хтось із священничої родини. Між іншим, у москвофільській гімназії вчився на початку 90-х років Дмитро Вітовський, майбутній творець Листопадового Чину.

Освідомлюючу роботу між москвофілами полегшила гуртківцям революція 1905—1906 рр., що похитнула російську імперію і виявила живучість українського народу. Вперше українська молодь Галичини та Буковини побачила, що селянство на Наддніпрянщині не таке і пасивне, як це досі вважалося. Українці в Галичині вели в той час затяжну боротьбу за зміну несправедливої виборчої системи, що вплинуло також на поширення політичної думки в народі. Члени гуртка виступали тепер сміливіше, ніж політичні діячі й навіть революціонери. На сходинах гуртка обговорювались переважно політичні теми, а його діячі почали дописувати політичні статті до журналів і газет, що виходили в Галичині та на Наддніпрянщині. У дискусіях порушували також справу соборності. Найвидатнішими речниками її стали Микола Федюшка-Євшан та Дмитро Вітовський.

Самостійний таємний гурток українських гімназистів діяв від 90-х років у станиславівській польській гімназії. Один з членів того гуртка, Зеновій Заклинський, розповідав, що був прийнятий до гуртка 1900 р. Головою гуртка на той час був студент Клекайло. Його членами були також учні з інших шкіл. Для всіх шкіл були призначені уповноважені гуртка. Деякий час уповноваженим був семінарист Катамай. Спочатку до гуртка приймали лише учнів старших класів. У 1901 р. створено окрему секцію для молодших. Прийняття у члени гуртка не супроводжувалося жодною церемонією. Новообраному членові лише пояснювали його обов'язки, а саме: ходити на сходини гуртка, переконувати «кацапів» та «хрунів», читати українські книжки, сплачувати внески (10—20 грейцарів на рік). Сходини переважно відбувались в хаті або в саді Заклинських. У програмі сходин були короткі звіти та дискусії. Іноді сходини проводили в полі. Тоді нараховувалося близько 50 старших та 10 молодших учнів гімназії та семінарії.

Гурток не обмежувався лише теоретичним самовихованням та освідомлюючою працею. Часами члени гуртка виконували певні акції, достосовані до методів тодішньої гострої боротьби з поляками та москвофілами. Зеновій Заклинський пам'ятає, як гурток ухвалив рішення покарати двох польських учите-

лів — Марковського та Стесновича за те, що при кожній нагоді вони дошкуляли українським учням. Їм присудили по 25 буків, і присуд було виконано. Марковський після «екзекуції» три місяці перебував у лікарні. Іншим разом польським шовіністам вибили вікна.

Про діяльність таємних гуртків в Академічній гімназії у Львові читаємо у споминах Степана Шаха: «Традиція тайних кружків сягає тут 1860-х років. Дух у них за моїх часів, був патріотичний, національний, але з радикально-драгоманівською закруткою. Вони мали свої нелегальні журнали «Життя», «Відгуки», «Вічний революціонер» [16]. З розповіді Богдана Питлика знаємо, що на початку ХХ ст. він був бібліотекарем таємного гуртка в Академічній гімназії. Після нього цю функцію виконував Омелян Стефанович. Головами гуртка, яких він знав, були Стефан Біляк, Юлько Охримович, Ліщинський і Даців.

Окремо діяла у Львові студентська таємна громада, завданням якої було ширити національну свідомість між молоддю. Громада постала за ініціативою самого Данила Танякевича. Але коли до Львова прибув 1865 р. на студії Олександр Барвінський, громада вже не мала такої сили, як у перші роки своєї діяльності. Причиною послаблення був виїзд зі Львова найактивніших членів, які на той час скінчили свої студії. Барвінський включився в працю громади зразу після приїзду, пов'язався з молодими народовцями та спільно з ними активізував її корисну діяльність. Серед активних членів громади були тоді Федір Заревич, Володимир Шашкевич, Кость Горбаль, Ксенофонт Климкович, Остап Левицький та інші. Великого значення надавалось поширенню між молоддю української періодики («Мета», «Русалка», «Русь»), а згодом — виданню газети «Правда». У 1908 р. таємний гурток при Академічній гімназії видавав також тематичні «Звідомлення».

Деякий час діяв в Академічній гімназії таємний гурток учнів «Пласт». Про це дізналася дирекція гімназії і на вчительській конференції розглядала цю справу. У результаті дискусії було вирішено не «розкривати» гуртка, але спрямувати його діяльність на легальну базу. Для цього призначено опікуном гуртка наймолодшого викладача Тисовського, який пізніше увійшов в історію «Пласту» як його засновник. Тисовський зумів швидко нав'язати тісний контакт з членами гуртка і скерувати їхню діяльність у запланованому вчителями і дирекцією напрямі.

Гурток у *Дрогобичі* прибрав собі ім'я Івана Франка. У 1880 р. він нараховував близько 20 членів. Вони діяли у двох секціях — нижчій і вищій. Програма кожної секції була пристосована

до знань учнів. У нижчій секції вивчали історію України, українську літературу, у вищій — економіку, соціологію, філософію, біологію, історію соціалізму, а також влаштовували звіти та дискусії на різноманітні теми. Спочатку гурток мав «постуновий», себто радикальний напрямок. Пізніше, за головуванням Мирона Конрада (1900 р.), став національним, а 1909 р. знову радикальним. Після останньої зміни кожен член був зобов'язаний читати радикальну газету «Громадський голос». Деякий час гурток видавав власний часопис «Промінь». Про деякі епізоди діяльності гуртка подав інформацію журнал «Проблем» (Прага, 1944).

Перемишль мав давню традицію революційних молодечих організацій. Там активно діяли польські гуртки, членами яких, як вже було сказано раніше, були й молоді українці. За чужу справу потерпів тоді не один молодий українець, бо австрійська влада часто засуджувала членів польських гуртків на довголітнє ув'язнення.

Перший український таємний гурток був заснований у Перемишлі 1863 р. Його організатором був Анатоль Вахнянин, який учився від 1847 р. спочатку у народній (головній) школі, відтак у гімназії, а від 1883 р. в духовній семінарії.

До таємного гуртка (його називали «Студентською громадою») належали питомці духовної семінарії та гімназисти. Анатоль Вахнянин писав восени 1863 р. про громаду до Данила Танячкевича: «Зібрав громаду, а то громада на яких 30 мужа самих запечених хлопоманів. Зібрав же їх та заговорив денешо та пороздавав книжок, де яких мав, а вкінці зробимо декляматорський вечір...». У другому листі він продовжує: «Громада жива, живісінька в Перемишлі. Вона щира, бо молода, велика, бо зі 40 хлопців, котрі самі потребу громадського життя відчували й в одну живу душу зілялись без силкування, примусу, а таки так по волі козацій. Ось та молода громада виправила в суботу полуденок декляматорський. Відзначились духом особливо ті, що, як в нас говорять, з простого стану, а поправді сказати би: люди це люди. Боже! Данилочку, люди признаються до правди — вони її починають признавати. В нас приходить Апостол правди і науки, чи не втіха се?...». У іншому листі, написаному у відповідь Танячкевичеві, коли він жалівся Вахнянинові на бездіяльність деяких громад, читаємо: «Данилочку, не сумуй... що люди тебе не зрозуміли... Я вірно ступаю у Твої сліди... Дарма, що в нашій Перемиській землі скорше звиділи правду... Я навчаю доброму сліпих дітей, а вони, Данилочку, тішаться, вони ще просять, щоб їх навчати, чи чуєш? Почав сіяти зерно правди Тарасової... Колись послухай мене, коли правлю

хлопцям в п'ятій і шостій... Я голошу і голоситиму правду нашу до смерті, а вони тії хлопці, вони просили мене, щоб я їм виложив Кулішову правопись, щоб я дещо з нової літератури розказав, щоб я їм подавав книжки».

У 1910—1912 рр. гурток видавав часопис «Наші листки». У першому році видання вийшло 7 чисел (288 сторінок друку), а в другому — 6 (236 сторінок). Активну участь у редагуванні брали: Антін Жила, Андрій Волощак (псевдоніми А. Туча, Верболіз), Іван Квасниця (псевдоніми Леонід, Іван Парченко).

Про існування таємного гуртка учнів учительської семінарії у *Залищиках* 1910—1914 рр. згадує С. Фодчук у статті «Про Дмитра Ткачука» (тижневик «Гомін України», ч. 4, 18 січн., 1969). Стаття ілюстрована знімкою членів таємного гуртка, а крім того подано імена трьох членів гуртка: Дмитро Ткачук, Дмитро Бойчук та Дмитро Фодчук.

У 1910—1914 рр. існував таємний гурток також у *Бучачі*. У ньому довгий час головою був Іван Балюк. Він часто влаштовував у гуртку лекції з астрономії, філософії, літератури та історії України (за календарем на стрілецький рік 1917. Видання «Пресової квартири УСС в полі», с. 63).

У *Тернополі* таємну громаду заснував 1863 р. Михайло Чайковський, майбутній парох села Товсте Скалатського повіту. Він був першим головою громади, а рік пізніше керівництво перебрав майбутній вчений і винахідник «Х-променів» Іван Пулюй. Громада, як і інші подібні гуртки того часу, не мала чисто політичної мети, а зосереджувалась скоріше на культурно-патріотичній діяльності. У державній гімназії не вчили ні української мови, ні історії, тому члени громади здобували ці знання шляхом самоосвіти. Вони читали твори Шевченка та інших письменників, влаштовували доповіді та дискусії. Громада мала свою бібліотеку, яку переховували у приватних помешканнях міщан. Сходи́ни влаштовували також у помешканнях або господарських будинках — стодолах, коморах, во́зівнях.

Коли в Тернополі було відкрито «Руську державну гімназію імені Франца Йосифа», громада перестала діяти. Але скоро на її місце постала нова «Драгоманівська громада», що висувала вже більше політичні цілі. В її бібліотеці були книжки не тільки з різних ділянок знання й науки, але також політичні брошури, серед яких чимало заборонених.

У 1870 р. до Тернопільської громади (першої загальнонаціональної) вступив Євген Олесницький. Він був тоді учнем четвертого класу гімназії. Присягу складав у stodolі міщанина Кузьмовича:

«Нікому не зраджу тайни Товариства; ціле життя буду працювати в користь рідного народу і рідної справи». Бувши учнем 5 класу, Олесницький став головою громади і керував нею аж до закінчення своєї науки в тій гімназії. Громада стала школою національного виховання, об'єднувала молодь в один гурт, озброювала її національною ідеєю та формувала борців за українську справу. Громада була в тісному зв'язку з іншими таємними гуртками, передусім Львівськими, від яких одержувала книжки і брошури. Хоч таємність існування і діяльності громади дуже старанно дотримувалась її членами, українські професори дещо знали про її існування. З їхнього боку не було, однак, перешкод, і нікого зі школи не виключали. Багато членів громади стали пізніше визначними національними діячами [17].

У 1907 р. з ініціативи тодішнього проводу громади влаштовано у stodolі господаря Лѣтовича зі Шляхтинських Гаїв таємне святкування Шевченківських роковин. Перед закінченням шкільного року відзначено також роковини Драгоманова в тій же stodolі. У той час до проводу громади належали: Микола Огородник, Іван Бобин, Гриць Ракочий, Лесь Курбас, Сельвестер Процьків [18].

До таємних гуртків у Тернополі належав також майбутній парламентарист та діяч УНДО Василь Мудрий.

У *Чернівцях*, на Буковині, першими діячами, імена яких пов'язуються з національним відродженням, були Юрій Федькович, Ізидор і Григорій Воробкевичі, Олександр Попович. І тут, у Буковинському краю, в перших рядах борців за національне відродження стає середньошкільна молодь та студентство. З ініціативи богословів, а передусім Василя Репти й Єротея Федоровича, та при підтримці катехита Православної реальної школи о. Івана Мартиновича, в 1864 р. у Чернівцях перший раз відправлено Літургію за Тараса Шевченка. У 1869 р. було засноване перше українське товариство «Руська рада», а рік пізніше вийшла перша газета «Буковинська зоря». Того ж. 1870 р. учні гімназії та учительської семінарії створили таємний гурток «Согласіє», який, однак, мав москвофільське спрямування. Усіх членів нараховувалося 23, але вже через рік з гуртка вийшли всі національно орієнтовані члени і створили інший таємний гурток — «Братній союз». Він почав видавати свою газету «Зазуля», у якій друковано статті про «руську мову, літературу, історію», а також народні пісні, казки, народну словесність. Зрозуміло, що чільне місце посідало поборювання москвофільства, критикувалися та засуджувалися зв'язки «Согласія» з московським консулом у Чернівцях.

Протягом останніх десятиліть XIX ст. у Чернівцях діяли й інші таємні гуртки. Вони зазнали переслідування державою і шкільною владою і не могли довго існувати, а через самоізоляцію від широкого загалу не мали ширшого впливу на національне життя Буковинської землі. Члени тих гуртків провадили послідовну національно-виховну діяльність у своєму оточенні, активно поборювали румунізацію та германізацію у школах.

У Степана Смаль-Стоцького читаємо дещо про ідеологію та програму таємних гуртків у Чернівцях: «Учасники, русини з висщої гімназії, почули потребу пригорнутися тісніше один до одного, сполучитися до купи в якесь одне тіло, щоб тим зорганізувати відпорний рух, а також, щоб взаємно у себе розбуджувати, заціплювати і підтримувати почуття народне...» [19].

Загалом діяльність молодечих таємних, а пізніше і легальних гуртків і товариств на Буковині утруднювалася і послаблювалася внутрішньою боротьбою за мову, політичні погляди, політичні цілі. У постійному протистоянні перебували народовці й москвофіли, народовці й радикали, національний табір (народовці й радикали разом) і москвофіли.

Москвофільські гуртки мали сталу опіку і підтримку від царського уряду, який не шкодував грошей на диверсійну акцію серед українців Австро-Угорщини і щедро «пособляв» москвофільських діячів та їхні організації. Деякі члени москвофільських товариств виїздили у Московію і нерідко там зникали. З-поміж членів «Согласія» виїхали такі діячі: Продан, Дашкевич, Григорович, Грабович, Манастирський.

Але не всі студенти, збаламучені москвофільством, залишалися у ворожому таборі. Деякі з власного переконання, інші під впливом акцій національно-орієнтованої молоді поверталися до свого народу, боролися зі середини проти впливів москвофільства у своїх організаціях або залишали їх, виступаючи з протестом із членства. Це були: Іван Тимівський, Козаркевич, Омелян Попович та ряд інших. У пресі боротьби проти москвофільства дійшло, нарешті, у 1877 р. до ліквідації «Согласія», бо змінити ідеологічні та політичні настанови цієї організації не вдалося.

Дочка відомого на Буковині діяча Поповича — Наталка зорганізувала 1898 р. таємне товариство у Чернівцях — «Кружок українських дівчат». До нього вступили учниці учительської семінарії. Кружок влаштовував у вузькому колі доповіді та впливав на самоусвідомлення своїх членів, серед яких нам відомі: Стефа Федорович, Ангела Бабюк, Кароліна Суханос, а згодом — Клавдія та Ірина Лисинецькі, Ольга Балошискул, Фабіана Безпалко. Гурток був ліквідований після того, як шкільна влада дізналася про його

існування і розпочала слідство. Останньою головою гуртка була Ольга Шкорган.

Про таємний учнівський гурток у польській гімназії у *Бродах* і своє членство в ньому згадує Северин Левицький, майбутній верховний пластун «Сірий Лев» (Верховний отаман «Пласту» від 1924 р., див.: «Гомін України», 17 лютого, 1962).

*Перші вияви організованості української
молоді на Наддніпрянщині*

Важливу роль у відродженні українського народу та боротьбі за права України відіграв гуртківський молодечий рух на Наддніпрянщині під час московського панування. Там, як і в Галичині та на Буковині, завданням більшості таємних гуртків було служити українському народові, боротися за його кращу долю та вишколювати себе для тієї боротьби. Від самих початків (половина XIX ст.) вони дотримувалися ідеї соборності, що є «лише один український народ, Україна російська й Україна австрійська — однаково рідні, що бажають поставити нашу справу незалежно від російських обставин».

Вважаючи, що українці в Австро-Угорщині мають кращі можливості для національного життя і боротьби, як в Росії, перші провідники національного відродження висловлювали думку, що осередком культурно-політичної боротьби має бути Галичина [20]. Наддніпрянщина терпіла в той час жакхливий імперський гніт. Єдиною можливістю вияву активності була діяльність таємних гуртків або аматорських гуртків локального характеру, або студентських земляцтв. Окремі старші громадяни мали також можливість дії в наукових установах, філіях російських, наприклад, товариство «Юго-Западное отделение Императорского Географического Общества», чи у напівлегальних клубах Київської, Харківської чи Петербурзької громад.

Таємні гуртки на Наддніпрянщині не поділялися так виразно на гімназійні й студентські, як у Галичині та на Буковині. Тут часто співробітничали члени з усіх типів шкіл та навіть нестудіююча молодь. Також не було помітно якої-небудь централізації чи координації діяльності гуртків, як це спостерігалось в Галичині, де хоч не офіційно, стає в провіді спільного центру Данило Танякевич, а також відбуваються з'їзди делегатів таємних гуртків.

На Наддніпрянщині гуртки виникали стихійно, діяли майже завжди ізольовано, за власною програмою, власною ідеологією. У Миколі Галагана читаємо з приводу цього: «На Наддніпрянщині панувала

у кінці XIX століття повна несвідомість. По школах була «казьонщина» і російщина. Українських учнів висміювали, виховували у погорді до «хахлацтва» і «хлопської» мови. Переслідували за читання українських книжок. Учні не знали своєї історії і традицій. Окремі особи, що бунтувалися проти того, або мали національне виховання у родині — шукали собі відповідників і часами сходилися, навіть творили спільно зі старшими або з самою молоддю гуртки з неокресленими ближче цілями... Ота «самотужня» революційність, яка була в нашому сільському гуртку, була у значній мірі наслідком внутрішнього процесу, що відбувався у мене після дошкільного «навчання» нагайкою. Ні в програмі мінімум, ні в програмі максимум нашого «самотужнього» гуртка не було ясного означення щодо наших «конечних цілей». Була то більше настроєво-туманна революційність, змішана з романтизмом підвищено-загостреним національним почуттям. Не могли ми очевидно, внести в свою «програму» більшої ясності, бо й самі добре не знали, до чого маємо стреміти і за що маємо «змагатись...» [21, с. 91].

Про стихійність виникнення гуртків пише також Олександр Лотоцький: «А внутрішнє життя бурси відбувалося своїми звичайними стихійними процесами, як хемічні процеси стоячого болота. З погляду національного — це життя мало суто-український, але тільки стихійний характер, держалося самою національною інерцією. Рука російського самодержавного режиму раз назавжди убила в сьому глухому кутку всі творчі елементи життя і далі посилення політичної, чи якої іншої реакції вже не робило тут найменшого ефекту. Це був типовий зразок того національного сну, яким спала Україна; живчик її життя бивсь у більших осередках та й то ледве помітно, а решта української землі спала і здавалося — непробудно... Українські книжки були великою рідкістю на провінції, а на селі особливо. Закон 1876 р. тяжко понизив продукцію української книжки. Видавалися «метелики», або етнографічне блягузкання, що мало демонструвати простакуватість та дуроватість українського мужика, як представника нації... З погляду національного не було яких-будь ідейних українських течій, що свідчили б про глибоку національну свідомість учнів семінарії. Але твердо держалася українська стихія остільки твердо, що всі майже столітні заходи «обрусення» не вплинули навіть остільки, щоби витиснути з ужитку українську мову... Українську мову вживалося не з яких засадничих мотивів, а як єдину доцільну в життєвих відносинах мову, яку найкраще знали, до неї звикли і тому найзручніше її було вживати...» [22].

Факт тієї стихійності підкреслює Юрій Коллярд: «Тому, що єдиною легальною формою, у якій могли організовуватися молоді

українці, були драматично-аматорські гуртки, на їх тлі повставали часто таємні гуртки. З-поміж членів драматично-аматорських гуртків добиралися більше свідомі та освічені і творили тісніший нелегальний гурт — українську громаду. В ній провадилася постійна самоосвітня діяльність, вироблявся національний світогляд. На сходинах читано нелегальні брошури та публікації, провадилися дискусії на різні теми. У самих драматичних гуртках були об'єднані різні люди (напр., у Кобиляках належало до гуртка 60 осіб, серед них студенти, учителі, гімназисти, семінаристи, робітники, селяни й інші. Організаторами гуртка були Коля та Сашко Коваленки). Зрозуміло, що і таємні гуртки молоді, які творилися на базі легальних аматорських гуртків, охоплювали людей різного стану, добір провадився на базі дружності, яка мусіла панувати між усіма членами драматичного гуртка» [23].

Про майже напівприватний характер гуртка у Єлисаветграді розповідає Євген Чикаленко: «Власне це не був організований гурток, чи громада, а так як у старовину бувало — був учитель (Михалевич) і були у нього учні. Ми збиралися то у д-ра Михалевича, то у Карпенка-Карого, спочатку для усвідомлення в українстві» [24, с. 96].

Дуже характерним для пізнання гуртків на Наддніпрянщині був приклад зі села Вовчок на Полтавщині. Там діяв Іван Кузьменко, що дослужився у російській армії ступеня старшини, а повернувшись до села, на власний кошт влаштував «Огород гімнастичний» і почав вправляти з парубками кожної неділі й свята муштру. Йому допомагав запасний «унтер» Федор Свистун. Поза вправами Кузьменко звертав увагу і пропагував та плекав народні строї, навчав молодь народних пісень, учив їх читати українські книжки [25].

У 90-ті роки XIX ст. існували таємні гуртки майже у всіх містах Наддніпрянщини, а зокрема в різних школах Києва, Полтави, Лубнів, Чернігова, Харкова та інших міст. На переломі XIX—XX ст. вони почали поширюватися і на села. Тут панував український патріотичний дух, але гуртки різнилися програмою і змістом своєї діяльності. Неоднаковою була також інтенсивність їхньої праці та час існування.

Найчастіше члени гуртків займалися читанням українських книжок та журналів, що їх нелегально привозили з-за кордону. Вони перекладали чужих авторів на рідну мову, обговорювали проблеми боротьби з указом 1876 р., дискутували щодо відродження українського народу та участі молоді в тому процесі. Політичних цілей та питань самостійності України в ті часи майже ніде не підносили. Як твердили сучасники і діячі гуртків, про самостійність України тоді не тільки не говорили, а й не думали. Згодом ситуація дещо змінилася, а саме, коли з таємних гуртків вирости перші українські

партії — Револьюційна Українська Партія (РУП), Українська соціал-демократична, робітнича та народно-українська партії.

Відсутність ідеологічно-політичної концепції в українському молодечому русі під московською займанщиною пояснювалася тими складними умовами, в яких перебував наш народ. Після розгрому українського національного відродження 60-х років XIX ст. велика частина української шляхти та інтелігенції зійшла на манівці. Поширилася зневага до української мови, відмежування аристократії від народу. Лише мала частина «панів» не відрікалася свого роду, вперто плекали свою культуру й мову, викликаючи при тому на себе ворогування і насмішки з боку москалів та змосковщених землячків. Цю вірність своєму народові називали, звичайно, «хлопоманством». Але й з «хлопоманства» виникло зацікавлення етнографічними студіями і захоплення народними строями, українськими звичаями, пісню, кобзарями тощо.

Федір Дудко у своїх спогадах пише, що єдиною групою інтелігенції в Україні, яка дбала про українську мову, було духовенство. Духовні школи були в той час єдиними осередками, які пропагували рідну мову і поширювали національну свідомість. У газеті «Правда» (Львів, 1870, ч. 2) описана така подія з життя духовної семінарії (не подано місцевості): «Семінаристи почали виявляти своє українство ношенням смушкових шапок, як це було поширено на селах. Ректор Семінарії (архимандрит) наказав, щоб вони заперестали їх носити. Богослови наказу не послушали. Тоді ректор поставив при вході до Семінарії сторожів, які знімали зі студентів шапки і рубали їх сокирами». У протигагу до настроїв у семінарії Ф. Дудко наводить факт, що в Глухівській гімназії більшість учителів були українці. Але ніхто з них не мав національної свідомості. Вони називали себе малоросами [26].

Після слабких своїх початків гуртківський рух повільно розростався і міцнів. Олександр Лотоцький стверджує у своїх спогадах: «У духовних школах на Україні існували — і ніщо не могло їх спинити — українські гуртки, що виховували у своїх членів національну свідомість, з якою вони вступали в життя та яку переводили в своїй діяльності — священників та учителів народніх і середніх шкіл». І в іншому місці: «До революції національні змагання молодого покоління духовного стану виявлялися в утворенню українських гуртків по духовних школах — по цих школах були вони найчисленніші. Життя здебільша глушило ті чисті паростки молодого віку, найгарячіші і найбільш нестримані падали жертвами зовнішнього спротиву,— до таких, наприклад, належать небіжчики о. Лука Скочковський, о. Степан Кедринівський (літературний псевдонім — С. Юрковиця), учитель семінарії Іван Ротар (псевдонім —

Сопілочка), яким належить визначне місце в історії українського національного руху; але якась частина виживала морально й фізично та творила серед духовенства кадри демократично настроєних та національно свідомих працівників української справи. Ті українські елементи й впливали на поверхню церковного життя, коли революція відкрила для того можливості» [27, с. 222, 371—372].

Олександр Лотоцький, сам учень духовних шкіл, називає декілька відомих йому гуртківців: Крамаренко, Ботвиновський, Добрянський, Сікорський, Пашевський, Гриневич. Характеризуючи програму й цілі діяльності гуртків, Лотоцький цитує звіти двох окупантських вислужників Чернігівської та Харківської жандармерії. Чернігівський жандарм не вбачав у той час жодних особливих проявів «сепаратизму» в Україні. Але за його відомостями «українська молодь (особливо в Ніжинському інституті) групується для вивчення малоросійської літератури. Ті зібрання політичної закраски поки що не мають». У Херсоні, за звітом другого москаля-жандарма, «мазепинської агітації досі не виявлено, тільки у т. зв. «українських кружках» помітно збільшення інтересу до минулого «Малоросії» та поки що лише теоретичні розмови про потребу української школи та суду».

Краще стояла справа політичного усвідомлення у містах поза Україною, передусім у Москві та Петербурзі. Федір Дудко пише, що виїхав до Москви на студії «общеросом», а після трьох років повернувся свідомим українцем.

Звичайно, процес національного відродження проходив і поза гуртками — в родинях через стихійне пробудження під впливом власних переживань та спостережень і через читання творів українських письменників. У таких випадках членство в гуртках сприяло лише завершенню усвідомлюючого процесу. Віктор Андрієвський розповідає, що він почав застановлятися над українською проблематикою, читаючи твір Миколи Гоголя «Тарас Бульба». «Українські твори Гоголя (писані по московськи),— пише Андрієвський,— мали на мене такий вплив, що зробили перелім у моєму житті. Як я їх прочитав, то ніби очі мені відкрилися і я став бачити те, що мені досі не було видно» [28].

Віктор Андрієвський, як і багато інших учнів, шукав контакту з існуючими гуртками, виявляв власну ініціативу щодо створення нових організацій з числа своїх однодумців.

Початкова безконцепційність у політичному аспекті на переломі ХХ ст. починає зникати в таємних гуртках підросійської займанщини. У гуртках порушуються політичні питання, вони стають виразно національними, а відтак навіть суто політичними, а подекуди революційними. Цей процес був дуже помітним напередодні революції 1905 р. Члени гуртків читали і поширювали в народі

літературу націонал-революційного змісту, партійні відозви, прокламації, видання Женевської «Громади». Дмитро Дорошенко стверджує, що в той час «українська молодь почала вже помалу визволятися з-під гіпнозу всеросійських ідей і приходити до думки, що українці мають свої власні цілі й завдання, а тому повинні йти своїм окремим шляхом, хоча і в контакті зі загально-російським революційним рухом [29, с. 314].

*Огляд поодиноких громад та гуртків, що діяли
у московській імперії*

Уже цитований нами діяч Юрій Коллярд стверджує, що першою середньошкільною громадою була громада при Полтавській духовній семінарії і що одним з найдіяльніших її членів був Симон Петлюра. Віктор Андрієвський, однак, переконаний, що в *Лубнах* та *Прилуках* існували гуртки скоріше, як в *Полтаві*. При тому він говорить про гімназію, а Коллярд про семінарію. Виходить, що обидва є праві, бо описують два різні гуртки і в різних часах. Про громаду (гурток) у семінарії писали у своїх спогадах також О. Лотоцький та Андрій Жук: «Члени Громади в семінарії та деякі молодші представники української спільноти сходилися десь за Полтавою, біля монастирського лісу, у проваллі і там обговорювали громадські справи та вирішували питання «кудою йти». Симон Петлюра був енергійним юнаком і під його проводом організація вищих клас середніх шкіл у Полтаві пішла дуже жваво. Українську громаду організовано і в місцевій гімназії, з Віктором Андрієвським на чолі [30].

У 1902 р. члени громади у семінарії організували протестаційну акцію (заворушення), за що їх виключили з семінарії. Крім Симона Петлюри, то були Микола Гмиря, Фідоровський, Шеровський, Слухаєвський і Понятенко, а з гімназистів — Олексій Червоненко і Олександр Івицький. Гурток у гімназії було створено 1900 р. Вже перед тим його майбутні члени організували драматичні гуртки, які ставили українські п'єси і плекали українську мову. Гаслом таємного гуртка було: «не хочемо бути руськімі», «не хочемо вирости російському «атечеству» на користь», «хочемо рости на користь і славу Батьківщині-Україні». На сходинах члени вивчали історію України, літературну мову, читали книжки. Членські внески складали 50 коп. За зібрані гроші закупляли українські книжки.

На початку гурток мав лише трьох членів: Віктор Андрієвський, Олексій Червоненко й Олександр Івицький. Згодом до них пристали: Іван Цегельський, Іван Хомличенко (він був зв'язковим до громади у семінарії) та Віктор Перцевич. Громада самолік-

відувалася 1903 р., після того, як один член вчинив самогубство (причиною була не громада, а московські соціал-демократи).

Про громаду в семінарії маємо досить докладний опис її члена Івана Рудичева та Миколи Порша, працівника статистичного бюро Полтавського губерніального земства. До громади належали такі провідні семінаристи (за часів Петлюри): Сергій Андрієвський, Михайло Терлецький, Іван Сидоренко, Павло Комличенко (у його саді на Архиєрейській вулиці відбувалися сходи громади), Іван Рудичів, Володимир Міхновський, Володимир Фідоровський, Василь Сергієвський, Пилип Капельгородський, Михайло Стришинський, Михайло Огородний, Микола Гмиря, Борис Ревуцький, Грицько Ткаченко, Кость Шаревський, Грицько Іваницький, Юхим Гах, Василь Корнієнко, Василь Яновський, Олександр Мишта, Іван Доброволєнко і Павло Юзефович. На сходинах громади, крім дискусій та читання книжок, співали різні пісні. Найпопулярнішими були: «Не пора, не пора», «Шалійте, шалійте», «Як умру, то поховайте» та інші. Велике значення мали Шевченківські свята.

У духовній семінарії в Києві діяла таємна громада, як свідчить В. Біднов, від 1898 р. До неї належали кілька десятків семінаристів, але великий вплив на її діяльність чинили О. Кониський, О. Лотоцький і С. Єфремов. Громада мала велику власну бібліотеку і провадила живу та послідовну працю. Сходи відбувалися літом десь на острові поза містом, а зимою — в якомусь законспірованому помешканні. З ініціативи громади, під впливом О. Кониського, при громаді засновано видавництво «Вік», яке очолював С. Єфремов аж до Першої світової війни [31].

Крім цієї семінарійної громади, в Києві діяли протягом більше, ніж півстоліття, інші таємні гуртки, громади тощо. Українська молодь, яка прибувала до столиці України на студії у вищих школах, приносила зі собою глибоке свідоме або стихійне національне почуття і радо включалися у діяльність цих організацій, де сподівалася знайти можливість озброїтися ідеологічно та науково, щоб реалізувати свої національні прагнення та цілі. Особовий склад гуртків не був сталий з огляду на зміни місця перебування членів, а також поліційні акції московських окупантів.

Професор Петро Курінний розповідав, що він належав до таємного гуртка ім. Бориса Грінченка. Члени гуртка видавали свій альбом та деякі малі публікації. Михайло Павлик у своїй книжці «Михайло Драгоманів як політик» (Львів, 1911, с. 10) згадує, що у Києві діяв гурток українських дівчат, який очолювала Олена Доброграївна. У 1885 р. на сходинах гуртка дискутувалася ідея самостійності України. Після смерті провідниці гурток перестав діяти.

Віктор Гошкевич, коли був у Києві студентом, вступив до таємного гуртка, на сходинах якого виступав з лекціями основоположник української історичної та археологічної шкіл Володимир Антонович. Разом з ним до гуртка належав майбутній президент Української держави професор Михайло Грушевський.

Досить докладний опис діяльності таємної громади середньо-шкільников у Києві дали Микола Галаган та О. Моргун. Членами тієї громади були учні середніх шкіл (хлоп'ячих гімназій, колегії Галагана, деяких дівочих гімназій, Реального училища, Духовної семінарії). Громада ділилася на окремі гуртки, що охоплювали членів однієї або кількох шкіл, територіально близьких між собою. Галаган згадує, що його втягнув до громади В. Шарко (Шарков?). Одного разу Шарко побачив, що Галаган читав українську книжку, і це стало початком їхнього знайомства, наслідком якого було членство у громаді. Гурток, до якого належав Галаган, складався з учнів першої, другої і четвертої гімназій та Колегії. Інший відомий Галаганові гурток охоплював Печерськ, а його осередком була п'ята гімназія.

Ядро громади творили лише декілька членів. У 1900—1902 рр. ними були, за даними Галагана, Вадим та Борис Шарки, М. Болотов, М. Навроцький, Борис Матюшенко, А. Колесницький, Віктор Чеховський, В. Липинський, Петро Мазюкевич, Настя Грінченко, М. Косач, С. Драгоманів і Л. Юркевич. Діяльність і життя членів громади концентрувалися по гуртках. У програмі сходин були дискусії, читання книжок, слухання рефератів та лекцій. Не бракувало й товариських вечорків, у яких брали участь студенти. Громада мала власну нелегальну бібліотеку. Для контактів між гуртками були призначувані спеціальні зв'язкові. Спочатку громада мала характер національної культурно-освітньої організації. Пізніше, коли серед членства поширилися ідеї Революційної Української Партії, частина гуртківців відійшла від громади, а решта захопилася суто політичними ідеями. Галаган розповів також про одні сходини, що відбулися у панства Косачів. Вступне слово до зібраних виголосила О. П. Косач (Олена Пчілка, мати Лесі Українки). Потім бандурист співав думи, а К. В. Квітка пояснював їх, інтерпретував та оцінював їхній зміст, передбачаючи історичну перспективу. Пояснення були політичними і порушували проблему «українського сепаратизму».

Збільшення кількості політично зацікавлених членів громади позначилося також й на практичній діяльності. В громаді поширювалися видання РУП, прокламації. Окремі члени громади переховували партійні видання, підшукували квартири для різних потреб та виконували кур'єрські обов'язки. О. Моргун подає ще

такі дані від себе. «Молода українська громада» (так з часом почали називати цю таємну Київську організацію) була зв'язана зі старою громадою хоч не формально, але фактично через безпосередні знайомства та стосунки. Молоді члени переймали від старших українських діячів знання та пошану до минулого України, до рідного слова. Старші діячі — В. Антонович, М. Лисенко, В. Науменко, О. Пчілка, М. Старицький, О. Кониський, М. Василенко, В. Беренштам, А. Юркевич, М. Ковалевський, І. Лучицький, Н. Молчановський, П. Житецький, Є. Тимченко, М. Грушевський — були добрим прикладом для молодих членів таємної громади.

Багато українських студентів, професорів університету і вчителів гімназій мешкали в Києві між вулицями Безаківською (за большевиків вул. Комінтерну), Великою Васильківською (Червоноармійська), Караївською (Толстого), Назар'івською та Жаданівською (Жилянського). У тій околиці кожного вечора активізувалася національна й соціально-політична діяльність молодих мешканців кварталу. В основному українська студіююча молодь йшла за двома політичними напрямками — народництвом і марксизмом. Народництво правило за ідеологічну основу партії соціал-революціонерів, а марксизм — партії соціал-демократів. Спільним для обидвох напрямків було засвоєння раціоналістичних і матеріалістичних поглядів, атеїзму і соціалізму. Помітних відхилень від пануючих поглядів не спостерігалось, а ті були однобічні, тенденційні.

Молода громада намагалася вийти по-а-тї матеріалістичні концепції. Вона приєднувала всіх українців, незалежно від їхнього світогляду, якщо вони вважали себе за українців і ставили понад усе любов до України, до свого народу. Моргун розповідає, що сходили гуртків часто відбувалися в його кімнаті, яку він прикрасив великими портретами гетьманів — Івана Скоропадського, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, Данила Апостола та національного генія Тараса Шевченка.

Різноманітність членів громади спричинила, однак, в подальшому до внутрішніх суперечок. Більшість членів громади почали схилитися до радикально-демократичних поглядів і захоплюватися соціально-політичними питаннями, що сприяло поширенню нігілізму. Лідером радикальної групи став Стещенко. Ця група закидала громаді аполітичність і байдужість до соціальних питань. Попередній загально-національний напрямок заступала група членів під керівництвом Миколи Міхновського. Поруч з ним йшов Шемет, а пізніше й Антонович. О. Моргун згадує також, що активну участь в діяльності громади брали Лариса Косач (Леся Українка)

та Микола Ковалевський. Вони збагатили громаду (головно Ковалевський) ідеями Драгоманова, але були скоріше почесними членами, хоча Леся дорівнювала віком до загалу членства. Ковалевський був на той час старшим, але завжди темпераментним і активним, а крім того мав засобою довголітню діяльність у таємних гуртках [32].

У Миколи Ковалевського читаємо про два таємні гуртки. В першому гуртку, про який він згадує, були задіяні молоді українці з різних суспільних верств. Це був гурток української молоді у *Сосницькому повіті*, на сходинах якого часто відбувалися дискусії про автономію України та земельну реформу. Діяльність гуртка дуже скоро поширилася на всі села і містечка повіту. Влітку до нього долучалися учні гімназій та студенти, які приїздили до родин з усіх кінців імперії. Вони привозили не тільки книжки й нелегальні відозви, але й різноманітні політичні новини. Центральною особою гуртка був бідний швець Пилип Іванович Шевцов. У його маленькій хатині кожного тижня сходилася молодь. Шевцов не належав до жодної партії, але мав численні зв'язки з українськими та російськими політичними групами.

У 1905 р. Микола Ковалевський навчався у *Чернігові*, де, крім загального національно-українського, діяв партійний соціал-демократичний гурток. Між ними часто виникали ідеологічні суперечки, хоча обидва гуртки стояли в гострій опозиції до російського царату. Провідним діячем національного гуртка був Сергій Устименко.

Переїхавши з Чернігова в *Радом* (місто в тодішній підмосковській Польщі), Ковалевський згуртував навколо себе українських учнів і навіть одного молодого службовця. Сходини відбувалися в помешканні Ковалевського і мали подібну до інших гуртків програму. 1909 р., у річницю народження Тараса Шевченка, члени гуртка влаштували в одній польській книгарні виставку українських книжок. У центрі виставового вікна було вміщено портрет Шевченка, прикрашений вишивками, птахами тощо. Виставка зацікавила всіх українців, які в той час перебували в Радомі, а через те контакти гуртківців значно поширилися. Навіть польська нелегальна організація зголосилася до гуртківців і запропонувала їм співпрацю. Ця співпраця виявлялася у спільних вечорах, на яких провадилися дискусії на всілякі теми. Того ж року поляки запросили представників гуртка на свою конференцію у Варшаві. Але великі труднощі у співпраці виникли через те, що гурток почав отримувати книжки і пресу зі Львова. Це полякам не подобалося. Члени гуртка провадили національно-усвідомлюючу роботу серед українців, які служили у війську в Радомі. Найчастіше сходилися з вояками і передавали їм українські книжки на цвинтарі, де були найкраще застережені від донощиків.

Володимир Кедровський розповідає про існування таємних українських гуртків у *Херсонській губернії*. Вони виникали здебільшого під впливом гуртка «старих українофілів» і діяли найактивніше у сільськогосподарській школі, вчительській семінарії та хлоп'ячих і дівочих середніх школах. Багато членів цих гуртків стали пізніше провідними діячами визвольної боротьби» [33].

В *Одесі* члени таємних гуртків називали себе братчиками. Вони черпали натхнення для своїх дій з джерел барвистої романтики минулого. Славні постаті Козаччини та відродженої літератури, а зокрема козацькі думи й народні пісні, захоплювали і виховували їх. Члени гуртків запускали козацькі вуса, стриглись «кружком» і одягалися у стародавні кунтуші. Своєю діяльністю в народі братчики, як розповідає сучасник, «будили народ од вікової сплячки, що загрожувала вже смертю, сліпим відкривали очі, а глухим повертали слух» [34].

У *Єлисаветграді* у 80-х роках, крім уже згадуваного нами гуртка доктора Михалевича, діяв ще один гурток народовців, що мав політичний характер. Члени гуртка поширювали нелегальну літературу, друкували на гектографі прокламації. Організатором того гуртка був Тарковський, а серед його членів — Євген Чикаленко, якого за це віддано на п'ять років під нагляд поліції [35].

Про гуртки в *Харкові* є декілька згадок. Юрій Коллярд пише у своїх спогадах, що 1893 р. жандармерія Харкова ліквідувала так звану «Тарасівську громаду». Причиною розгрому була слаба конфігурація. Членів гуртка знали всі, бо на сходинах часто приходили не лише члени, а навіть такі, для яких національна справа була байдужою. Безпосередньо до жандармської акції довела «всіпа». На Різдво того ж року поїхав до Галичини член громади М. Байздренко. При цій нагоді він накупив там різної української літератури і доручив її одному купцеві за відповідну винагороду, щоб цей переправив її до Харкова. Купець виконав доручення, але одночасно повідомив про це поліцію. Поліція чекала в Харкові у відповідному місці, щоб вислідити хто прийде цю посилку відібрати. Таким чином вона дістала можливість арештувати членів гуртка Байздренка, Липу та Миколу Яценків. Вони довго сиділи у в'язниці, а останній там і помер. Це був відомий автор багатьох статей, що друкувалися у львівських часописах «Правда» і «Зоря» під псевдонімом «Ярченко» [36].

У половині 1897 р. до Харкова прибув студент із Києва Дмитро Антонович. Познайомившись з активнішими українськими студентами, він зорганізував таємну студентську громаду радикального напрямку. Перші збори відбулися в хаті Антоновича. В них взяли участь Юрій Коллярд, Сашко Коваленко, Іван Кухта, Євлампій Тищенко та Дмитро Антонович. Останній став фактичним головою

громади і був на тому пості до кінця існування гуртка. Можна припустити, що таємні гуртки в Харкові діяли ще раніше. Київське видавництво «Наукова Думка» подало в «Історії української літератури» (Київ, 1968, ч. 3, с. 25), що в лютому 1860 р. Москва розгромила таємне Харківське студентське товариство і заарештувало ряд його членів.

Про гурток у Лубнах пише Микола Порш у статті «Із споминів про Симона Петлюру» у збірнику А. Жука «Симон Петлюра в молодості» (Львів, 1936): «Складався український революційний гурток у Лубнях з учнів середніх шкіл, студентів та дрібного молодого урядництва. Належав і я до цього гуртка. Єднала нас усвідомлена національна окременість українців від росіян, опозиційний настрій супроти уряду й всякого начальства, співали ми українських пісень, читали українські книжки, але не знали що далі робити, не мали провідної ідеї і не знаходили практичної цілі для свого українства. Пояснення справи прийшло до нас від моїх нових товаришів-полтавців. Провідною ідеєю для нас стала «Самостійна Україна», а практичною ціллю — українська революція».

Далі читаємо: «Дня 22-го січня 1900 року галицькі часописи нотують коротку, але дуже характеристичну вістку з Києва такого змісту: «У містах Лубнях, полтавської губернії російські власті замкнули VII і VIII класи тамошньої гімназії за те, що учні тих клас рішили поза школою уживати тільки української мови. Кількох провідників цього руху, так само учнів, ув'язнено і запроторено до київської твердині».

Про інші гуртки там же знаходимо ще й таку інформацію: «В кінці 90-х років минулого століття про життя українських організацій писав систематичні доноси начальникові київського Жандармського управління генералові Новіцькому якийсь законспірований донощик під псевдонімом М. Железняк. В 1899 р. він подає такі відомості: «3 весни 1896 року існує в Києві тайне товариство «Молода Україна». Його ціль: пропаганда соціалізму й політичного сепаратизму на українському ґрунті. Вона має в різних городах відділи, що називаються громадами. Всіх громад 22. Важніші з них, крім Києва, в Чернігові, Лубнях і Одесі. Всіх членів 438, з того в Києві 108. Головна Управа в Києві називається Радою» [37].

Таємні гуртки на Наддніпрянщині та українські школи

У Галичині та на Буковині була нагальною потреба українського шкільництва, головню середнього та вищого. Організована молодь цікавилася тими справами, а студентство провадило активну і навіть криваву боротьбу проти польонізації у гімназіях і народних школах,

а також за створення українського університету у Львові. Але такої тяжкої ситуації, як це було в підмосковській Україні, наш народ в Австро-Угорщині все ж таки не знав. На Наддніпрянщині шкільництво було повністю русифіковане, друковане українське слово заборонене не тільки звісними Валуєвськими (чи Емським) указами, але й пізнішими ухвалами та циркулярами. Наприклад, 1908 р. у Полтаві відмовили у реєстрації «Просвіти», бо «навіть культурно-просвітні українські Товариства криють в собі небезпеку сепаратистичних змагань». У січні 1910 р. міністерство внутрішніх справ видало «циркуляр», за яким усі українські організації в Україні вважалися «інородческімі» (чужинецькими).

Зрозуміло, що таємні молодечі гуртки мусіли тут вести боротьбу проти русифікації, за українські школи, починаючи від народних. Члени гуртків систематично надсилали заяви до московських урядів та Комітету міністрів «про потребу української початкової школи». У народних та середніх школах вимагали від своїх учителів навчання рідною мовою. У багатьох місцях на відмову цих вимог відповідали страйками.

Поза акціями і боротьбою гуртки спільно із громадянством або на власний розсуд засновували і провадили недільні школи. Таку школу заініціював наприкінці 50-х років XIX ст. Харківсько-Київський студентський таємний гурток. Коли школа почала вже діяти, члени гуртка звернулися до куратора Київської учбової округи Пирогова з проханням дозволити їм відкрити в будинку Києво-Подільської Дворянської школи безкоштовну недільну й святкову школу для хлопчиків «ремісничої кляси». Пирогов дозволив, і школа була відкрита. Згодом за цим прикладом пішли й інші молоді діячі, й мережа недільних шкіл постійно зростала [38].

Незабаром на цю діяльність звернули увагу українофоби. Для перевірки кураторів та викладачів у недільних українських школах було створено слідчу комісію на чолі з сенатором Ждановим. У виготовленій ним «Записці» читаємо: «Об'єднавшись у Києві між собою у тісний гурток, вони незабаром збільшують особовий склад свій, приєднанням до них деяких студентів Київського Університету. В цьому гуртку вперше з'являється чіткий намір і свідома думка про створення недільних шкіл з тією метою, щоб навчанням простого народу мати серед нього вплив і підтримку для здійснення задуманих цілей».

10 червня 1862 р. «Повелінням» Олександра II усі недільні школи та народні читальні було закрито. У вересні того ж року почалися арешти у так званій справі «поширення малоросійської пропаганди» [39, с. 25].

Про діяльність польських таємних молодечих організацій в Галичині ми згадували у зв'язку з охопленням ними поодиноких українських гімназистів та студентів. Іншого характеру була діяльність польських таємних гуртків на Наддніпрянщині. Тут від половини XIX ст. діяла, наприклад, Київська польська студентська корпорація, яка мала чотири відділи. Один з них називався «Українською Гмінною», що, однак, мало значення територіальне, а не національне. Але вже й ця назва спонукала декого із членів «Гмінни» захопитися українською стихією і стати на українські позиції. У 60-х роках деякі члени «Гмінни» — Володимир Антонович, Тадей Рильський, Борис Познанський та Кость Михальчук — вирішили покинути середовище польської шляхти і долучитися до українського народу, створюючи одночасно «Українську громаду». Поляки дуже гостро виступили проти цього їхнього чину і, називаючи їх зрадниками та перевертнями, паплюжили їх і «Громаду» на кожному кроці і всіма засобами. Названі у відповідь на атаки припинили всілякі контакти з поляками, а Антонович оприлюднив на сторінках петербурзької «Основи» свою славну «Сповідь», у якій довів, що він і його однодумці не зробили нічого неморального чи нечесного, коли «перейшли з табору панів-гнобителів і визискувачів на бік пригнобленого українського народу». До цієї групи, що вийшла з польської корпорації, долучилися також студенти П. Житецький, Т. Панченко та ряд інших діячів, переважно з Лівобережної України. Усі вони спільно згодом створили уславлену в нашій історії «Стару Київську громаду».

Література

1. Дорошенко Володимир. Українство в Росії. Відень, 1916.
2. Онацький Євген. Українська мала енциклопедія. Буенос-Айрес, 1959.
3. Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Мюнхен, 1955—1956.
4. Онацький Євген. Українська Мала Енциклопедія. Буенос-Айрес, 1959.
5. Енциклопедія Українознавства. Мюнхен—Нью-Йорк, 1949. Т. 1.
6. Лепкий Богдан. Маркіян Шашкевич. Коломия, 1912.
7. Молода Україна: Альманах. Мюнхен—Нью-Йорк, 1954.
8. Шах Степан. Маркіян Шашкевич та Галицьке відродження. Париж—Мюнхен, 1961.
9. Лев Василь. Професор д-р Михайло Тершаковець // Свобода, Нью-Йорк, 1978, 3 січ.

10. *Любомир З. Беч*. Пласт у Перемиській гімназії. Нью-Йорк—Філадельфія, 1961.
11. *Олесницький Євген*. Сторінки з мого життя, ч. 1. Львів, 1935.
12. *Загайкевич Богдан*. Освіта і школи в Перемишлі. Нью-Йорк—Філадельфія, 1961.
13. *Ріпецький Степан*. Українське Січове Стрілецтво. Нью-Йорк, 1956.
14. *Квас О., Клим В.* З початків українського Стрілецького Руху в Галичині. Відень, 1924.
15. *Молода Україна*: Альманах. Мюнхен—Нью-Йорк, 1954. 50-ліття бережанської «Молодої України» // Час, Нюрнберг, 1948, 21 листоп.
16. *Шах Степан*. Львів — місто моєї молодості. Мюнхен, 1956.
17. *Олесницький Євген*. Сторінки з мого життя, ч. 1. Львів, 1935.
18. *Ванчицький Степан*. Учнівські святкування у 1900-х роках // Шляхами Золотого Поділля. Т. 2. Філадельфія, 1970.
19. *Стоцький Степан*. Наука руської мови в школах середніх на Буковині. Чернівці, 1893.
20. *Левицький Кость*. Історія політичної думки Галицьких Українців 1848—1914. Львів, 1926.
21. *Галаган Микола*. З моїх споминів. Львів, 1930.
22. *Лотоцький Олександр*. Сторінки минулого, Варшава, 1934.
23. *Коллярд Юрій*. Спогади юнацьких днів. Львів, 1930.
24. *Чикаленко Євген*. Спогади 1861—1907. Нью-Йорк, 1955.
25. *Жук Андрій*. Початки українства в моїм ріднім селі. Відень, 1923.
26. *Дудко Федір*. Моя молодість. Джерзі Сіті, 1964.
27. *Лотоцький Олександр*. Сторінки Минулого. Ч. II.
28. *Андрієвський Віктор*. Три Громади. Львів, 1938.
29. *Дорошенко Володимир*. Українство в Росії. Відень, 1916.
30. *Жук Андрій*. Стаття у додатку до часопису «Наше Життя», ч. 42. Авгсбург, 29 червня, 1946.
31. *Біднов В.* Забутий діяч. Львів, 1925.
32. *Галаган Микола*. З моїх споминів. Львів, 1930. О. Моргун. На провесні то було... Лондон, 1963.
33. *Кедровський Володимир*. Обриси Минулого; Джерзі Сіті, 1964.
34. *Аркас Микола*. Микола Аркас, мій незабутній батько. Лондон, 1966.
35. *Чикаленко Євген*. Спогади 1861—1907. Нью-Йорк, 1955.
36. *Коллярд Юрій*. Спогади юнацьких днів // Літературно-науковий Вісник, січень 1928.
37. *Гермайзе О.* Нариси з історії революційного руху на Україні. Київ, 1926.
38. *Східня Галичина у світовій війні* // Український прапор, ч. 1, 6 січн., 1920.
39. *Історія української літератури*, ч. 3. Київ, 1968.

Розділ третій. Розкрилля студентського руху

Організоване студентство у Галичині та Австро-Угорщині

У Галичині, на відміну від Наддніпрянщини, у другій половині XIX ст. існував досить чіткий розподіл між студентами й учнями гімназій та середніх шкіл. Гімназисти створювали свої таємні гуртки, а пізніше — легальні організації, а студенти свої. Позашкільна молодь не мала назагал доступу ані до одних, ані до інших.

Уже у першій половині XIX ст. студенти в Австро-Угорщині мали можливість об'єднатися в легальні станові, ідеологічні чи навіть політичні товариства. У Галичині панувала польська шовіністична верхівка, тому українським студентам доводилося діяти довший час нелегально. Цей факт спонукав, розбуджував і мобілізував активніші кола студентів до дії та боротьби і впливав також на те, що окремі студенти були нерідко рушійною силою в організації нелегальних гуртків середньо-шкільників. У 60-х роках створюються напівлегальні студентські станові організації, а у 80-х в усіх університетах та студентських осередках існували різноманітні студентські союзи, клуби, гуртки, товариства, що діяли легально і прилюдно.

Про перший напівлегальний студентський гурток, що діяв у Духовній семінарії у Львові, пише професор Степан Шах [1, с. 10]. Гурток існував від 1850 р. Він мав форму студентської читальні. Керівником його був Василь Ковальський. Іван Крип'якевич пише у своєму курсі історії України, що перша студентська громада в Галичині була створена 1863 р. на зразок Київської громади — «Громада» у Львові. Хоч вона не мала легального статусу, її члени носили прилюдно народний або козацький одяг і високі шапки-вишиванки. Організатором «Громади» був Данило Танячевич [2, с. 346].

У Тернополі в 1864 р. заснував студентську громаду Михайло Чайковський. Між членами громади були, між іншим Олександр Барвінський, Євген Олесницький та інші пізніше відомі громадські діячі. Громада влаштовувала концерти, звіти і мала власну бібліотеку. Пізніше в Тернополі діяло легальне товариство «Науковий гурток», головою якого був Йосиф Сліпий, а згодом Василь Мудрий та Фелендин [3].

Більшого розмаху набрало легальне організоване студентське життя на австрійських університетах поза українськими землями. Під впливом поляків австрійська влада унеможлиблювала закладання українських високих шкіл в українських містах і тому багато

студіюючої молоді йшло на університети у Відень, Грац, Прагу. Там згодом постали перші легальні українські студентські громади. Слабою стороною цих організацій була нестабільність членства, бо не завжди кількість студентства була однакою. Їх сила виявлялась передусім у свободі, якою вони користувалися у чужих університетах, далеко від польських утисків та інтриг. Тоді ці студентські організації не тільки заступали інтереси своїх членів та були речником української політичної думки перед австрійським урядом та народами, що жили в кордонах Австро-Угорщини, але й перетворилися від самих початків на вишкільні центри студентського активу. Таким вишкільним осередком була найперше Віденська «Січ».

*Віденська «Січ» і її роль
в українському студентському русі*

Студентське товариство «Січ» у Відні, засноване братами Анатолем та Іваном Вахняниним у 1867 р., відіграло велику роль у розвитку національно-політичної думки не тільки між українцями Відня, але передусім в Галичині та на Буковині. З товариства вийшли численні визначні українські діячі. Згадаймо хоча би декількох: Анатоль Вахнянин, доктор Юліян Целевич, доктор Іван Горбачевський, доктор Михайло Борискевич, Іван Пулюй, Мелитон Бучинський, Іван Франко, Зенон Кузеля, О. Герлецький, Михайло Шехович, Іван Вахнянин, Остап Грицай. Майже півстоліття уважали Віденську «Січ» українським представником в осередку європейської культури у Відні [4].

Ідея заснування товариства «Січ» виникла у розмові братів Вахнянинів з Михайлом Шеховичем у готелі «Цур Енте». Їхнє рішення об'єднатися у студентську організацію сприйняли інші студенти із захопленням і одразу зголосилися у члени. Лише невеличка групка медиків залишилася осторонь. Вони пізніше заклали під керівництвом студента Лівака конкурентне товариство «Основа», яке швидко розпалося. Товариство «Січ» проводило активну культурну й інформаційну діяльність серед своїх і чужих, скликало щосуботи сходини, влаштовувало вечірки, збори, дискусії на політичні теми, організовувало академії і Шевченківські свята, запрошуючи на свої імпрези також чужинців. Особливо урочисто виглядало Шевченківське свято, влаштоване січовиками спільно з чехами та сербами в дев'яту річницю по смерті поета. Одночасно подібне свято відбувалося у Львові, куди «Січ» надіслала привітальну телеграму.

Зв'язкам з чужинцями січовики надавали особливої уваги. Вже на засновних зборах товариства було вирішено сходитися

з чужинецькими студентами якнайчастіше, як із студентами слов'янських народів. Здійснюючи це рішення, «Січ» влаштовувала спільно з чужинцями «комерси», під час яких кожна національна група мала дати свою програму, якщо на неї випав жереб. «Січ» стала дуже скоро своєрідним «амбасадором» української справи та посередником і зв'язковим між українськими культурними та політичними організаціями серед європейських народів. Управи товариства запрошували до себе з доповідями видатних чужинецьких учених і політиків, які також організовували виступи українських діячів у Віденських наукових і культурних установах [5].

Хоча товариство «Січ» не було політичною організацією, воно відіграло вже у перших десятиліттях своєрідну провідну роль. У складних політичних ситуаціях українське громадянство у Відні і в Краю очікувало на те, що скаже «Січ». За характеристикою доктора Яремка «Січ» була:

1) осередком-кузнею, в якій кристалізувалися політичні погляди студентської молоді;

2) зародком наукової академії;

3) допомоговою установою;

4) розваговим товариством.

Заснування «Січі» було властиво переломовою політичною подією в українському громадському житті під австрійською владою. У 60-х роках ХХ ст. політичний провід у Галичині був майже повністю у руках москвофілів. Москвофіли мали студентські громади у Відні («Руская основа»), Львові, Чернівцях. Народовецький рух, що постав під впливом ідей Шевченка, не мав ще сили, щоб їм протиставитися. Приклад студентів Відня заохотив також українську академічну молодь Львова виступити з москвофільських громад та створити власні. В 1871 р. цей рух започаткував студентське товариство «Дружній лихвар», яке діяло у Львові. Віденська «Січ» заініціювала та організаційно підготувала проведення перших українських всестудентських з'їздів-віч, що відбулися у 1880 та 1884 рр. у Коломиї. На другому з'їзді йшлося, між іншим, про справи вищої освіти жіноцтва та українського шкільництва взагалі.

З ініціативи січовиків О. Терлецького (що був найдовший час духовним опікуном та дорадником «Січі»), Івана Франка та Михайла Шеховича студенти з Відня та Львова вибралися 1883 р. у довшу «мандрівку» по селах та містах Галичини, використовуючи її для виголошування рефератів, влаштування концертів, академій тощо. Цей захід описав Іван Франко у «Мандрівничій літописі». Під час цієї «мандрівки» відбулися також таємні наради, на яких

обговорено справу створення студентського центру. Але на здійснення ухвалених тоді рішень довелося чекати ще довгі роки.

Членство «Січі» не мало єдиної ідеологічної та концепційної програми. Боротьба за впливи та політичні концепції велася від самого початку існування товариства. Змагалися між собою найперше народовці та радикали. Останнім іноді допомагали соціалісти різного скерування. В 1892 р. радикальна група перебрала у свої руки керівництво товариством, що знов спричинило вихід із членства народовців за заснування окремої «Громади» [6].

Та в тій боротьбі зароджувалися нові ідеї й назрівало самостійництво. Січовик Юліян Бачинський написав книжку «Україна Ірредента». Січовики виступили під час війни проти антиукраїнських проявів австрійського уряду, наражаючись на арешти. 1900 р. більшість членів «Січі» разом зі своїм головою Осипом Патрицьким виступили з протестом проти угоди з поляками, яка як відомо, дістала в історії назву «Нова ера». Самостійницькі ідеї збурювали січовиків навіть у ті часи, коли товариство перебувало під впливом Михайла Драгоманова та Сергія Подолинського. «Січ» брала активну участь у боротьбі за український університет у Львові, протестувала проти російських переслідувань на Придніпрянщині та проти денаціоналізаційної політики мадярів на Закарпатті. Вона була також кузницею соборництва, до якої належали студенти з усіх земель України.

Інтенсивність діяльності «Січі» була не завжди однаковою. Наприклад, у 1900 р. помітним був занепад, але вже рік пізніше, коли після так званої сецесії (вибуття) українського студентства з Львівського університету, до Відня прибуло понад 300 нових студентів, які майже всі стали членами «Січі». Після цього наступила нова фаза організаційної праці, що тривала довгі роки. Це був найсвітліший час в історії товариства. Головою у той час (1902—1904 рр.) був Зенон Кузеля. У ті роки до Відня прибуло багато студентів з центральних українських земель після початкових студій у Швейцарії. Вони також вступили в члени «Січі».

Засновані після тривалих суперечок нові товариства студентів (радикали створили «Основу», а народовці 1892 р. — «Громаду») не існували довго. Коли після чергових подій або ситуацій дискусії затихали, контрагенти охолоджувались і повертались до єдиної національної студентської станової організації. Інакше було з москвофілами. Найбільш завзятою виявилась «Буковина». Її члени вирізнялися постійними атаками на «Січ» та на весь український національний рух. Лише один раз москвофіли з «Буковини» та з товариства «Руская основа» йшли в протестах разом з січовиками — коли «Січ» виступила проти «нової ери».

У Львові організована діяльність українського студентства виявлялась найперше у боротьбі народовців з москвофілами. Товариство «Академічна бесіда» об'єднувало дуже короткий час усіх студентів. Коли москвофіли не змогли здобути в товаристві бажаного впливу, вони вирішили вийти з нього і створити власну організацію «Академічний кружок». Але до нього долучилося також декілька немосквофілів, які думали в той спосіб запобігти розвалу студентської організації. Це виявилось помилкою, і тому 1871 р. ці ж члени перейшли до української організації «Дружній лихвар», що існувала в Львівській Семінарії від 1867 р. Засновником того товариства мав бути Линиський. Члени товариства ставили собі за мету боротися проти москвофілів і їхньої преси, підтримувати народовців і їх пресу, допомагати у виданні творів Шевченка. Члени «Дружнього лихваря» зустрілися з великим опором настоятелів семінарії. Вони застосовували проти свідомих студентів-українців гострі кари аж до викинення із семінарії. 1867 р. виключено з товариства за участь у Шевченківських вечорницях трьох богословів: Михайла Царя, Ореста Старомійського та Зарицького. 1870 р. префект семінарії о. Ч. Крижанівський виключив з товариства за написання проповіді фонетикою чотирьох богословів (про початки «Дружнього лихваря» у семінарії писала 1892 р. львівська газета «Правда» за місяць червень, випуск X).

Зрозуміло, для національно орієнтованих студентів, що вийшли з москвофільського «Кружка», «Дружній лихвар» став рідним, а коли у тому ж 1871 р. до нього приєдналася ще «Академічна бесіда», тоді товариство змогло стати сильною українською студентською організацією. Однак національно активні студенти не залишали москвофілів у спокою. Наступ йшов головно на тих, що випадково потрапляли під вплив москвофільської течії і навіть у лавах «Академічного кружка» національно усвідомлювалися. Тому спроби усунути москвофілів з проводу товариства постійно повторялися. У 1875 р. таку спробу зробили Михайло Павлик, Іван Франко та Олекса Зофійовський. Іван Франко належав уже від 1874 р. до редакційного комітету часопису товариства «Друг», і з цієї позиції старався досягнути вплив на характер публікації, а відтак за допомогою товаришів — і на характер «Кружка». Протягом 1876 р. їм це вдалося. На загальних зборах 6 лютого 1876 р. головою «Кружка» було обрано свідомого українця Олексу Зофійовського, а в листопаді того ж року його замінив Антін Дольницький. До управи увійшли також Володимир Лукич-Левицький, Іван Франко та Михайло Павлик. Михайла Драгоманова номі-

нували почесним членом. Але в 1877 р. усю редакцію «Друга» було арештовано, і москвофіли, скориставшись з цього, переобрали знов свою управу [7].

З роками внутрішня боротьба не згасала. У 1878 р. з «Кружка» усунули Івана Белея за виступ проти вживання російської мови. Дещо пізніше те ж спіткало Костя Левицького за вживання фонетичного письма. Того ж року управа «Кружка» ліквідувала «Друга», щоб не допустити до повної його українізації.

Першими провідними членами й організаторами «Дружнього лихваря» були Рафал Стеблицький, Кароль Подляшецький та Володимир Ганкевич. Останній перейшов після закінчення студій до «Просвіти» і був доволілітнім членом її віділу (управи). Після відходу Ганкевича душею «Дружнього лихваря» стали брати Леонід та Корнило Заклинські. Головами товариства були: Осип Каченович (1878 р.), Бронислав Старецький (1879 р.), Євген Олесницький (1880 р.), Володимир Коцовський (1881—1882 рр.). За головування останнього та секретарювання Дениса Патрицького змінено назву товариства з «Дружнього лихваря» на «Академічне братство». Одним із ініціаторів цього був Кость Левицький [с. 8, 134, 135, 242, 267]. Зі зміною назви змінено також статут. Головним завданням «Братства» було «дбати про наукову і матеріальну підмогу русинів «академіків». Та цією ціллю діяльність товариства не обмежувалася. Воно гуртувало всю українську студентську молодь, відбивало всі ті стремління та турботи, якими та молодь жила. Товариство влаштовувало доповіді, провадило просвітницьку діяльність, організовувало «мандрівки» (пропагандивні рейди) по Галичині і навіть започатковували видавничу діяльність. У 1881 р. «Братство» на кошти Євгена Олесницького видає «Антологію Руську».

Для здійснення «мандрівок», що їх започаткувала Віденська «Січ», було створено спеціальний комітет. У 1885 р. до нього належали: Омелян Константинович (голова), Олександр Колачковський (касир), Микола Шухевич, Ероним Калитовський, Іван Франко, Євген Олесницький, Остап Нижанковський та Кирило Кахникевич. «Мандрівка» мала розпочатися у Тернополі 2 серпня 1885 р. і проходити через Микулинці, Тереховлю, Говилів, Копиченці до Чорткова, а далі — залізницею до Манастириськ і Дністром до Заліщик. Потім мандрівники мали направлятися на Буковину (через Кіцмань до Чернівців), щоб 16 серпня 1885 р. закінчити її товариською імпрезою.

На більшості зупинок мандрівників були створені місцеві комітети, з якими узгоджувалася програма для кожного дня перебування прибулих. Майже завжди були передбачені вечорниці з музично-декламаторською імпрезою. Старости, здебільшого поляки,

намагалися забороняти ці заходи, але інтервенції у Намісництва (цісарського у Львові) ці заборони нівелювали. Крім концертів, присвячених померлому Костомарову, влаштовувалися вечори з доповідями на різні теми (наприклад, у Тернополі — про Збарзький бій Хмельницького, у Хоросткові — про Маркіяна Шашкевича) або товариські забави.

У «мандрівці», крім студентів з Галичини, брали участь студенти із Наддніпрянщини: Доброграївна, Мельниківна та Арабажин. З Болгарії прибув молодий професор, який був великим прихильником українського національного руху. Мандрівники їхали часом возами або йшли пішки. В селах їх зустрічали з почестями та гостили як дорогих гостей [9, с. 210—221].

Мета й завдання «мандрівок» віддзеркалилися до деякої міри у вірші, що його написав 1885 р. Іван Плешкан:

Ми мандрівники!
Ідем через ліси-гори, нас не мучать труди,
Дуже не спішим, в села повернім!
Там живе наш нарід, довідаймося браття,
Що роблять вони.
Довідаймося, чом в тих горах; схне гуцул, як гриб.
Даймо йому раду, щоб збудивсь зі сну,
Щоб лучивсь в громаду і гнав з гір біду.
Шумлять води, гучать струї, садять з скал мов грім,
Ідем, несе́м гнів, месть в серцю гнобителям всім!
Русе-Україно, сліз не проливай,
Ми за Тебе згинем, засвітає рай [10, с. 34].

«Академічне братство» за статутом ставило собі за завдання ширити самоосвіту серед свого членства та допомагати студентам матеріально. Разом з тим воно уважалося за товариство соціалізуючої молоді. Тому противники соціалізму створили 1892 р. у Львові студентське товариство суто національного напрямку і дали йому назву «Ватра». Вперше товариство «Ватра» виступило прилюдно 1 листопада 1893 р. Тоді члени товариства несли на плечах домовину Маркіяна Шашкевича, коли її перевозили до Львова. До «Ватри» належав 1895 р. також Богдан Лепкий. У той час активними членами «Ватри» були ще Яричевський, Нагірний, Лаврівський. У товаристві зродилася ідея створити для загалу молоді товариство «Сокіл», і всі названі особи працювали над проектом статуту «Сокола» [11].

Існування двох українських студентських товариств громадськість зустріла гострою критикою. Тому після тривалих переговорів у січні 1896 р. дійшло до злиття «Академічного братства» з Акаде-

мічним товариством «Ватра» в одну «Академічну громаду». Вона діяла з двома малими перервами аж до 1921 р. Згідно програмових постанов «Академічна громада» мала стати осередком «наукового і товариського життя», що морально і матеріально допомагає своїм членам [12]. Громада мала добре розбудовані гуртки і наукові секції, що існували в межах «Громади» самостійно. «Научний кружок» «Академічної громади» мав 5 секцій: історичну, літературну, філософську, суспільну та природничу. Усі вони регулярно влаштовували свої наукові звіти. У 1900 р. «Академічна громада» налічувала 250 членів, себто 68 % усіх українських студентів, які в той час студіювали у Львівському університеті [13, с. 56—58].

У зв'язку зі сецесією українських студентів з Львівського університету (про цю демонстративну форму боротьби українського студентства за український університет буде ще мова пізніше), 7 грудня 1901 р. відбулися загальні збори «Громади», на яких вирішено її ліквідувати, а весь маєток передати у завідування НТШ. Але «Громада» була, після повороту частини студентів до Львова, знову відновлена і продовжувала активну працю між студентами, селянами і міщанами, влаштовуючи доповіді, курси і допомагаючи читальням у їхній діяльності. Деякий час «Громада» видавала періодичну «Дешеву бібліотеку».

Воєнні настрої в Австро-Угорщині вплинули також і на «Громаду». Вже в 1912 р. було зорганізовано ряд доповідей на тему «Українська справа в евентуальній війні», після яких відбувалися широкі дискусії. Наслідком цих дискусій було те, що члени «Громади» приступили до творення окремої військової організації. Цим мав зайнятися створений комітет під головуванням студента філософії Івана Чмоли (пізніше чотар УСС та полковник СС). Комітет перебрав у свої руки доповіді на військові теми. Він влаштовував військові вправи на полях поза містом та підготував проект статуту для запланованого «Союзу Українських стрілецьких товариств». Міністерство внутрішніх справ статут не затвердило, але комітет продовжував діяти, готуючи молодь до майбутньої війни. Для цього комітет видавав ряд військових підручників та журнал «Відгуки» [14, с. 6—7].

Крім «Академічної громади», на переломі століть діяло ще ряд інших студентських станових товариств для студентів окремих фахів. Найбільш відомим було товариство слухачів політехніки «Основа», засноване у Львові 31 березня 1898 р. Першим головою «Основи» був Володимир Дидинський, заступником — Іван Чачковський, секретарем — Ярослав Стефанович [8]. «Кружок правників» діяв у Львові від 19 листопада 1881 р. До першого складу «Кружка» належали: Кость Левицький, Андрій Чайковський, Євген Олесницький, Андронік

Гошовський, що очолював «Кружок» до 17 грудня 1900 р., та Юліян Олесницький, що був обраний його наступником [12].

Подібне фахове товариство мали також медики під назвою «Медична громада». Подекуди згадуються ще й «Студентський просвітний кружок», «Студентський союз» у Бережанах, нестатутова «Січ» (1861—1863 рр.) у Львові та інші гуртки і групи, які, однак, не відіграли в Галичині особливої ролі.

Студентський рух на Буковині

Дещо в інших умовах розвивалося організоване студентське життя на Буковині. Хоч і там треба було вести боротьбу проти румунізації та германізації, але ця боротьба була багато легшою, бо адміністрація не була так ворожо настроєна проти українців, як це мало місце в Галичині. Німецькі намісники та урядовці виконували свої завдання лояльно для Відня, але не поборювали все українське, як це робили польські у Львові. Тому усі сили наших студентів були спрямовані на боротьбу з москвофілами та диверсійною дією московського посольства.

Перше українське станове студентське товариство постало у Чернівцях зразу після заснування там університету в 1875 р. Його членами-засновниками та організаторами були студенти зі свідомих українських родин, також активні члени студентських товариств у Галичині чи Відні, які прибули до Чернівців на студії. До ініціативної групи належали: Дмитро Вінцковський (студент філософії), Володимир Ступницький (студент права), Іван Семака (студент права), Олександр Кисілевський, Юрій Війчук, Олександр Шуховський та Варнава Вільчинський. Перша нарада групи відбулася 7 жовтня 1875 р., себто на третій день після відкриття університету. Цю та наступні наради, що відбулися 9, 16, 18 та 19 жовтня 1875 р., провадив доктор Клим Ганкевич. 20 жовтня було прийнято назву товариства та статут і передано з 22-ма підписами владі на затвердження. Назва звучала: «Общество русских академиковъ «Союз» в Черновцах» [14].

У статуті мету товариства визначено так: «Союз має задачу об'єднати всіх руських академиків тутейшого університету в тісну зв'язь для товариського життя наукового удосконалення, він має заціплювати щиро руські чуття в серцях руської молодіжи, піддержувати любов до всього що руське; Союзанці мають спомагати друг друга матеріально і морально, а то все під проводом старших визначних (опитнийших) людей, щоби під проводом таких руських мужів набрати за-молоду гарту характеру, щоби побороти всі неприяні і ворожі сили в будучности, а занявши пізніше місця в сус-

пільності й поступаючи в їх сліди все і всюди явно і з відкритим серцем (откровенно) яко Русини виступати й для добра нашого народу діяти...».

Академічне товариство «Союз» мало чотири категорії членів: дійсні члени, яких у перший рік існування товариства нараховувалося 30; члени-засновники інституції та особи, що сприяли «Союзові»; почесні члени та допомагаючі. Опікунами «Союзу», що репрезентували товариство перед університетом, були доктор Еміліян Калужняцький — професор слов'янської філології та Гнат Онишкевич — професор української мови. Першим головою «Союзу» став Дмитро Вінцовський. Спочатку товариство мало свою відзнаку у формі синьо-біло-червоної стрічки, а з 1885 р. кольори було замінено на синьо-золото-сині. Ця відзнака була дійсною аж до кінця діяльності «Союзу».

Спочатку діяльність товариства проявлялася головню у влаштуванні вечорниць, на які приходило багато громадян. Тим «Союз» спричинився не тільки до об'єднання студентів, але також сприяв шкеланню товариського життя у всій українській спільноті Буковини. Кожного року відбувалися загальні збори товариства зі своєрідною програмою. Вони були рівночасно відзначенням річниці заснування «Союзу». Програмою передбачалися звіти голови за пророблену діяльність, виступи студентського хору та патріотичні промови відомих громадян Чернівців. На ці збори запрошувались також представники університету та чужинецькі студенти, які сприяли українській справі. Ці союзанські вечірки та збори були на той час єдиними імпрезами, на які сходилися всі українці незалежно від віку, походження чи віровизнання.

При «Союзі» діяли ще студентський хор та театральний гурток. Хор влаштовував декламаторсько-вокальні концерти. Ним керували переважно студенти (Олександр Кисілевський, Степан Смаль-Стоцький, Семен Видинський). Хор часто виступав у провінції, здобуваючи симпатії не тільки для студентської громади, але й для української справи взагалі. Члени «Союзу» виступали також по селах з доповідями, театральними виставами, ініціювали нові читальні або відновлювали існуючі. У 1880 р. при «Союзі» було засновано літературно-історичний кружок, який поставив собі за мету поглиблювати знання своїх членів і поширювати національний дух через вивчення історії власного народу [15].

Велику організаційну та моральну підтримку мали студенти Чернівців в особі професора Гната Онишкевича (народився 1843 р. в Угнові, помер 27 березня 1883 р. у Відні). Прибувши 1877 р. зі Львова до Чернівців, професор Онишкевич зацікавився місцевим громадським життям, а зокрема «Руською бесідою». 13 липня 1887 р.

він писав до Олександра Барвінського: «Чекаю на ліпші часи, котрі, здається мені, небагом наступлять. То тільки мушу сказати, що молодь університетська майже вся по моїй стороні, для того я вносив, аби їх приймати до «Бесіди». Моє внесення перепало, але зате поострило студентів у домаганні того права...» [16].

«Союз» від самого початку стояв на засадах слов'янофільства. За статутом до нього могли належати «крім русинів, й інші слов'яни, які сприяють русинам». Із слов'янофільства зроджувалася погорда, а то й ворожість до всього німецького. Список членів гуртка, підготований для ректора, був написаний «по-руськи», а також листи до німецького клубу вирішено писати тільки своєю мовою [17].

Своє слов'янофільство союзанці виявляли у вечорницях Міцкевича, а в 1876 р. товариство не влаштує жодної забави, «в то врем'я, коли брати нашії Серби так великого пораженія дознали».

Уже від перших днів існування товариства серед його членів були національно свідомі студенти, під впливом яких закупили «нове видання поезій Тараса Шевченка», а 10 лютого 1879 р. вислали делегацію до українського поета Юрія Федьковича, щоб «оддати честь». Великий вплив у перші роки діяльності мав на товариство Михайло Драгоманов. Його іменували «членом-основателем», а на засіданнях управи гуртом читали його листи.

У товаристві співпрацювали у згоді православні й греко-католики. 1 травня 1876 р. «Союз» зорганізував академію в пам'ять православного митрополита Гакмана, а п'ять днів пізніше справив поминки за католицьким архиєреєм Яхимовичем.

Та слов'янофільство незабаром перетворилося на москвофільство. Разом з тим чимраз більше членів національно усвідомлюються і вступають до відкритої боротьби проти урядуючих «кацапів». Національно свідомих студентів, яких називали тоді народовцями, очолював Ст. Смаль-Стоцький, який розпочав 1878 р. у Чернівецькому університеті філологічні студії. У 1879 р. Смаль-Стоцького обрали головою «Союзу», і товариство стає повністю на національно-українську базу (тоді переважно вживалася назва «руський»). На постаті голови Смаль-Стоцький залишався аж до свого виїзду до Відня в 1883 р. Діяльність товариства за його головування розвинулася на всіх ділянках внутрішнього і зовнішнього життя. Управа підтримувала дружні зв'язки з чужинецькими студентськими товариствами, особливо слов'янськими, а також тісно співпрацювала зі студентами Галичини. У 1880 і 1884 рр. делегації «Союзу» брали участь у з'їздах українських студентів у Коломиї і підтримували кожну акцію у Львові [18].

Про цей період діяльності «Союзу» писав В. Сімович: «Члени рухливі, кидаються на всі боки, збирають підмоги, закладають бібліотеку, основують читальню, починають видавати коштом товариства метелики (летючки, одноднівки), а всюди маніфестуються русинами, щоб за-документувати, що Буковина — се не виключно волоський край, політий зверху німецькою культурою» [19].

«Союз» виявив у 1882 р. зацікавлення українським шкільництвом та робив спроби відкрити українську гімназію у Кіцманю. Щоб зворушити тамошню громаду, театральний гурток та хор товариства їздили кілька разів до них з концертами та виставами. Із зовнішньої діяльності можна ще згадати вислання телеграми в 1881 р. з привітанням на честь відкриття чеського театру в Празі, а в 1884 р. — виступ союзанців співорганізатором всеслов'янського свята з нагоди тисячоліття смерті слов'янського апостола Кирила. Крім «Союзу», цю імпрезу готували студентські товариства поляків і чехів.

На честь десятої річниці свого існування «Союз» видав «Буковинський альманах». Це була друга публікація товариства. Першою була вступна промова доктора Клима Ганкевича на інавгурації українських викладів у 1877 р. під заголовком «Гостинець з Чернівця». До редакції «Альманаху» входили: Олімп Волянський, Гриць Ганкевич, Нихорович, К. Лукашевич і Бачинський. За друк відповідав Омелян Попович. В «Альманасі» було вміщено коротку історію «Союзу» та дещо з белетристики і публіцистики. З поезій знаходимо твори Данила Млаки, О. Я. Кониського, Куліша, В. Масляка, Корнила Устіяновича. З прози відзначалася повість Осипа Федьковича «Довбуша скарб». На особливу увагу заслуговував програмовий вірш Дмитра Вінцковського — першого голови «Союзу»:

Іскрений Вам шлю днесь привіт:
Щоб Ви не десять, двадцять літ,
Но сотки літ трудились всі,
Кріпились в силі і числі,
Союза сего щоб число
В сотки й тисячі зросло.
Бодріться (бодруствуйте) духом!
А когда
Призве Вас мати, Русь свята,
До подвигів, тяжких діл,
Щоб кожний силен і дозріл
Став в знаній меч вооружен,
Один за всіх, всі як один,
Девізом най буде для Вас
В сей час іспитаний тяжкий час

Любов і труд, бо лиш вони
Докажуть Руси, що сини
Їх благородні і собі
Приносять честь, й отчизні.

Власне ювілейне свято відбулося у Чернівцях 3 серпня 1885 р. у формі студентського з'їзду. На нього прибули представники українського студентства з усіх земель соборної України. У тому ювілейному році «Союз» нараховував 17 членів-основників, 29 почесних і 49 допомагаючих. Бібліотека мала 219 творів, а в читальні було 30 часописів (українських, німецьких, польських та сербських).

Однак члени «Союзу» не були задоволені своїми успіхами. Після виїзду довголітнього активного голови Смаль-Стоцького діяльність «Союзу» дещо занепала і не була вже такою багатогранною. Але і в ті роки членами «Союзу» та їхніми симпатиками зроблено було чимало. Це був час гострого зіткнення з москвофілами.

Москвофільські студенти інтригували, намагалися сіяти незгоду та викликали недовір'я буковинців до галичан, православних до галичан, православних до греко-католиків і навпаки. Цього було, нарешті, досить національно-свідомим членам «Союзу», і вони 24 квітня 1886 р. виключили з товариства всіх москвофілів. Після цього управа «Союзу» виступала з суто національних позицій, що й задемонстровано в тому ж році висланням привітальної телеграми чеському вченому Ф. Міклосевичеві, який у своїй порівняльній граматиці слов'янських мов твердив, що українська мова є мовою самостійною. Управа вирішила запровадити українську мову як офіційну, якою мають послуговуватися члени «Союзу» на письмі й у слові. В кореспонденціях союзанці користувалися граматиною Осадци, а від 7 квітня 1891 р. — правописом [17].

Починаючи з 1891 р., діяльність «Союзу» знову пожавішала, збільшувалася кількість його членів. Головою став О. Колесса. З ініціативи Колесси відновлено «Науковий кружок» та зобов'язано членів опрацьовувати реферати і виголошувати їх на різних громадських зібраннях. У 1893 р. «Союз» стає співвидавцем «Бібліотеки для руської молодіжи».

Друге десятиріччя діяльності «Союзу» завершено в 1895 р. традиційним з'їздом-здвигом, у якому взяли участь, крім членів та місцевих українських діячів, також представники «Академічної громади» зі Львова та делегації чужинецьких товариств. Про двадцятирічну працю академічного товариства «Союз» говорив Іван Костецький. Від польського «Огніска» зібраних вітав студент Кеслер, а від німецького товариства «Арменія» — Штогаль.

У 90-х роках «Союз», крім послідовної боротьби з москвофілами (вони створили 1888 р. кацапське товариство «Буковина»), долав внутрішні труднощі, які виникли у зв'язку з політичною боротьбою радикалів з народовцями, та прихильників двобоїв на шаблї з противниками. Ці внутрішні конфлікти знайшли своє втілення в ухвалі від 2 листопада 1899 р. про заборону членам товариства провадити двобої. За порушення тієї ухвали управа мала право виключити порушника з членів «Союзу». Пізніше товариство розпалося і частина його членів створила нову студентську українську організацію — «Молода Україна» [19].

Та поки дійшло до розколу «Союз» продовжував свою всебічну діяльність. Як і за часи Смаль-Стоцького, підтримував тісні зв'язки з львівською «Академічною громадою», солідаризувався з нею у підготовці ювілею відміни панщини та організації з'їзду українського студентства в Києві. Він співдіяв у ювілейних святкуваннях століття відродження української літератури у Чернівцях і у Львові, брав участь в акціях боротьби за український університет.

«Сецесіоністи» зі «Союзу», які вважали себе послідовниками революційних національних акцій РУП (Революційна Українська Партія) на Наддніпрянщині, та «Молода Україна» у Галичині розпочали свою діяльність інавгураційним концертом 8 грудня 1900 р., в чому допомогли їм Львівські студенти. Цим виступом їм вдалося привернути Чернівецьку публіку, а головню гімназійну і студентську молодь, і деякою мірою реабілітувати свій вчинок ліквідації єдиної української студентської організації. На концерт і «комерс» з'явилися також союзанці, а їх представник побажав молодому товариству якнайкращого розвитку.

Після полагодження формальностей організатори «Молодої України» скликали на 30 вересня 1901 р. перші загальні збори. Головним напрямком діяльності «Молодої України» мало бути самовиховання та праця зі середньошкільною молоддю. При товаристві засновано видавничу спілку з такою ж назвою, як товариство, яка випустила під досвідченим проводом В. Сімовича декілька публікацій. Члени «Молодої України» зобов'язувалися включатися в громадську діяльність товариств «Зоря», «Боян», «Міщанська читальня». Для середньошкільної і семінарської молоді двічі на тиждень влаштовувалися читання. У своїй зовнішній діяльності «Молода Україна» підтримувала контакти з чужинецькими студентськими організаціями, а у внутрішній — зі студентами Наддніпрянщини.

Та загалом ні студенти, ні громадянство не були задоволені існуючим двоподілом. Після неодноразових розмов та дискусій

вирішено було знову об'єднатися в одну станову надпартійну організацію. Це було зроблено 27 жовтня 1902 р., коли обидва товариства об'єдналися в одне академічне товариство «Січ».

До діячів «Молодої України» належали: В. Сімович, Лушпинський, Л. Когут, Іван Стрийський, Олександр Попович, Іван Гощовський.

«Січ» розгорнула всебічну студентську національну діяльність. До неї одразу приступили 78 студентів (місцевих буковинців і студіюючих у Чернівцях галичан). Але незабаром виникли нові непорозуміння і суперечки. У товаристві були два табори: автохтони-буковинці та галичани, які почали конфліктувати. Збоку різні особи та чинники підігрівали ворожі настрої, поширюючи провокації та наклепи. На початку 1904 р. буковинська група під проводом Панька Кліма та Теодора Галіпи вийшли зі «Січі» і відновила старий «Союз». Ривалізація обох товариств тривала аж до 24 січня 1906 р., коли на загальних зборах знайдено можливість спільної дії та співпраці попри дрібні егоїстичні інтереси тої чи іншої організації. Серед спільних акцій перед відновленням «Союзу» найбільшим успіхом «Січі» була участь її делегації у відкритті пам'ятника Іванові Котляревському в Полтаві 1903 р. Виступ В. Сімовича був сприйнятий представниками соборної України надзвичайно тепло.

Після сецесії союзанців товариство «Січ» продовжувало свою діяльність згідно з попередніми програмами. Його члени звертали особливу увагу на національну свідомість селян та сприяли організації по селах Буковини пожежно-руханкового товариства «Січ». При товаристві існував студентський хор та драматичний гурток, що виступали з виставами та концертами по селах. Великий успіх мали два концерти на честь Богдана Хмельницького 1907 р. у Чернівцях і провінції. Крім того, влаштовано ювілей Павлика (1904 р.), Драгоманова і Лисенка (7 травня 1905 р.). На останньому був присутній сам ювіляр.

Зв'язки зі студентами Наддніпрянщини та Галичини провадилися досить інтенсивно. 24 лютого 1905 р. товариство гостило у себе студентів Наддніпрянщини і використало цю гостину для утворення форм співпраці студентства обидвох регіонів. 1907 р. січовики носили жалобу за арештованими у Львові «академіками» і збирали на допомогу їм пожертви. В 1910 р. до Чернівців приїхав разом з групою українських студентів зі Львова В. Винниченко, щоб бути на своїй виставі «Базар». Члени «Січі» брали активну участь у Всеукраїнських студентських з'їздах у Львові.

За підтримкою М. Кордуби та Я. Веселовського «Січ» видавала «Бібліотеку» та гектографований гумористичний часопис «Січове

слово» (1904 р.). При товаристві діяла найбагатша на всю Буковину книгозбірня.

Зрозуміло, що й відновлений «Союз» не хотів залишатися позаду студентської та національної діяльності. Серед активних союзанців другого періоду слід згадати двох братів Григоровичів, Романа Ясинецького, Агенора Артимовича, Миколу Михайлюка, Юрія Осадця, Дениса Маєр-Михальського, І. Дошівника, Володимира Копачука, Володимира Бриндзана, Дмитра Войновича, а з наймолодшої тоді генерації — Івана Василяшка, Василя Руснака, Івана Пігуляка, І. Новосільського, Годованського, Тевтуха, С. Сінгалевича, І. Куковського. І. Дошівник та М. Михайлюк брали участь у з'їздах з нагоди відкриття Українського університету у Львові та всестудентських з'їздах 1909 і 1913 рр.

«Союз» був у опозиції до студентських корпорацій і гуртував у своїх лавах передусім студентів з поміркованими громадсько-політичними поглядами. У другому періоді своєї діяльності він був найчисленнішою організацією і налічував від 50 до 100 членів. У 1913 р. їх було 91.

Москвофіли продовжували свою діяльність аж до вибуху війни. Спочатку вони діяли в товаристві «Буковина», яке потім було перейменовано на «Карпати».

Своєрідний характер мали студентські організації «Запороже» та «Чорноморе», які орієнтувалися на німецькі «Буршеншафтен» і ставили собі за мету плекання власної культури та єдності. Але й ці товариства відіграли в національному відродженні Буковини чималу роль. Про них будемо говорити окремо.

На переломі століть у Чернівцях діяла також релігійна студентська організація «Православна Академія», до якої належали переважно студенти Богословського факультету.

Щодо чужинецьких студентських організацій, то в Чернівцях були також румунські товариства, які вороже ставилися до українців і намагалися знищувати їх всілякими засобами і методами, не виключаючи провокацій та доносів про всі прояви національного життя українців.

Українські студентські організації в Австро-Угорщині поза українськими землями

Поза етнічними українськими землями на території Австро-Угорської монархії також діяли українські студентські організації. Найперше це була «Січ» у Відні — найстарше і найбільш активне товариство. Про його діяльність маємо найповнішу інформацію і обширну документацію.

Перші прояви організованого студентського життя у *Кракові* сягають 1888 р. Тоді там студіювали близько 60 українців, переважно медики. За інформацією Целевича, вони об'єдналися того року у «Медичну громаду». Домівка «Громади» знаходилася по вул. Звєженецькій. Університетські власті не виявляли прихильності до українського «сепаратизму» і чинили «Громаді» всілякі перешкоди.

У 1897 р. «Медичну громаду» перейменували на «Академічну громаду». До неї належали переважно медики, бо їх у Кракові було найбільше (у Львові ще не було медичного факультету). Але, звичайно, не бракувало між членами й інших студентів, а одним з передових й активніших був студент, а пізніше доктор філософії, Роман Ярославич, який після кількарічного учителювання в Коломийській гімназії студіював у Кракові медицину.

За почином «Громади» у Кракові 1894 р. засновано «Просвіту». Головним організатором був залізничник Іван Борис. Сюди увійшов також студент Стефан Шмігер, який був у той час головою «Медичної громади». Він виконував обов'язки бібліотекаря.

Василь Стефаник, який був членом «Академічної громади», розповідав: «В «Академічній громаді» ми сходилися щовечора, читали часописи, слухали відчити. Члени товариства майже всі були драгоманівці й належали до української радикальної партії. Найвеселішим був із товаришів Яків Невестюк. Він котрогось року перевозив тайно українські книжки до Києва. Книжки на границі знайшли і він цілий рік просидів у тюрмі в Москві, чи Петербурзі» [20].

«Громада» діяла у Кракові аж до кінця століття. Але її активність дуже занепадала, коли у Львові відкрили медичний факультет і майже всі українці переїхали туди на студії. Сподівань на збільшення членства уже не було, і «Академічна громада» самоті ліквідувалася. Маєток та бібліотеку було передано до «Академічного братства» у Львові.

Після масової сецесії українських студентів зі Львова (у боротьбі за український університет) до Кракова прибуло знову багато українців, а між ними — такі студентські діячі, як Старосольський, Ганкевич, Темницький, Луцький. Вони й заснували нову організацію «Русько-українське академічне товариство» (1902 р.). За традицією всі студенти долучалися також до «Просвіти» і включилися у її працю. Вони зорганізували при «Просвіті» хор. Парохом церкви св. Норберта був о. Борсук; він же очолював «Просвіту».

Але й це «Русько-українське академічне товариство» не проіснувало довго. Через зменшення студентства зменшувалася кількість членства, і в 1907 р. воно було ліквідовано на зборах.

У липні 1910 р. у Львівському та Краківському університетах несподівано розгорнулися драматичні події у зв'язку з боротьбою за

український університет (поляки застрілили студента А. Коцка). До Кракова знову прибуває велика кількість українських студентів. Наприкінці 1911 р. вони організовують академічне товариство «Українська громада у Кракові», яке у щоденному вжитку називали старою назвою «Академічна громада». Вона знаходить собі притулок у читальні «Просвіти» і продовжує з нею тісно співпрацювати. В 1912 р. «Громада» спільно з «Просвітою» влаштовують Шевченківське свято та «Вечір для вшанування Івана Франка». У тому ж році при «Громаді» зорганізовано аматорський гурток під керівництвом студента прав Яцковського.

У чеському місті *Пшібрамі* при гірничій академії існувало товариство «Ватра» від 1898 р. аж до Першої світової війни. Про його діяльність не можна було досі знайти докладнішої інформації. Відомим є лише те, що на влаштованому 17 лютого 1902 р. концерті на честь українських студентів, які прибули до Праги, був присутнім делегат «Ватри» Гарасимович [21].

Українські студенти 1895 р. в *Грацу* створили своє земляцьке станове товариство «Русь». Засновниками його були: И. Цимановський (медик), Р. Дорик (медик), А. Чміль (медик), Ю. Маланюк, О. Козакевич (медики) та Ю. Паар (технік). Загальні збори товариства вирішили 1911 р. змінити назву «Русь» на «Січ». Кількість членів змінювалася між 10 (1909 р.) та 26 (1914 р.). Товариство мало власну бібліотеку, влаштовувало звітні й дискусійні вечори для обговорення суспільних справ. З голів «Січі» нам відомі Юлія Юхнович, Р. Слюзар та Михайло Боднар. Членами товариства також були пізніші видатні діячі Іван Боберський, Софія Галечко та інші.

Після прибуття до *Праги* сецесіоністів зі Львова в 1902 р. у Карловому університеті закладено студентську «Українську громаду». Статут підписали, між іншим, професор Іван Горбачевський, Іван Пулюй та деякі професори чеської й словацької національності. Настановчі загальні збори відбулися 14 лютого 1902 р. Тиждень пізніше чеські студенти влаштували для українських студентів концерт. А ще перед тим у Празі відбулися віча на честь українського університету у Львові, в яких брали участь численні чеські й словацькі професори та студенти на чолі з ректором Шикори.

Привітання на концерт 17 лютого 1902 р. надіслали: українська молодь у Відні, українські богослови з Відня, студентське товариство «Січ» з Відня, молодь усіх Львівських гімназій і товариство гірничих академіків «Ватра» (Пшібрама).

Віча за впровадження української мови у Львівському університеті влаштовували чеські студенти і в інших університетах.

У них завжди брали участь делегати «Української громади». Вони пропагували українську справу та гідно репрезентували наш народ. Окремі члени товариства виступали також з доповідями для чехів та інших чужинців. Найбільше активними доповідачами були: Ганкевич, В. Гошовський, М. Січинський, Лаврів, Остап Луцький.

У березні 1902 р. «Громада» влаштувала Шевченківське свято. У програмі виступали чеські співаки та українська співачка з Праги Радкевичівна [21]. Рішенням зборів та управи з «Громади» від самого початку було вилучено москвофілів.

*Завершення організаційної структури студентських
станових організацій в Австро-Угорській монархії*

Таємні гуртки гімназистів та студентів у своїй організаційній діяльності ставили собі за основну ціль створити єдиний керівний або координаційний центр. Тієї мети їм не вдалося досягнути. Студентські станові організації прагнули також об'єднатися між собою, для чого були організовані перші з'їзди-віча в Коломиї (1880 та 1884 рр), а також ряд так званих «Мандрівок» по селах і містечках Галичини.

Перший студентський з'їзд, що відбувся 15 вересня 1880 р., називався «З'їзд руських академіків з Галичини і Буковини». Його очолювали студентські діячі: Я. Окуневський (голова «Січі»), К. Левицький, С. Данилович та І. Кукурудз. У другому з'їзді, що відбувся 7 серпня 1894 р. під тією ж самою назвою, взяли участь 130 студентів (за тодішньою термінологією «академіків»). Його очолили Кость Левицький та Льонгін Озаркевич [22].

Ініціаторами цих з'їздів були студентські діячі з Віденської «Січі». Вони організували також і перші «мандрівки» студентів по галицьких селах та містечках. Пізніше провід перебравли студенти зі студентських організацій Львова та інших міст Галичини, а на зламі ХІХ—ХХ ст. — таємна студентська організація «Молода Україна». Учасники всіх з'їздів і «мандрівок», яких від 1880 до 1908 р. відбулося десятки, не різнилися у своїх суспільно-політичних поглядах і кожен раз підкреслювали потребу створення єдиного студентського осередку. Але після кожного з'їзду вони поринали у своїх місцевих громадах у вир льокальних справ і поза власною «дзвіницею» не бачили вже вищих і ширших цілей.

З кожним роком вага студентських віч і з'їздів зростала. На вічу 13 липня 1899 р. нараховувалося 450 учасників; не менше було на з'їзді 14 липня 1900 р., 8 жовтня 1901 р. та 25 липня 1902 р. Останнє віче тривало три дні — від 25 до 27 липня. Воно мало назву «З'їзд Української молодіжи Австрійської держави». Кожного дня учасники віча схвалювали резолюції загальнонаціонального

значення. Ось деякі витяги з цих резолюцій, «Українська молодіж академічна, зібрана на вічу дня 25.VII.1902 р. у Львові:

1) вважає недостатчу власного університету впливом ворожої українському елементови політики польської шляхти і її прислужників...

2) вважає доконечним боротьбу за університет... вести разом зі зорганізованими масами українського народу...

3) взиває всіх товаришів до посвяти своїх сил задля організації всіх верств українського народу до боротьби так за здобуття самостійного українського університету, як і за корінну переміну теперішнього ладу...

4) заявляє, що опираючися на основних законах, домагається безумовної рівноправності для своєї мови ві всіх державних інституціях...»

У другий день з'їзду було схвалено резолюції такого змісту: «Українська молодіж..., констатуючи, що українська нація в Галичині переходить стадію гарячої борні проти національно-політичного і соціального поневолення:

1. приступає до систематичної праці серед народу під кличами сеї борні;

2. основою своєї праці вважає:

а) політичне освідмлення і підготовлення сих мас до здобуття національно-територіальної автономії з повними горожанськими правами;

б) організування українських робочих кляс для здобуття соціальної рівності і справедливости...» [23].

Але і цей раз закінчилося все схваленням резолюцій. Окремі громади та діячі не наважилися зробити наступний крок. Значущим є той факт, що хоча учасники з'їздів були ідейно і політично, а досить часто і персонально між собою тісно пов'язані, а самі з'їзди були продовженням єдиного студентського руху, формально їх уважали одноразовими акціями. Лише перші два віча увійшли в історію як загальноакадемічні. Всі наступні з'їзди-віча вже не мали нумерації. Організатори студентського осередку назвали свої збори 1900 р. «Першим всестудентським з'їздом», а не «Десятим» чи «Двадцять п'ятим», для чого, властиво, мали підставу. Натомість студентські делегати, що з'їхалися до Праги 20 червня 1922 р., без великої дискусії назвали себе «Третім всестудентським з'їздом».

Першою конкретною спробою створити студентський центр було виникнення після з'їзду 1907 р. «Комітету української молоді» [24, с. 962]. Та тут організатори зробили основну помилку: вони орієнтувалися на нелегальну діяльність «Молодої України», і тому новостворений осередок почав функціонувати як нелегальна

установа. Згодом видалося, що легальні організації студентів потребують легального завершення, прилюдної репрезентації та авторитетного керівництва. Після підготовчих розмов та дискусій 7 листопада 1909 р. скликано до Львова «Перший всестудентський з'їзд», в якому взяли участь делегації всіх студентських громад Галичини, Буковини, етнічної Австрії і Чехії. Не бракувало на цей раз представників Наддніпрянщини. З'їзд створив «Український студентський союз» та обрав Головну Раду у такому складі: Микола Залізняк — голова, Федір Загора — заступник, Лев Марків — писар, Олександр Курбас — бібліотекар, Остап Левицький — касир, Северин Левицький — господар, Стефан Данилович, Олег Калитовський, Осип Охримович, Володимир Лівінський, Олекса Черкаський та Володимир Юринець — члени.

Виходячи з того, діяльність «Союзу» мала проводитися через комісії, на з'їзді їх було створено п'ять: *організаційну, просвітню, драматичну, звітну і видавничу*. До «Союзу» вступили товариства: «Січ» та «Союз» з Чернівців, «Січ» з Відня, «Бандурист» та «Академічна громада» зі Львова. Крім того, до «Союзу» вступили ряд членів, які не могли належати до студентських громад, бо таких у їхньому регіоні не було. Вони об'єднувалися у секціях «Союзу», яких в перший рік діяльності «Союзу» нараховувалося вісім: у Рогатині, Перемишлі, Золочеві, Збаражі, Копичинцях, Празі, Дрогобичі та Стрию [25].

Головна Рада «Союзу», яку називали також «виділом», організовувала читання, розповсюджувала книжки, розсилала по селах своїх членів-студентів, щоб вони «люстрували» (контролювали) діяльність читалень та інших місцевих товариств і допомагали їм в плануванні та організації своєї діяльності. За перших три місяці (грудень—лютий 1909—1910 рр.) студенти з «Союзу» відвідали 16 сільських і міських читалень та розповсюдили 4 027 книжок [25]. Про цю діяльність Виділ «Союзу» звітував у своїх щорічних повідомленнях. У 1911—1912 рр. представники «Союзу» виголосили 586 просвітянських рефератів і влаштували 48 аматорських вистав [24]. У 1913 р. при «Союзі» діяв «Просвітний гурток», головою якого був Роман Дашкевич, а також окрема секція ім. Михайла Драгоманова [26].

«Союз» перебрав від «Молодої України» журнал «Молода Україна» і перетворив на свій офіційний орган. Редактором журналу став Мирон Вітошинський. Однак часопис проіснував недовго, і після 7 числа він перестав виходити [24].

Другий всестудентський з'їзд відбувся майже перед самою війною у 1913 р. Головним промовцем на ньому був Дмитро Донцов — відомий тоді соціал-демократ. Його доповідь викликала широку й гарячу дискусію. Деякі молоді опоненти критикували

доповідача за два виголошені погляди: *потреба мілітарного виховання молоді та самостійницька політика українського народу*. Для них це був «сепаратизм». Але Донцов знайшов у великій більшості учасників з'їзду повну підтримку, Він, між іншим, заявив: «Ті покоління, що жили і діяли десь у 40—90 рр. минулого століття, в сій навіки проклятій добі суспільного маразму, не мало б здивувалися, якби їм сказати, що за кілька літ українська молодіж з обох боків кордону буде радити над політичним положенням цілої нації [27]. Донцов докладно проаналізував тодішню політичну ситуацію і запропонував проект програми, за якою мало діяти студентство і вся українська молодь, а саме:

«Дбати про мілітарне виховання і організацію молоді у тривалому і поважному характері.

Виховувати систематично нарід у програмі сепаратизму — брошурами, газетами, промовами: в Краю мусить розвинутися розвинута широка антимосковська агітація.

Таким самим способом треба провадити боротьбу з московільством.

Ніколи не недооцінювати політичного капіталу, яким є єдність і політична свідомість нації».

Для здійснення своєї програми Донцов пропонував видавати спільний орган для всієї молоді, головним завданням якого було б «ширити ідеї австросляваїзму, поборювати панмосквізм, пропагувати політичний сепаратизм, підготовляти революцію в умах, щоб пізніше вона перетворилася у революцію чину» [27].

Один з учасників цих з'їздів так описував свої враження від Другого з'їзду (він називає його також «Конгресом»):

«З'їзд відбувся в днях 2—4 липня 1913 р. З'їзд скликано в ювілейний рік Франка і його переривано академією та концертом в честь Ювілята... Другий з'їзд був численнішим від першого. «Український студентський союз», дитя першого з'їзду, видно зробив своє: зорганізував академічну молодіж, взяв її в свою евіденцію, згуртував оскільки се було у його силах. І на отворення конгресу явилася молодіж численно, поприїздила з найдальших закутин краю... Серця росли в ожиданню хвилі урочистого отворення... В вечір святочний концерт на честь Франка... Це покищо «гегепункт» ювілейних свят. На другий день дальші наради, читаються реферати про теперішнє політичне положення нації, духовну культуру народу і становище молодіжи в тих справах... Резолюції голосовано аж на четвертий день... Накінець пішли на гріб Коцка, жертви з 1-го липня 1910 року в боротьбі за свій університет.

В результаті картина з'їзду уявляється широка, програма його багата, виявилось багато запопадливости молодіжи коло справ не

лише своїх, станових, але загально-національних. Але все те було в мінорних тонах. Бракувало нерву, замало енергії в словах бесідників, замало вогню, запалу, переконання... На першому конгресі люди скакали собі до очей, ішли формальні баталії за слова, за резолюції, виявилися індивідуальності... Тут на другому того не було. Молодіж суятилася, але сильного слова не вміла сказати... Ми переживаємо якусь кризу. Щось урвалося в нас; наш розгін спинився...» [28].

Автор шукає причин того в примирливій політиці старшого громадянства, а також парламентського представництва у Відні. Він радить молоді бути більш самостійною і безкомпромісною. Конгрес, на його думку, створив для цього добру базу.

Критика сучасника й очевидця студентських конгресів була виявом турботи за майбутнє студентського руху та української нації. Адже це відбувалося лише за один рік перед Першою світовою війною, і кожен політично думаючий діяч міг припускати, що надходить великий удар. При тому виникали запитання: а де ми стоїмо? Чи готові ми до боротьби за кращу долю України?..

Наступні роки показали, що українському студентству не бракувало патріотизму та жертовності, відваги та передбачення. А новообрана Головна Рада не мала часу розвинути свою діяльність у «Союзі», бо незабаром пішла попереду студентських лав у бій за Україну.

Студентські організації на Наддніпрянщині та у московській імперії

На території московської імперії, а зокрема на українських землях (Наддніпрянщина та Волинь), незважаючи на жорстоке переслідування українських організацій, на переломі століть спостерігається розмежування молодечих та студентських гуртків і громад. Оскільки студенти діяли даліше в таємних гуртках та громадах разом з гімназистами та старшими патріотами, то разом з тим вони починають творити суто студентські організації. Жандармерія, університетська та шкільна влада застосовували проти організаторів цих товариств, а також їх членів різні кари: занижували оцінки, виключали зі школи чи університету або просто замикали до в'язниці. У Єлисаветграді, наприклад, провідника півлегального гуртка доктора Михалевича вислали на п'ять років за межі України, а до членів застосовували ряд гострих кар [29, с. 105, 116, 199].

Щоби уникнути цього, студенти почали діяти через неполітичні організації — земляцтва. Членство цих земляцтв не утворювало якоїсь світоглядної єдності, бо до земляцтв зараховували за прин-

ципом територіального походження. Але ідейні й національно свідомі студенти, об'єднавшись в окремі гуртки, діяли на базі земляцтв в національному дусі, хоч у тих земляцтвах були також чужинці, що народилися в Україні, несвідомі одиниці та малороси. З одного боку, національні гуртки мали перед москалями добре прикриття, а з іншого — для них відкривалося нове поле для праці серед національно відчужених земляків.

На чолі земляцтв стояли виборні управи. Склад управ та національно-політична орієнтація їх членів, а також голів формували напрям діяльності певного земляцтва. Управи або визнавали, або поборювали окремі гуртки в земляцтвах, і від того власне залежало все українське студентське життя даної високої школи.

Спочатку земляцтва існували як напівлегальні організації і тільки пізніше здобули собі юридичне визнання. Але від самого початку свого існування вони користувалися повагою університетських властей і їх часто запрошували до співпраці, коли йшлося про надання студентам допомоги чи розв'язання важливих студентських проблем.

Повна легалізація земляцтв наступила 1905 р. після революційного зриву в Московії та імперії. Найбільш сильними були земляцтва українських студентів у Києві, Харкові і Москві. В Одесі мусіли вони діяти нелегально аж до війни. Програмово діяльність земляцтв мала товариський характер. Лише в окремих випадках вони брали офіційну участь у політичних акціях, а ще рідше їх організовували.

Київське земляцтво видавало в 1903 р. нелегальний рукописний часопис «Вісник української Київської студентської громади», а в 1914 р. управи кількох земляцтв зорганізували Шевченківську маніфестацію [30, с. 101]. Однак національно свідомі студенти не задовольнялися дією на базі земляцтв, а почали творити громади. Про діяльність й існування громад в різних роках розповідають очевидці з високих шкіл Києва, Одеси, Петербурга, Москви, Томська, Варшави. Дорпату.

Особливою активністю відзначалася «Студентська громада» в Києві за часів керування нею В. Доманицьким та А. Лівицьким. Але й за інших провідників у «Громаді» вирувало життя. Тут організатори студентства долучалися до старої традиції. У 1862 р. до «Громади», що об'єднувала студентів «недільних шкіл», належало понад 200 студентів, між ними такі, як Чубинський, П. О. Стоянов, В. Торський, В. Антонович.

З ідейно-політичного боку «Громада» переживала часті зміни. У 1903 р. її уважали соціалістично-революційною. У той час її очолював Д. Антонович, а членами були Ол. Скоропис-Йолтуховський, М. Порш, М. Ткаченко, А. Гук, М. Барбер, В. Базилевич, А. Лі-

вицький, В. Козиненко, В. Степанівський, М. Троцький, Д. Піщанський. Як пише Микола Галаган, «Громада» постійно поповнялася новими членами. Члени гуртків гімназистів переходили після закінчення студій у члени «Громади» майже автоматично. В 1903 р. молодших представників було виділено в «Гурток пропагандистів». Вони отримали завдання готувати членів до пропагандистської партійної праці. Провідником гуртка став М. С. Ткаченко [31].

У тому ж 1903 р. до Києва прибув Віктор Андрієвський. Він докладно описує працю «Громади» у своїх спогадах. Як член таємного гімназійного гуртка у Полтаві Андрієвський мав контакти з «Київською студентською громадою» ще перед прибуттям на студії. Полтавський гурток систематично одержував від «Громади» через студента Олексія Соколовського брошури та літографічні листки. Соколовський рекомендував В. Андрієвського та іншого члена гуртка Червоненка при прийнятті їх до «Громади». Запрошення взяти перший раз участь у зборах «Громади» Соколовський передав Андрієвському усно. Збори відбувалися у дворі якоїсь господині на Фундуклівській вулиці. Кімната мала студентську обстановку. Всіх учасників було близько 20. Для завязаного й запального гімназиста Андрієвського учасники зборів виглядали пасивними і різнилися дещо з тим образом, який він собі створив, очікуючи на цю першу зустріч.

На зборах йшлося про різні буденні речі, хоч розмовляли українською мовою. Лише один студент Семен Омідинський припав Андрієвському до душі, бо був українцем-ідеалістом. З ним Андрієвський познайомився на чергових зборах і висловив йому своє незадоволення з «отої неутраально-революційної роботи» та сказав про те, що він прагне «якоїсь національної діяльності». Згодом виявилось, що так само думають не тільки Андрієвський, Червоненко та Омідинський, але й Дуда-Дудинський та деякі інші члени. Вони створили в середині «Громади» свій окремий гурток і поставили собі за завдання вести «пропаганду національного самоосвідомлення». Для того було вирішено влаштовувати дискусії, читати реферати на відповідні теми тощо.

Гурток взявся до праці з великим бажанням. Саме в той час у Галичині точилася боротьба за українські гімназії у Станиславові та Тернополі, і на перших сходинках, у яких взяло участь близько 10 молодих українців, Віктор Андрієвський виголосив відповідний інформаційний реферат про цю справу. Сходини відбувалися у якійсь пральні на Львівській вулиці. Слухачі, як пише автор спогадів, а також доповідач мали велику наснагу.

Члени загальної «Студентської громади» дружили в той час,— пише В. Андрієвський [32],— з грузинами та поляками. Особливої

ворожості до московських студентів не помічалось. Студенти мало цікавилися національним питанням. Головний вплив на студентське організоване і неорганізоване життя мали партії (російські) соціал-демократів, соціал-революціонерів, жидівський Бунд, Польська Партія Соціалістична, пізніше — організації сіоністів. Єдиного міжпартійного порозуміння, однак, не було, і тому дещо пізніше, коли між ними почалися політично-світоглядові суперечки, відбулося зрізничування між студентами, що спричинило до занепаду земляцтва, а відтак до повної їхньої ліквідації. Партійно-світоглядна солідарність, або ворожнеча, виявилися сильнішими за територіальні зв'язки.

При «Київській студентській громаді» було чимало любителів хорового мистецтва, а також таких, хто розумів вагу плекання української пісні. Вони почали (після 1903 р.) послідовно впроваджувати у репертуар університетського студентського хору українські пісні. Це й було причиною першого відчутного зіткнення українських студентів з московськими, які були проти українських пісень. Коли українці перемогли, деякі москалі вийшли з хору, що було українцям на користь, бо хор в той спосіб повністю українізувався, а коли його диригентом став О. Кошиць, наступила повна зміна і в його репертуарі.

Восени 1906 р. «Київська студентська громада» реорганізувалася у студентський відділ Української соціал-демократичної робітничої партії. Віктор Андрієвський був проти того, тому він перестав ходити на збори «Громади» і припинив з нею контакти. Одразу після київських погромів та закриття університету, коли Андрієвський повернувся до Києва після короткого перебування у Полтаві, його увагу привернуло віче, яке скликала «Громада» (анонімно), щоб обговорити акцію за впровадження викладання предметів українознавства у Київському університеті.

Віче відбулося 16 жовтня 1906 р. і на нього вирішив піти Андрієвський з групою однодумців, щоб відстоювати там українські позиції, якщо б вони були під загрозою. Ось як він описує перебіг віча: «Людей зібралось досить: погна дев'ята аудиторія. В тому числі була й «студентська організація УСДРП» в повному складі. Головою і докладчиком на зборах був студент історії філологічного факультету Дмитро Дорошенко. По докладі пропонується на голосування зборів вже готову написану резолюцію. Резолюція занимала майже цілий аркуш паперу, а зложено її в чисто марксісько-соціалістичному й революційному дусі. Починалася вона із загальних положень — про становище пролетаріату на цілому світі взагалі й на Україні зокрема. Далі йшли видержані в тім же дусі виводи

з того положення, а на кінці, як остаточний результат волі і стремління того пролетаріату до боротьби з буржуазією і остаточної над нею перемоги, виходила konieczність заведення викладів предметів українознавства на катедрах Київського Університету».

«Коли я слухав сю резолюцію,— пише В. Андрієвський,— то мені стало смішно. Я забрав слово перший і дійсно не перебирав у висловах, критикуючи предложену резолюцію. На городі бузина, а в Києві дядько — отака логічна послідовність і в предложеній резолюції. При чому тут пролетаріат із його боротьбою? Справа далеко простіша: в Києві мають бути виклади по українськи з тої причини, з якої у Берліні, наприклад, викладають по-німецьки, в Парижі — по-французьки, а в Пекіні — по-китайськи. В такому роді і на таких підставах я пропоную зложити нову резолюцію.

Голова терпеливо вислухав мене, потім виступив Порш з короткою промовою і голова поставив резолюцію на голосування. Проти піднесли руки зорганізованої мною групи, але були і ще кілька».

Після тієї дискусії на вічу, як пише далі Андрієвський, навколо нього зібралися всі студенти, які не погоджувалися з настановою «Громади» і вирішили заснувати нову студентську цілком безпартійну загальноукраїнську організацію. Настановчі збори такої «Громади» відбулися 17 жовтня 1906 р. Новообрана управа була такою: Сергій Весоловський — голова, Віктор Андрієвський — заступник голови, Поливанів, Андрій Лещенко і Михайло Полонський — члени. Андрієвський та Поливанів були чітко окресленими антисоціалістами, Лещенко мав нахил до есерів, а Михайло Полонський ніякого відношення до партій не мав. Голова був соціал-демократом.

Новозаснована «Громада» розпочала свою діяльність збиранням підписів під загальноукраїнською петицією щодо заснування українських кафедр у Київському університеті. Петиція мала бути передана Раді професорів. Для цього було обрано делегацію у складі: Дмитро Дорошенко, Яків Міхур та Віктор Андрієвський. За три тижні члени «Громади» зібрали 1431 підписи студентів університету, і петицію було вручено ректорові Цитовичу. Він прийняв делегацію холодно, нічого їй не обіцяючи. Однак акція мала моральний успіх, бо збирання підписів стали своєрідною маніфестацією, яку підтримали численні українці. До редакції Ради надходили сотні листів, в яких висловлювалась подяка авторам петицій та слова на захист української мови.

У подальшій своїй діяльності «Громада» зайнялася справою розповсюдження української книжки. У коридорі університету було відкрито крамничку українських книжок. Продавцем в ній був

С. Розов. «Громада» випустила також підписані листи на пам'ятник Т. Шевченка. Члени «Громади» реагували на всі події, що стосувалися української справи.

Щоб полегшити діяльність, «Громада» легалізувалась перед університетською владою і прийняла назву «Історично-етнографічний гурток». Під тією назвою вона легально влаштовувала свої збори в аудиторіях університету. При тому здійснювалась також таємна діяльність, як наприклад, підтримувалися зв'язки зі студентськими та молодечими організаціями Галичини. У 1907—1908 рр. член гуртка Поливанів їздив за власний кошт на з'їзд «Соколів» у Львові та виступив там з привітанням від Київського українського студентства. З Галичини привіз він різні пам'ятки, жетони, стяжки, літературу.

Хоч Андрієвський, виїхавши з Києва, перестав бути членом «Громади», він мав інформацію, про її подальший розвиток. За її прикладом постали аналогічні громади в усіх вищих школах Києва. Вони співпрацювали між собою і часто спільно влаштовували прилюдні виступи. На той час нараховувалось понад 70 членів «Громади».

Відмова правління Київського університету у справі впровадження деяких предметів з українознавства спричинила гострі протести студентства Києва, Одеси, Харкова, Петербурга та Москви, а також студенток Вищих жіночих курсів у Києві та інших містах. Протестуючі збиралися на вічах і після вислухання промов виносили відповідні резолюції. У вічах часто брали участь також студенти інших національностей, симпатизи української справи.

Хоча кількість членів «Громади» бурхливих революційних подій 1905—1906 рр. дуже зменшилася, однак на віче за заснування катедри українознавства 16 жовтня 1906 р. до Києва прибуло понад 1000 студентів. Ініціаторами віча були студенти Валентин Садовський та Яків Міхур. Учасники віча схвалили резолюцію та обрали делегацію для передання її ректорові. Підписи під резолюцією збирали члени студентської громади. На черговому вічу з головною промовою виступав В. Винниченко. Воно було ще більш численним, як перше.

Після протестів 1907 р. у Київському університеті та на Вищих жіночих курсах почав викладати історію української літератури професор Лобода. Перші лекції відбувалися тут російською мовою. У Харкові та Одесі успіх був більший. Там не тільки впровадили курс української літератури, але й викладали його українською мовою. Першу лекцію у Харкові (викладав професор Сумцов) українські студенти перетворили на величаву маніфестацію. У той день (28 вересня 1907 р.) до Харкова прибули також численні студенти з інших університетів, що надало маніфестації широкого національно-

го значення. Деякі з тих студентів приїжджали пізніше до Харкова регулярно як слухачі українознавчих курсів. В Одесі перша лекція з історії України відбулася 13 березня 1907 р. Викладачем був професор Олександр Грушевський. У Петербурзі українські лекції на «Вільному університеті» та Вищих жіночих курсах у 1907 р. започаткувала росіянка Олександра Єфименкова.

Про організований рух українських студентів у Києві читаємо у споминах Миколи Ковалевського: «У 1912 році українська молодь високих шкіл Києва вийшла поза рамці невеличких конспіраційних гуртків і створила вже нові масові організації. Особливо сильна і численна була українська студентська громада у Комерційному Інституті. До цієї високої школи напливав головним чином свідомий український елемент — сини попівських родин,— які по закінченню духовних семінарій, хотіли вчитися далі і заповнювали Комерційний Інститут, що був єдиною високою школою, яка без труднощів приймала абсолювентів духовних семінарій. Студентська громада Комерційного Інституту нараховувала в ті часи коло пів тисячі членів, що не мало прецеденту в тодішньому українському життю.

Членом громади Комерційного Інституту став М. Ковалевський 1913 р. Головою громади був тоді Саватій Березняк. У громаді були різні секції і все було організоване так, щоби дати молоді, яка прибуває до Києва з провінції національно-культурну і матеріальну опіку. Кожного тижня відбувалися у різних секціях реферати. Особливо широко дискутувала тоді молодь дві брошури: «Від романтики до реалізму» (Пригари) та «Модерне Москвофільство» (Д. Донцова). У брошурі Донцова зроблена була спроба заактивізувати гасло західньо-європейської орієнтації української культурної творчості і всього українського життя. А в брошурі Пригари ставилось під дискусію надзвичайно важливе питання переходу від романтичних мрій минулих українофільських поколінь, від культуриництва старого покоління до реальної конструктивної праці на всіх ділянках народнього життя. Отже секції проводили живу культурно-освітню та суспільно-політичну діяльність».

Микола Ковалевський згадує також дещо про земляцтва, зокрема про Чернігівське. Воно було і за його часів досить діяльне, часто влаштовувало товариські сходини у помешканні Українського клубу на Великій Володимирській вулиці. До цього земляцтва належали студенти всіх вищих шкіл, якщо вони походили з Чернігівщини.

Про інші студентські громади у Києві читаємо у Ковалевського: «На Університеті була Студентська Громада» масовим об'єднанням. Провідну роль відігравали за його часів українець караїмського походження Йосип Гермайзе та Микола Зеров. Зеров здобув собі велику популярність виголошуванням рефератів». Далше ви-

датним студентським діячем М. Ковалевський називає Миколу Залізняка, який був заснував скоріше першу українську організацію соціалістів-революціонерів, але не міг вдержатися в Києві, і втікши до Галичини, студіював у Львові.

Сильна студентська організація діяла теж у Київській політехніці. Там величезну працю проводив один із старших студентів агрономів Євген Терниченко. Ця агрономічна громада мала досить великий вплив у селах. Її велика заслуга в тому, що вона пов'язувала між собою свідоміших селян, як також втримувала з ними контакти з Києва.

Окрема громада існувала у Жіночому Медичному Інституті. Найактивнішими в цій громаді були студентки з Полтавщини. Завдяки діяльності тієї громади, до українського руху приєдналося багато жіночої молоді, між ними чимало і дочок зрусифікованих міщанських родин».

Найслабшою, на думку Ковалевського, була громада у Художньому інституті, в якому виховувалися артисти-малярі. Їхня діяльність зводилася, переважно, до влаштування виставок картин молодих українських малярів.

Про діяльність українських студентських громад в інших містах України маємо скупі відомості. Євген Чикаленко згадує, що у 80-х роках минулого століття в Харкові діяла студентська громада, яка не мала одначе, жодних програм. Членами її були різноманітні елементи, і вона не провадила ніякої особливої діяльності. Єдиною традиційною функцією громади було влаштовувати у березні Шевченківські вечірки, зустрічати театральні групи, давати концерти-вечірки, щоб мати дохід для подальшої діяльності.

У 1884 р. з ініціативи Володимира Мальованого було засновано студентську Драгоманівську громаду. Члени її збиралися досить часто на розмови, спільні читання, готувалися до праці над «перестроєм російської держави на федеративних принципах» і прискорення процесу відродження української нації.

У 1910 р. з'явився ще один гурток студентів — «Видавництво ім. Бориса Грінченка». Гурток прагнув «продовжувати, по можливості, ту пропагандистську і культурноосвітню видавничу діяльність, якій більшу частину свого життя і праці віддав покійний Борис Грінченко».

Про Одеське організоване життя пише дещо Микола Ковалевський: «Прибувши 1912 року до Одеси, я познайомився через українську книгарню з головою студентської Громади Бураченком, а через нього пізнав інших студентів і врешті був запрошений на довірочні сходини, які відбувалися у доктора Липи. На цих сходинах провадилися розмови про біжучі завдання української

громади в Одесі, про плян нового видавництва, яке мало б обслуговувати не тільки Одесу, але й цілу Херсонщину, про поширення організаційної праці у школах Миколаєва і про успіхи серед портових робітників, які масово прилучуються до української громади».

Такі ж самі скупі відомості знайшли ми про студентські громади в університетах та високих школах поза Україною. У цитованій вище праці Ковалевського знаходимо згадку про Москву: «У Москві існували цілком легально цілий ряд українських об'єднань молоді, бо поліційні органи мали там свої внутрішні клопоти і мало звертали увагу на українців. На історико-філологічному факультеті існувала українська студентська громада, а головою її у 1912 році був харківчанин Федір Гринько. Я вписався до цієї громади».

Відомою Миколі Ковалевському була ще «Громада молодих агрономів» у Петрово-Розумовській Академії. Провідними діячами в ній були на той час видатні агрономи Петро Говсевич та Кирило Осьмак. Ця громада приділяла багато уваги економічним проблемам України».

Про український студентський гурток у Москві згадує також Е. Чикаленко. У 1881—1883 рр. бібліотекарем гуртка був Павло Дубровський.

Докладну характеристику української громади у Москві від часів Хмельниччини аж до революції 1917 р. дав у серії статей, що були видруковані у «Шляху Перемоги» (Мюнхен) у січні та лютому 1955 р. професор Титаренко. Там була інформація про студентів, що прибули до Москви з різних частин України, та про студентські організації. Автор повідомляє, що окремі осередки студентської громади існували у кожній високій школі Москви. Усі вони були об'єднані на федеративній основі. Ядром федеративної української студентської громади була Петровсько-Розумовська рільнича академія. Зрозуміло, що й тут студенти були розрізнені у своїх поглядах, але час до часу вони виступали об'єднано, як наприклад, у грудні 1908 р. Громада влаштувала під керівництвом артиста І. Алчевського чудовий студентський вечір, що став «імпозантною демонстрацією невмирущого українства. Після цього вечора все активне студентство стало на суто національну базу». Автор стверджує, що студенти були вже й до того впливовим фактором на всю громаду українців у Москві, а після тієї імпрези провідна роль студентської громади ще більше укріпилася. В час перебування професора Титаренка в Москві нарахувалося понад 500 членів студентської громади.

«У Петербурзі,— читаємо у В. Дорошенка,— діяв Студентський Гурток «українських соціалістів-федералістів» вже в роках 1883—1888. Про нього подав інформацію інж. М. Василев (Записки

НТШ у Львові, Кн. 2 за 1912). Гурток мав дуже широку всесторонню програму, у якій були викладені політичні, економічні і культурні завдання. Гурток виступав проти московщення України і стояв за повний і широкий національний розвиток українського народу. Він вимагав повної автономії України, самоуправи на демократичних основах. Самодержавний централістичний лад у Росії мав бути замінений на вільний федеративний союз, при чім кожний нарід мав право, або прилучитися до цього союзу, або створити власну державу».

Павло Зайцев згадує, що у Петербурзі діяло більше українських громад. Часто на місці ліквідованих поставали нові, а також в різні часи окремі громади існували паралельно. Напередодні 1914 р. вони увійшли до Центру об'єднаних українських громад. У 1916 р. він налічував 18 громад. Усі вони разом охоплювали близько 1000 студентів. Але це була лише половина всіх студуючих українців.

У 1904 р. за Павлом Зайцевим, кількість національно свідомих українців у Петербурзі не перевищувала 100. Дуже мало українців були політично активними. Лише невеличкий гурт належав тоді до безкомпромісного крила самостійників. Ними провадив Петро Ковалевський. Переважно студентські громади діяли в Петербурзі нелегально.

Легальними, натомість, були українські студентські земляцтва, що існували у кожній високій школі Петербурга. Сергій Жук писав у серії статей «Український Петербург і його роля в будівництві Української Держави» («Шлях Перемоги», ч. 1, 1958 р.), що тих земляцтв нараховувалося кілька десятків. Усі вони були об'єднані спільним проводом і мали своє представництво у «Громаді», Українському літературно-художньому товаристві та в інших організаціях.

В «Енциклопедії українознавства» зазначено, що від жовтня 1913 р. Головна рада українського студентства у Петербурзі видавала студентський часопис «Український студент».

У Дмитра Дорошенка читаємо про Петербург: «В українське студентське життя впровадив його товариш з гімназії Миколи Дорошенка — Сергій Весоловський. В Петербургському Університеті було в той час (1902 рік), не багато українських студентів. Перед в українському студентському життю вели гірники та технологи. Один з гірників Микола Сахаров запропонував Д. Дорошенкові зайти в найближчу суботу до Андріївської школи на Василівському острові, де сходилася українська студентська молодь та відбувалися проби хору. Директором тієї школи був російський поет Ф. Сологуб, що прихильно ставився до українців і дозволяв відбувати в школі проби хору. На проби сходилися і не хористи і школа зробилася немов би клубом української молоді. Там Д. Дорошенко зустрів вперше інтелі-

гентних українських дівчат, які говорили рідною мовою, цікавилися українською справою та брали участь в національному русі. Д. Дорошенко зауважив там також, що більшість української студентської молоді приїздила до Петербургу вже національно освідмленою. Цю свідомість вона здобувала, на його думку, вдома в Україні, у нелегальних українських гуртках, які існували по багатьох гімназіях, головню на Полтавщині у Прилуках та Лубнях, Чернігівщині у Ніжині та Києві. Також по духовних семінаріях панував з «досить давніх часів» сильний український дух і діяли численні українські громади. До Петербургу семінаристів не пускали, лише до Духовної Академії, де існував невеличкий український гурток.

Андріївська школа була також тереном сходин сильно законспірованої «Української студентської громади». Члени «Громади» зазнайомлювалися там також з новоприбулими студентами, придивлялися до них і хто надавався до організованого життя присднували до «Громади». Таким чином до «Громади» попадав вибраний, більше певний з національного і політичного погляду елемент. «Громада» охоплювала своїм впливом всіх студентів-українців Петербургу. Дмитра Дорошенка познайомила з Громадою у 1902 році під час його подорожі на Полтавщині в селі Яготині студентка Олена Королева і того ж року в осені він був прийнятий у члени. Йому приглядалися, отже, цілу весну.

У 1903 р. «Громада» об'єднала всі українські гуртки, що діяли майже в кожній високій школі в одну широку організацію, що нараховувала тоді понад 300 членів. Діяльність «Громади» фінансувалася частинно з прибутків величавих Шевченківських концертів, але секретно. Після концертів, що їх влаштовувало товариство ім. Шевченка (тоді головою був Данило Мордовець), поодинокі студенти, члени «Громади» вносили подання про уділення їм допомоги. Цю допомогу вони передавали до каси «Громади» Д. Дорошенко зауважує, що «ніхто й не догадувався про те, що видання РУП у Чернівцях, або у Львові друкувалися за гроші з доходу Шевченківських вечорів у Петербурзі».

Головою «Громади» у 1902 р. був студент-гірник Василь Павленко. Між членами були між іншими студенти технології: Василь Мазуренко, Степан Тищенко, Степан Лаврентієв, Володимир Баланин, Володимир Хрінників, Дмитро Шантгай, Михайл Дулбін, Іван Труба; студенти-гірники — Сергій Калиновський, Микола Стасюк, Гліб Бокій, Яків Греченко, Микола Сахаров, Микола Скрипник (пізніше відомий більшовик); студенти цивільної інженерії: Володимир і Сергій Тимошенки; студенти університету: Сергій Веселовський, Олекса Назарієв, Олександр Новодворський; студентки медицини: Віра Попова, Ольга Косач (сестра Лесі Українки), Настасія Щербань,

Олена Королева; студенти Бестужівських Вищих Жіночих курсів — три сестри Шликевичівни. За політичними поглядами майже всі члени «Громади» були членами або прихильниками Революційної Української Партії, що тоді уважалася соціал-демократичною.

Упродовж зими 1902—1903 рр. кількість членів УСГ значно збільшилася і восени того ж року досягла 60. Це унеможливлювало влаштування широких сходин, бо поліція пильно стежила за будь-якими студентськими зібраннями. Їм допомагали двірники, що доносили поліції про кожне зібрання людей. За окремими студентами стежили спеціальні «шпиги», намагаючись виявити їхні знайомства та зв'язки. Студенти-українці не розгортали в Петербурзі особливої політичної діяльності, але мали знайомства між політично запідозреними студентами-росіянами і могли через них бути арештованими. Такий арешт не був страшним, якщо під час ревізії у студента не знайдено нелегальних брошур, революційних відозв чи інших заборонених речей. Тому членам громади було рекомендовано не тримати в себе нічого, щоб не могло наводити поліцію на сліди таємної організації, а також нелегальної літератури та більшої кількості адрес товаришів. Не слід було також збиратися у політично запідозрених товаришів.

За таких умов могла діяти лише управа УСГ, яка складалася з шести осіб.

На початку 1903 р. громада зважилася влаштувати ширші сходини з рефератом голови громади Павленка на тему «Участь українців у загальноросійському революційному русі». Сходини мали відбутися в помешканні старшого українця, діди́ча з Чернігівщини, Шликевича, що мав впливову посаду в російському асекураційному товаристві «Надежда». Однак цей захід перервала поліція. Тільки-но Павленко розпочав читати свій реферат, як почувся дзвінок — поліція! Зразу хтось зі студентів почав грати на піаніно, а пари пішли в танець. Поліція занотувала присутніх, але дальших наслідків не було.

Кілька місяців пізніше було зроблено нову спробу влаштувати ширші сходини громади в самій Андріївській школі, запросивши на них Олександера і Софію Русових, що були дуже активними українськими діячами, за що постійно терпіли від поліції. Поліція дізналася про запланований захід, але прибула до школи завчасно, і члени громади та самі Русови уникли арешту.

У 1903—1904 рр., коли до громади вступило двоє студентів-лісовиків (з Лісового інституту), сходини почали відбуватися в їхньому помешканні в глибокому лісі поза Петербургом, де і містився інститут. З кінцем 1904 р. поліційні приписи полегшали, і відтоді члени громади збиралися майже легально в будинку студентського інтернату Політехнічного інституту, що був також поза містом.

У 1903 р. громаду було реорганізовано: вона стала частиною РУП, що в той час перетворилася на Українську соціал-демократичну партію. Проти цього кроку виступала незначна група незадоволених, які уважали, що УСДП зріклася первісного гасла самостійності України і обстоювала лише постулат автономії, а також те, що вона ставить на перше місце не національні справи, а соціально-економічні. До цієї опозиційної групи належали: Настасія Щербань, Оксана Назаріїв, Микола Стасюк, а відтак і Дмитро Донцов, який долучився до громади у 1908 р. Опозиція діяла в межах громади, щоб не порушувати товариської солідарності і організаційної дисципліни.

Наприкінці літа 1903 р. деякі члени громади взяли активну участь у святковому відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві. Це свято перетворилося на величаву українську політичну маніфестацію. Згодом студент Сахаров звітував на зборах громади в Андріївській школі про свої враження, викликавши в усіх захоплення.

У тому ж 1903 р. відбулася зміна на пості голови громади. В той час повернувся із заслання на Сибір Гліб Бокій, який був завзятим націоналістом, але переініціювався, перейшовши до більшовицької фракції соціал-демократичної партії. Його було обрано головою на місце Павленка, що готувався до випускних іспитів. Та скоро виявилось, що Бокій вже не цікавиться українськими справами, і тому головою став Дмитро Дорошенко, який був скоріше заступником голови. Сходина відбувалися переважно в кімнаті студентів політехніки членів громади Дмитра Розова з Києва і Петра Дятлова з Чернігівщини.

За час головування Дмитра Дорошенка громада стала соціал-демократичною організацією, філією РУП. Вона заклала нові гуртки у високих школах, а також в Духовній академії (там було чотири члени, між ними — Дем'яновський, Озерянський і Станіславівський). Члени громади взялися за транспортування нелегальної літератури, яку висилали з Австрії через Фінляндію. Для цього було створено так званий «Північний комітет» в складі семи осіб: Сергій Тимошенко, Василь Мазуренко, Іван Вовкушевський, Петро Дятлов, Наталка Шликевич, Володимир Баланин та Дмитро Дорошенко.

Студентська громада у Варшаві існувала до самого початку світової війни. У 1903 р. представник цієї громади Г. В. Лєнко брав участь у зборах української студентської громади Києва. Він пропонував налагодити тісніший зв'язок між обома громадами на платформі організації студентських бібліотек, влаштування рефератів, створення дослідницьких гуртків та закладання українських

їдалень. Київські студенти висміяли цю культурницьку програму, і Л-енко вийшов зі зборів.

Про Г. В. Л-енка та українську студентську громаду у Варшаві читаємо у Д. Дорошенка: «У кінці жовтня 1901 року прибув до Варшави на третій курс історичного факультету старший студент Вячеслав Лященко. Перед тим він учився у Київському університеті, а потім у Ніжинському Історично-Філологічному Інституті. Маючи організаційний досвід і традиції, розшукав він у Варшавському університеті, Політехнікумі та Ветеринарному Інституті українців і почав з них організовувати українську студентську громаду. Виявилось, що Громаду було з кого скласти, бо всіх українців нараховувалося понад дві десятки».

Першою домівкою громади стала господа військового урядовця Онуфрія Василенка, що мав нахил до письменства і збирав у себе річники українських часописів. Згуртувати студентів-українців допомогла сецесія українських студентів з Львівського університету. Почувши про цей крок, Вячеслав Лященко подав ініціативу вислати львівським студентам заяву солідарності з ними, а також зробити збірку на фонд допомоги сецесіоністам. Лященкові і Дмитрові Дорошенкові доручено було написати текст заяви, зібрати підписи та гроші.

Заяву підписали 35 осіб (майже виключно студенти). Між підписаними була також співачка Соломея Крушельницька, яка офірувала на фонд 25 рублів. Текст адреси було перекладено також російською мовою і вислано до газети «Новости», яка його видрукувала у скороченні.

Про громаду у Томську були вістки перед 1910 р. як також стало відомим, її 1910 р. ліквідували. Рік пізніше, коли провадилася заповзята боротьба за український університет у Львові, студенти з Томська надіслали львівським землякам вислови симпатії й підтримки. Одним з діячів студентської громади був Сидоренко.

У публіцистиці згадується також про існування української студентської громади у Дорпаті, яка провадила досить жваву діяльність. Громада з'явилась наприкінці 80-х років. Її головами були: М. Василенко, Ф. Матушевський. У деяких роках до громади належало до 200 студентів.

Студентство, організоване в свої громади, гуртки, клуби тощо, прагнуло увесь час до створення єдиного центру всіх організацій. З цією метою відбувся 1897 р. перший з'їзд українських студентських делегатів у Києві. Та до успіху дійшло щойно на другому з'їзді українських студентів, що відбувся знову у Києві 1899 р. У ньому взяли участь представники громад різних університетів України та

Росії. Харківську студентську громаду репрезентували Левко Мацієвич, Дмитро Антонович та М. Русов, Київську — К. Квітка у майбутньому — чоловік Лесі Українки, Дорпатську — Ф. Матушевський. По закінченні Левко Мацієвич був висланий до Львова, щоб там передати до друку постанови і відозву з'їзду. У постановах, що були опубліковані під назвою «Оповіщення 1899», повідомлялося про заснування єдиної спілки українського студентства з такими цілями:

1. Спинити шкідливе і згубне для нашої нації винародовлення студентської молоді на Україні російській і повернути всіх студентів українців до служіння інтересам українського народу.

2. Довести до відома як народних мас, так і інтелігентських верств суспільства, що лихий, безвідрадный соціально-економічний і взагалі культурний стан нашого народу спричинений його національно-політичного рабства як безпосереднього наслідку російського абсолютизму.

Для досягнення першої цілі треба організувати при кожному університеті і вищій школі міські товариства студентів українців, що мають:

а) організувати в цих товариствах студентів українського походження;

б) вимагати від своїх членів серйозних глибоких студій та всестороннього знання, а також поширення між собою і суспільством відомостей про українські справи, а саме про українську літературу і історію, географію і етнографію, не допускаючи при цьому обскурантизму і поверховості;

в) впливати, щоб між колишнім і дійсним студентством, членами товариства зв'язки не переривалися;

г) виховувати своїх членів за приписами громадської моралі;

д) маніфестувати при кожній нагоді кривди, що завдаються українському народові тим, що навчання відбувається на мові московській;

е) впливати особливо на середні школи своєї околиці: гімназії, семінарії, корпуси і різні механічні, хліборобські школи;

є) мати якнайтісніші зв'язки з товариствами різних міст, спілкуватися з ними через спеціальних делегатів та організацію загальних з'їздів;

ж) входити в контакт з демократично-національними партіями інших недержавних націй;

з) у загально-студентських справах відстоювати спільні інтереси всім товариствам як одній одиниці.

Для досягнення другої мети члени товариства поширюють у суспільстві розуміння незадовільного економічного та національ-

но-політичного стану на Україні, вживаючи, крім живого слова, таких засобів:

а) поширення між собою і в суспільстві української мови, вживання її у приватному і громадському житті;

б) друкування та розповсюдження легальної та нелегальної літератури політичного та іншого змісту;

в) поширення своїх думок у можливо найбільшому числі періодичних видань російських і закордонних;

г) пропагування своїх думок через розповсюдження дрібних видань (програми, маніфести, відозви і т. ін.);

д) активна участь у діяльності по можливості різних легальних товариств та літературно-просвітніх організацій, щоби поширювати через них свої думки.

Черговий з'їзд студентів відбувся у червні 1901 р. у Полтаві. Провідними діячами студентського руху, що очолювали з'їзд, були Дмитро Антонович і Михайло Русов.

На Наддніпрянщині у гімназіях та інших школах легально діяли, і не завжди за спеціальним дозволом, різні аматорські та любительські гуртки. Залежно від їх складу та керівництва вони поширювали між українською молоддю московську культуру або збуджували почуття української національної гордості та свідомості. Наприклад, «Драматичний гурток» російської гімназії у Харкові ставив часто українські п'єси Карпенка-Карого, і в той спосіб причинився до національного виховання українських учнів тієї гімназії. Деякі з таких гуртків ставили п'єси чи влаштовували концерти, а дохід від них віддавали на добродійні цілі, закуп українських книжок до міських бібліотек тощо.

Після 1905 р. такі гуртки значно поширили свою діяльність. Деякі з них набрали навіть поважного значення. Наприклад, студентський хор під керівництвом Олександера Кошиця чи історико-етнографічний гурток у Києві, що видав під керівництвом професора М. Довнара-Запольського 10 томів наукових праць.

Певну національно-організаційну працю здійснювали гуртки з добродійними цілями. У Києві дуже популярним було «Товариство швидкої допомоги», організоване 1908 р. В окремих школах у різні часи створювалися українські бібліотеки. Таку бібліотеку організували студенти у Кам'янці-Подільському. Вона була нелегальною і мала багато видань з Галичини.

На переломі століть стає помітним зацікавлення українських студентів політичними проблемами. Як уже згадувалося, в гуртках та громадах поширюється вплив окремих партій. Під їх впливом постають різні політичні фракції, а також окремі громади виступають з політичними програмами.

Піонерами в цій ділянці на Наддніпрянщині були, мабуть, Борис Грінченко та Трохим Зінківський. Вони опрацювали політичну програму «свідомих українців» і надрукували її у галицькій газеті «Правда» у 1893 р. (с. 201—207) під заголовком «Профессіон де фуа молодих українців». У цьому «визнанні віри» вони заявили: «Ми повинні передусім бути консеквентними українцями, роблячи на народньому ґрунті все, що вимагає від нас ідея відродження України, все, що вимагає від нас всесвітний поступ... Для нас, свідомих українців є один український народ. Україна австрійська і Україна російська однаково нам рідні і жодні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу».

Дальше вони стверджують, що з тактичних мотивів молодь «переносить осередок ваги українсько-політичної справи» до Галичини, «бажаючи поставити там свою справу незалежності для російських обставин», щоби працювати у межах недосвідченості для російських жандармів, користаючи з австрійської конституції. Про завдання та обов'язки мови «Визнання віри» говорить так: «Українська мова має запанувати скрізь по Україні: в родині, в громаді, у літературі; у всяких справах, як приватних, так загально-суспільних; у зносінах з усіма іншими народами, що живуть на Україні. Кожний свідомий українець зобов'язаний виховати своїх дітей по-українськи. Кожний свідомий українець має говорити в родині, в товаристві і скрізь по-українськи. Він пам'ятає про українську школу і взагалі про українську національну справу, має її підносити, обороняючи права української нації».

Автори «Визнання» підкреслюють ще своє «культурне просвітняцтво», але вони «бажають такої відміни тогочасних обставин, щоб при них був можливий вільний розвиток і цілковите вдоволення усіма моральними, просвітніми, соціальними і політичними потребами українського народу. У ділянці політичній — федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля».

«Визнання віри» черпало свої ідеї з життя, використовуючи традиційні пошуки київських студентів у розв'язанні національних проблем українського народу. Ці ідеї піднісив Шевченко, вони знайшли глибокий відзвук у публікаціях рукописного студентського часопису «Самостійне слово» (1854—1856 рр.), у традиції «Київської громади» 70-х років. Їх перебрали творці «Братерства Тарасівців» — першої суто політичної української організації. Про її розвиток і роль у житті української нації читаємо в Івана Липи: «1891-го року Губерніяльне Земство Полтавщини рішило перевести статистичний перепис нерухомого маєтку і поклиало для переведення цього Олександера Русова. Русов заангажував у свою чергу

для допомоги студентів з різних університетів, переважну більшість, одначе, з Київського та Харківського. Між останніми була група членів української студентської громади, себто найбільше свідомих українців того часу».

Троє студентів з тієї групи — Іван Липа, Микола Байздренко та Михайло Базькевич — належали ще й до тих, кого незадовільняла і ця громада. Вони залишалися в членстві громади, але шукали чогось активнішого, чогось позитивнішого. Опинившись на селах, вони зустрілися там з безкомпромісним студентом Боровиком і подружились, творячи своєрідний дружній гурток. Крім своєї праці, почали вивчати народну мову, побут, читали по хатах книжки.

Після відвідин могили Шевченка, глибоко зворушені, вони вирішили перетворити свій гурток на таємне політичне товариство, назвавши його «Братерством Тарасівців». Програму складали спільно в Глинську. Вона була дуже широка і зафіксувала (автор подає по пам'яті) щодо земельного питання — націоналізацію землі, робітничого — взяти засади від соціал-демократів, національного — самостійність України. На шляху до самостійності необхідним було повне відокремлення української культури від російської, тому «тарасівці» зобов'язалися говорити в Україні лише українською мовою. Все особисте життя, як і родинне, мало бути українзоване до дрібниць. Братчики мали освідомлювати українську молодь, навчати грамоті неписьменних, а також приєднати до «Братерства» найменше двох нових членів.

З Глинська братчики роз'їхалися в різні сторони: «Боровик — до Києва, Базькевич і Липа — до Харкова, а Байздренко — до Дорпату. Липа і Базькевич зорганізували у Харкові групу з восьми осіб і розпочали енергійну діяльність. Між новоприйнятими були: Микола Яценко — студент-технолог; Олександр Кривко — студент медицини; Дмитро Дробіш і Олександр Столбин — студенти ветеринарії; Олександр Бурлюк — студент математики; Іван Зозуля — учитель.

«Тарасівці» добирали нових членів дуже обережно. Це мусіли бути найкращі українці, через яких можна було впливати на ширші кола студентства. Внаслідок їхньої діяльності студентська громада скоро ожила, збільшила своє членство, взялася до практичної роботи: розповсюдження українських книжок у народі, влаштування по містечках вистав, рефератів, масовок.

До завдань «Тарасівців» належала також організація гуртків самоосвіти, розповсюдження української нелегальної літератури серед молоді і нарешті, заснування власного студентського видавництва. Це викликало особливе захоплення у молоді. Ними була

видана «Кайдашева сім'я» Івана Нечуя-Левицького. У своїй видавничій діяльності «Тарасівці» прагнули до того, щоб українська література була такою ж популярною, як європейська, і не тільки українська побутова. Братчики запровадили листування з українськими письменниками — Кулішем та іншими і нав'язали контакти з Галичиною. Завдяки впливовій діяльності братчиків Харків став осередком свідомого українства.

У той же час почали створюватися «Братерства Тарасівців» і в інших містах. У Києві видатнішими членами були: Боровик, Є. Тимченко, Кононенко Мусій, Ол. Черняхівський, Самійленко Володимир. В Одесі організатором був Дмитро Сигаревич, в Полтаві — А. Дробиш, а в Чернігові — Михайло Коцюбинський.

Як далеко сягав вплив «Тарасівців» на українське студентство виявилось у 1899 р., коли в лютому дійшло до загальних студентських розрухів. Студенти висували тоді різні вимоги академічного та політичного характеру. Вони протестували переважно проти поліцейного режиму в університетах та проти слідкування за ними поліцейної інспектури. Там, де діяли «Братерства Тарасівців», українські студенти виступали як окрема група. У Харкові у тій боротьбі дійшло навіть до студентського страйку.

Ріст політичної активності українського студентства став помітним на початку ХХ ст. на прикладі боротьби за українські народні школи. Тут найчастіше виявляли активність студенти учительських семінарій. Вони висилали до міністерства петиції, для підкреслення рішучості своїх вимог організовували навіть страйки.

У партійно-політичній діяльності студенти не завжди були лише об'єктом дії партії, а виступали дуже часто ініціаторами створення нових українських або паралельних до московських партій. Одною з найбільш популярних створених студентами партій була Революційна Українська Партія (РУП), що її засновано у 1900 р. Зрозуміло, що РУП була нелегальною партією, бо тоді в Росії не було парламентарної системи і для легальної дії вона не мала жодної можливості. До РУП належала переважно молодь, тому вона мала великий вплив на студентство і консолідацію українських студентських організацій в Україні і поза нею. Засновниками РУП були Михайло Русов та Дмитро Антонович. Найбільше прихильників знайшли вони на початках своєї діяльності у Києві та Харкові. Про заснування партії повідомили вони ширший загал брошуру «Самостійна Україна», що її видруковано у Чернівцях.

Заснування РУП дало можливість залучити до української справи велику кількість революційно настроєної української студентської молоді, яка до того часу перебувала у російських партіях, боролася в їх лавах з царатом, йшла на заслання та гинула без користі для

рідного краю. Перед заснуванням РУП більшість несвідомого студентства уважало, що змістом українства є лише справа етнографії, укладання словників, видання «невинних» книжечок. Тому революційно настроєні студенти ставилися до «українофілів» легковажно, вважаючи їх реакціонерами, що замість живого діла боротьби бавляться хто зна чим. Багато з тих революціонерів уважали, навіть, що денационалізація українського народу є корисна, бо нищить «перестарілу національну шкаралупу», «наближає народ до світлого будучого, вільно від усяких національних обмежень і вузькості».

Розбудова і ріст РУП були дуже швидкими. До неї вливалися навіть цілі гуртки та громади, як наприклад, Харківська і Петербурзька студентські групи. Але згодом частина членства зневірилася лівизною РУП і, вийшовши з неї, створила нову Українську Народну Партію.

Поширення української політичної думки у ширших колах громадянства активізувало також старшу генерацію, тому створені студентами та молоддю політичні партії дуже скоро втратили характер молодечих організацій. Хоч старше покоління не шукало романтики у підпільній праці, політика царського московського уряду змушувала і його йти до нелегальних партій. Наслідки революційних подій 1905 р. були швидко нівельовані. У 1910 р. царський уряд видав циркуляр, яким дуже сильно обмежував можливості діяльності немосковських організацій. У циркулярі зазначалося, що з огляду на запроваджені 4 березня 1906 р. правила про товариства і союзи, між «інородцями, що живуть у Росії виявилось особливе поривання до культурно-просвітнього розвитку окремих народів на ґрунті збудження вузької національно-політичної самосвідомості». Вони «організували для цієї мети цілу низку товариств з різноманітними назвами, які мають на меті єднання чужоземних елементів на ґрунті їх виключно національних інтересів. Так і товариства йдуть до збільшення національної відокремленості і незгоди і тому в них треба бачити погрози громадського спокою і безпеки, і розв'язувати, а нові не ресструвати».

Російська окупаційна адміністрація в Україні почала здійснювати приписи циркуляра з особливою запопадливістю, і тому українцям не залишалося нічого іншого, як йти в нелегальщину. А студентська молодь почала шукати дальших нагод, щоб у прилюдних протестах висловлювати свої вимоги та через маніфестації, посилену агітацію чи навіть страйки збудити загальну молоді й всього громадянства і запалити їхні серця бажанням боротися за свої права.

Одною з таких нагод було століття з дня народження Тараса Шевченка. Загальна безпартійна студентська організація в Києві

вирішила призначити на 25 лютого (ст. ст.) страйк і видала з цією метою спеціальну відозву. Текст відозви був обговорений і схвалений на окремих зборах організації, на яких були присутні представники студентства з Галичини Іван Лизанівський та Василь Семенець. Настрій на зборах був бойовий і патріотичний, але, як свідчать очевидці, клича про самостійність України у відозву не вдалося включити. Члени безпартійної студентської організації ще були далекі від самостійництва; вони задовольнялися «автономією». Прийнята і поширювана відозва мала такий текст:

«Товариші!

Минає сто років з дня народження Великого Співця нашого національного відродження — Тараса Шевченка. І ці дні мусять бути не тільки днями виявлення нашої глибокої вдячності перед пам'яттю людини, що віддала справі визволення України свій геній, свої сили. Ці дні мусять статися днями підрахунку національних здобутків і втрат, днями підрахунку сил. Ми стоїмо в моменті, коли українська справа, вийшовши з тісного гурту інтелігентських верств, увійшла в стадію важливого питання внутрішньої і зовнішньої російської політики. Українські сили скріпилися, політичні гасла скристалізувалися. Справа визволення недержавних націй з-під гніту й утисків бюрократично-централістичного уряду сплелися з політично-національною долею України. З цих джерел випливають два дуже знаменні явища:

Спілка на ґрунті солідарності національних інтересів всіх недержавних народів Росії з українським на почесному місці, і жах уряду перед усякими виявами національного життя в Україні!

Товариші!

Уряд боїться нас, бо знає, що від українців більше ніж від кого іншого з народів Росії залежить наближення смерті їхньому огидливому, безглуздо-шаленому націоналізмові. Звідси походять їхні заборони, які вертають нас до ганебної пам'яті часів 63 та 76 років. Через це нарешті маємо факт заборони свят у знак шаноби Великого Генія Тараса Шевченка.

Вороги наші знають, що ім'я Шевченка — це той міст, по якому ми підемо до мас. Вони знають, що ніхто інший, як Шевченко, кинув запальні слова дужого протесту і поставив ті слова на сторожі нашого відродження. І ті слова ведуть вперед бадьорих, сонних, або приспаних.

Кинемо ж у масу нашого люду Шевченкові гасла! Організовано, як одна людина, кинемо свій протест і цей протест буде пропагандою ідей Великого Кобзаря! Страйкуймо в знак протесту 25-го лютого!

Хай живе Автономія України! Хай живе солідарність всіх недержавних націй!

Геть пануючий націоналізм! Геть обрусительну урядову політику!

Хай живе українське організоване студентство!!!»

Відозва знайшла належний відгук у масах студентства. В день великої маніфестації дійшло до сутички з військом та поліцією. Багато студентів було арештовано. На другий день, 26 лютого, почалися ще більші демонстрації. «Загально-коаліційна Рада Представників Вищих Шкіл Києва» перебрала у свої руки керівництво і видала нові відозви, закликаючи до негайного загального страйку. До українців прилучилися всі поневолені Москвою народи.

Кількість демонстрантів була на ті часи нечувана — кільканадцять тисяч. Жодна маніфестація перед тим не збирала стільки людей. На вулицях Києва було чути вигуки різними мовами: «Україна! Україна!» Під час цієї маніфестації на грудях багатьох демонстрантів з'явилися заініційовані галичанами синьо-жовті розетки.

Москалі не залишилися осторонь. Вони вийшли у наступні дні на протидемонстрацію з «дубинушками». Дійшло до бійки, з якої, як розказують очевидці, москалі вийшли «плачевно».

Студентські корпорації

Розглядаючи генезу «Соколів», можна зауважити вплив сусідніх народів на формування організованого життя української молоді. Але слід зауважити, що наші організатори фактично лише запозичили назву, а власне структуру і завдання осередку розробили самі, виходячи з українських засад і не копіюючи слав'янських «Соколів», що діяли в інших країнах.

Дещо інакше було з українськими студентськими корпораціями. Вони також мали свій відмінний український характер, але в багатьох випадках були досить близькою копією чужинецьких.

Перші студентські корпорації (Буршенштафти) з'явилися в Німеччині 1815 р. Спочатку це були суто патріотичні організації, хоча переходили різні кризи та реорганізації. Пізніше коли криза і небезпека війни минули, у цих корпораціях почали переважати деморалізуючі чинники. Замість гасел «Ере, Фрайгайт, Фатерланд» (Чесць, Свобода, Батьківщина) підносили настанови «Вайн, Вайб, унд Гезанг» (вино, жінка і спів).

Чернівці стали своєрідним східним Гайдельбергом. Студентська молодь захоплювалася «буршівськими» товариствами. Багато українських студентів, приваблені блиском тих товариств, вступали

до різних чужинецьких чи міжнародних «буршеншафтів», серед яких корпорації «Австрія» і «Готія» були найбільшими. У них визначну роль відіграли українські студенти С. Канюк, Яворський.

Щоб українська молодь не розпорошувалася по чужих середовищах і щоб задовольнити її войовничо-гулящі бажання (особливо міського елементу), почали створюватися українські корпорації. Для цього чужу традицію поєднували з традицією козацьких часів. Устрій українських корпорацій своєю формою і товариською атмосферою нагадував правильник «Війська Запорозького» (Генеральна Рада Козацька, кіш, присяга, побратимство тощо).

Відзнакою б'ючого товариства був герб — себто розміщення барв корпорації на щиті, на якому був «ключ», що складався з початкової букви назви товариства, прикрашеної початковими буквами «Vivat, crescat, floreat», і клич товариства. «Запороже» мало барви малиново-білу-золоту (кров — невинність — сонце) і клич «Борімося — поборемо!», «Чорноморя» — синю-золоту і клич «Честь — Україна — товариськість».

Відзнаками членів були шапка і стрічка. При відповідних урочистостях кожний член мав право носити святковий стрій, з певними відмінами між станом членів. До 1932 р. шапки були звичайні, з оксамиту, пізніше їх змінено восьмикутними мазепинками. Стрічка була різна для юнаків і козаків. У «Запорожу» юнаки носили малиново-білу, козаки — малиново-біло-золоту; в «Чорноморю» — синьо-золоту та синьо-золото-синю.

Святковий стрій (флявс) старшого складався з «сервісу», кабату, широкої стрічки (малиново-біло-золотої в «Запорожу» і синьої в «Чорноморю»), козацької стрічки, білих шкіряних рукавичок з білими штупльпами, чорних лакових чобіт вище колін і шаблі з великим кошем. Старший з юнаків носив при сервісі ще лисячий хвіст.

Члени поділялися на звичайних: юнаки, козаки, неактивні козаки, батьки; надзвичайних: почесні батьки, допомагаючі члени і «конкнайпанти».

Молодий студент, який вступав до академії козацтва як юнак, складав присягу на барви козацтва (мазепинка і юнацька стрічка) та на шаблі (зобов'язувався повинуватися приписам статуту, правильника, розпорядженням старшини і «завсіди стояти на сторожі інтересів української нації та в обороні українського народу»). Присягу приймав старший козацтва в присутності всієї старшини. Кожний юнак обирав собі побратима — козака, який виховував його в товарисько-суспільному дусі і при потребі заступав його на Раді Козацькій.

Після двох семестрів кожний юнак повинен був здати перед спеціальною комісією, яку призначала щосеместру Рада Козацька, «козацький іспит». Він складався з українознавчих дисциплін: історії, географії й літератури України, статуту і правильника (регуляміну) козацтва, кодексу честі, правил двобою (особливо в «Запорожу»), українських пісень. При офіційному переведенні до стану «козаків» кожний член ще раз складав присягу на барви козацтва.

Після закінчення університетських студій і найменше шести семестрів стажу в козацтві кожний козак мав право бути переведений у стан «неактивних козаків». Останні не були зобов'язані брати участь у всіх імпрезах товариства. За заслуги перед «козацтвом» чи досягнення відповідного становища серед українського суспільства Козацька Рада переводила «неактивних козаків» у «батьки»: вони були дорадниками старшини і козацької ради.

Почесними членами товариства Генеральна Козацька Рада іменувала українців, які особливо відзначилися для української справи. Серед них слід згадати в «Запорожу» М. Василька, О. Поповича, згодом В. Залозецького, Ст. Смаль-Стоцького; в «Чорноморю» — О. Кобилянську, В. Гузара, Т. Бриндзана.

Середньошкільники, які не могли скласти іспиту зрілості, а виявляли бажання брати участь в імпрезах академічних товариств, ставали «конкнайпантами». Вони мали право носити тільки шапку.

Обидва українські козацтва мали допомагаючих членів, які своїми фінансами підтримували академічні товариства.

Адміністративна влада затверджувала українські академічні товариства на підставі статуту; внутрі діяльність організації нормував правильник козацтва та загальний кодекс честі.

Органами козацтва були старшина, яка діяла постійно, і чотири категорії рад, які збиралися періодично. Найвищим органом козацтва була Генеральна Рада Козацька (ГРК), що відбувалася раз на семестр (звичайно в квітні і жовтні) і на якій обирали старшину організації, призначали почесних батьків, а також вирішували всі важливі організаційні справи товариства. В особливих випадках скликали Надзвичайну Генеральну Раду Козацьку (НГРК). Переважно раз на місяць сходилася Рада Козацька (РК), яка була законодавчим і спрямовуючим органом козацтва. Вона змінювала статут (трьома чвертями голосів) та правильник (двома третинами голосів) і вирішувала організаційні справи: приймала нових членів, виносила кари для винуватців, давала доручення і вказівки старшині товариства. В обох радах брали участь із правом голосу козаки, неактивні козаки і батьки. Для юнаків скликалися періодичні Ради Юнаків, які мали вишкільно-інформативний характер. Ця рада могла висувати пропозиції, що потребували затвердження РК. На Раді Батьків старший

козацтва повідомляв про принципові та важливі уваги спраи товариства. Рішення цього органу мусіли бути схвалені РК.

Старшина була виконавчим органом ГРК і РК. Вона складалася зі старшого (сеньора), заступника старшого, або підстаршого (консеньора), писаря і старшого юнаків (фуксмайора). Старший очолював старшину і разом із старшим юнаків репрезентував козацтво назовні. Кожний член старшини складав звіт про свою діяльність ГРК. Крім старшини, особливо в «Чорноморю», існувала ще підстаршина, що складалася з голови літературно-наукового гуртка, скарбника і господаря.

За відступлення від засад козацтва карали досить суворо. Відповідно до ваги провини РК накладала такі кари: пригадка, усна догана, демітування (виключення) на певний час або стале, «шас» (виключення з неславою), «Cum infamia» — за нечесні вчинки та «Suta cum infamia» — за боягузство при двобоях, національну зраду і т. п. Вимоги до членів під національним кутом зору були досить суворі, бо навіть одруження з чужинкою уважалося за національну зраду, і такий вчинок карався «шасом сума кум інфамія».

Велику увагу приділяли корпорації вихованню своїх членів. Звертаючись до українських лицарських традицій козацтва, на Буковині загартовували дух і тіло. Тому спорт посідав чільне місце. Спеціальною ділянкою б'ючих товариств були вправи двобою на шпади (шаблі). Таким шляхом виховувалися відважні й войовничі члени, які під час Визвольних Змагань відзначилися особливою хоробрістю. У мирний час члени корпорації гідно протиставилися окупантам. У статуті «Запорожа» зазначалося: «Запорожець зобов'язаний реагувати на місці на всяку образу українського народу і його особистої гідності, навіть якби бачив, що стоїть перед ворожою перевагою, бо не в певній перемозі лежить сатисфакція, а у гідній відважній реакції».

Основними засадами у діяльності козацтва «Запороже» були: 1) сумлінно виконувати всякий, накладений чи добровільно прийнятий обов'язок; 2) мужньо боронити національну чи особисту честь; 3) прямо дивитися будь-якій небезпеці в очі; 4) бути корисним членом своєї спільноти.

На подібних принципах виховувались також «чорноморці». В. Гнідий ось як визначає завдання цього товариства: виховувати своїх членів як гідних і чесних українських громадян; надавати всебічну моральну, культурну та матеріальну допомогу своїм членам в їх прагненні набувати вищої освіти; вести боротьбу за культурні й політичні права українського народу; боротися проти денационалізуючих стремлень чужої влади. Д. Яремчук звертає увагу на

такі виховні засади «Чорноморя»: виховання почуття солідарності, карності, точності, дисциплінованості і свободи; оборона честі національної і особистої.

Внутрішня діяльність українських корпорацій відбувалася у власній домівці, яку названо «кошем». Туди сходилися члени для розваги (шахи, співи, танці), вправи шаблями, а також на звіти, національні свята тощо.

Типовим виявом товариського життя для корпорації був «пир», що на студентському жаргоні названо «кнайпою». Студентський «пир» складався з офіційної частини, в якій старший козацтва промовляв на патріотично-виховну тему, після чого всі співали студентський гімн «О, Україно, о люба ненько...». Неофіційну частину присвячували розвазі й забаві; на ній менше звертали уваги на дисципліну. Часто влаштовували корпоранти «бумель», себто маніфестаційний похід членів корпорації по місту.

При обох козацтвах існували передстудентські організації, так звані прокозацтва, або профуксії, які гуртували учнів вищих гімназійних класів і виховували їх у національному і корпоративному дусі. Ці організації були таємними (кожний член мав своє псевдо), бо шкільна влада забороняла учням належати до подібних організацій. Українські проюнацтва мали свої відзнаки — ті самі, що й козацтва, тільки із зеленими краями, свій герб і свій «ключ». Їхні статuti і правильники були зроблені на взірць козацтв.

Першим українським б'ючим академічним товариством на Буковині було «Запороже». Його довелося закладати двічі. Перший раз — наприкінці 1906 р., коли група українських студентів, які були в чужинецьких «буршеншафтах», заснували українську корпорацію «Запороже». Першим старшим був Платон Мігуля, а ініціатором — студент Григорович. Барвами цього першого «Запорожа» були блакитно-жовта стрічка і сині тарілкові шапки. Хоча в 1907 р. «Запороже» налічувало 43 члени, через брак духовної та опрацьованої морально-правової основи, в 1908 р. перестало існувати. До цього також спричинилося неприхильне ставлення українського громадянства до практики студентських корпорацій.

З ініціативи професора Чернівецького університету Мільковича було остаточно оформлено академічне товариство «Запороже» на першій Генеральній Раді Козацькій, що відбулася 10 травня 1910 р. Прийнято нові кольори (малиново-біло-золотий й малинова тарілкоза чапка), затверджено новий статут і обрано старшину на чолі з Наполеоном Бігарієм. Останній був найкращим тодішнім майстром бою на шпади в Чернівцях, переможець всіх поєдинків з чужинецькими противниками.

Серед членів-засновників були: С. Цурканович, В. Федорович, О. Попович, Н. Бігарій, П. Мігуля, Т. Кушнірук, К. Купчанко, Ф. Єнджейовський, О. К. Костинюк, Г. Дарійчук, В. Одинський, В. Кавуля, І. Сорохан, В. Ілащук, Л. Алиськевич та ін.

«Запороже» — перша українська корпорація не лише на Буковині. Перед війною лише у Львові існувало товариство «Роксоляна», засноване значно пізніше. Появу «Запорожа» інші українські студентські організації та частина українського громадянства зустріли досить неприхильно. Напруження між «Запорожем» і «Союзом» існувало увесь час. Причина цього полягала в особистих непорозуміннях і через деякі вискоки «буршівств», особливо під час «кнайп» і «бумлів». Противники «Запорожа» не бачили іншої мети в корпорації, як тільки часто виголошувати фразу: «пити і шаблями бити». З часом «Запороже» розвіяло злі погослоси і здобуло симпатії навіть серед старшого громадянства. Вони пізнали, що ціллю товариства було організувати українське студентство, підвищувати його українську національну свідомість та прищеплювати почуття національної і особистої гідності і честі, патріотизму, культури. Доказом зміни ставлення до «Запорожа» був факт, що в його лавах перебували такі корифеї Буковини, як М. Василько, О. Попович, професор О. Калужняцький, професор Мількович, професор С. Яричевський, Артим Галіп, професор П. Кушнірук, інженер Ілько Попович, професор Костинюк, а після війни — професор Степан Смаль-Стоцький і доктор Володимир Залозецький.

«Запорожці» від самого початку не обмежували себе до внутрішньої праці в товаристві, а провадили також загальну громадську діяльність, ширили культуру і освіту. При товаристві існував театральний гурток і студентський хор, які часто виїздили із своїми концертами та постановками на села. Вони брали участь в організуванні «Січей», читалень, кас ощадності, кооперативів, а для чернівецьких міщан заснували робітниче товариство «Гайдамаки». Як і їхні духовні батьки, «гайдамаки» часто «віддячувалися» румунам і полякам за їхні протиукраїнські дії [33, с. 788—793].

«Запорожці» були також ініціаторами заснування спортивного товариства «Довбуш».

На п'ятому році діяльності «Запорожа» розпочалася світова війна. Більшість членів були мобілізовані або виїхали з Чернівців. Частина членів вступила добровольцями до Українських січових стрільців. Залишилися тільки наймолодші, що суттєво позначилося на діяльності «Корпорації».

Через деякі непорозуміння між членами «Запорожа» у 1913 р. з його лав вийшла частина членів, які заснували інше академічне

товариство «Чорноморе». Між засновниками були: Олександр Найда, Корній Купчанко, Августин Циганюк. Статут був подібний до «Запорожа», барви було змінено: на синьо-жовто-сині. Козацтво «Чорномора» було визнане університетською владою. Генеральна Рада Козацька обирала на кожний семестр старшину, до складу якої входили: старший (сеньор), підстарший (консеніор), писар і старший юнаків (фукс майор). Крім Генеральної Ради, діяла ще Юнацька Рада, Козацька Рада «ад гок» і Рада Батьків.

Гербом козацтва був «ключ», що складався з букви «Ч» та початкових букв слів «Віват, Крескат, Флореат». До гербу належали слова клича: «Честь — Україна — Товарииськість!». Члени носили шапку-телерку [34].

Про Львівську корпорацію «Роксоляна» документальних відомостей не можна було досі знайти.

Студентська преса

Історики датують народження й початок розвитку української преси 1848 р., себто від появи «Галицької зорі», а студентської — 1874 р. від появи студентського двотижневика «Другъ». Але ці дати є радше формальними, бо ще раніше з'являлися в Україні часописи загального й студентського характеру. Відомо, що в Києві у 50-х роках (1854—1856 рр.) минулого століття виходило «Самостійне слово», а в Харкові у той самий час діяв «Пасквільний комітет», який видавав свого роду стінні газетки і розвішував їх по місті. В 1863—1864 рр. у Києві існував гумористичний студентський часопис «Помиїниця»; його редагував Лоначевський. Усі ці видання вважалися рукописними, бо їх видавали не друком, а переписували. Зрозуміло, що через це немає можливості твердити, який тираж вони мали.

У той період виходили також часописи, що видавалися студентами, але не тільки для студентів і не завжди із студентською тематикою. Найбільш відомою і впливовою була газета Львівська «Мета», що її видавав Ксенофонт Климкович 1863 і 1864 рр. як місячник, а в 1865 р. — як двотижневик. Саме вона мала вирішальний вплив на студентську молодь з ідейного і організаторського боку. «Мета» чимало уваги приділяла соборницькій ідеї, плекаючи зв'язки студентів Галичини з Центральними землями, що перебували під московською окупацією. «Мета» започаткувала новий стиль суспільної діяльності — зв'язок з широкими народними масами, що згодом переріс у так званий народовецький рух, у протиставлення до москвофільства, а пізніше й до соціалізму.

До речі, перший галицький часопис «Галицька зоря» був також редагований і виданий студентом Антоном Павенським.

Студентський орган «Другъ» почав виходити 1 квітня 1874 р. у Львові як двотижневик у видавництві студентського товариства «Академічний кружок». Після початкових шукань часопис набуває чітких студентських рис і в конфлікті «дітей з батьками» стає ідеологічним і професійним виразником усього тодішнього студентства в Австро-Угорщині. Редакторами «Друга» були свого часу Іван Франко та Михайло Павлик, а співробітниками — Михайло Драгоманов. Останній мав дуже великий вплив і на окремих студентських діячів та на студентський орган в цілому. Дійшло до того, що австрійська поліція провела арештування серед студентів, закидаючи їм поширювання соціалістичних ідей Драгоманова.

Боротьба між народовецькими й москвофільськими студентами та поліційні арешти були головною причиною того, що в 1877 р. часопис перестав виходити. Після того довший час студентство не спромоглося на власний орган. Хоча подекуди з'являлися редакovanі студентами видання, але суто студентського характеру вони не мали. Професор В. Янів називає такі з них: москвофільське «Слово», «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Товариш», «Добра човина», «Гасло», «Праця» [35].

Іван Франко став співробітником журналу «Громадський друг», у якого почали видавати 1878 р. Павлик та група студентів (соціалістичного напрямку). Конфіскації унеможливлювали його періодичність, тому вони вирішили видавати збірки «Дзвін» і «Молот», а також — «Другу бібліотеку» (до 1881 р. вийшло 14 випусків). На початку 1880 р. він почав видавати з Іваном Белесом місячник «Світ», але журнал занепав з матеріальних причин 1882 р.

На переломі століть ситуація помітно змінюється. Як ми вже зазначали у попередніх розділах, студентські організації поширюють свою діяльність не лише територіально, але й концепційно. На студентських вічах обговорюються загальнонаціональні проблеми, а також розпочинається широка й завзята боротьба за український університет у Львові. Студентське віче 13 липня 1899 р. вирішило, між іншим, що для успіху цієї боротьби необхідно мати студентський центральний орган, який був би зв'язковим між студентськими громадами та поодинокими діячами, а також координував спільні дії. Створений на вічу організаційний комітет, згідно з рішенням віча, затвердив редакційну комісію майбутнього студентського журналу, до якої увійшли: О. Грабовський, С. Горук, Є. Косевич, А. Крушельницький, В. Старосольський, В. Темницький та Л. Цегельський.

1 січня 1900 р. з'явилося перше число «Молодої України» — студентського часопису, що поставив перед студентством і молоддю не

тільки програму оборони етнографічної неповторності українського народу, але також боротьби за політичну незалежність України. Видавці нового журналу ставили собі за завдання «стати органом молоді всієї України» та об'єднати навколо себе, крім студентської молоді, також учнів середніх шкіл. «Молода Україна» була зустрінута з великими симпатіями та знайшла широку підтримку. Але час був бурхливий, а студентське середовище нестабільне.

Прийшли часи сецесії з Львівського університету, студентські організатори роз'їхалися по різних університетах Австро-Угорщини, часопис перестав виходити регулярно і під зиму 1903 р. занепав зовсім. У пізніших роках зроблено ще дві спроби відновити журнал, але без успіху. В першій спробі 1905 р. вистачило сили на три числа; при другій спробі 1910 р. вийшло сім чисел. Редакторами останніх чисел «Молодої України» були М. Вітошинський та О. Лотоцький. Цим разом часопис став офіційним органом новоствореного у 1909 р. Українського студентського союзу. Редактором журналу в 1905 р. був В. Панейко.

Майже одночасно з появою студентської «Молодої України» у Львові почав виходити молодечий журнал «Гайдамаки». Редагував та видавав його педагог, а згодом посол австрійського парламенту М. Петрицький. Маючи солідну матеріальну базу, журнал виходив періодично від 1902 до 1907 р. Він стояв на принципах національної ідеї, був безкомпромісним та гострим. Це гімназійній молоді подобалося, і журнал здобув собою велику популярність.

Менш вдалим був інший орган, призначений для середньошкільників — «Іскра». Він почав виходити 1903 р. у Львові, але зазнав матеріальних труднощів і перенісся до Чернівців, де і закінчив своє коротке існування. У 1905 р. зроблено спроби відновити його в Ярославі вже з припискою «орган соціалістичної молоді», але знову ж таки безуспішно.

Цікавою ініціативою було видання журналу для студентів і гімназійних учнів «На розсвіті» (1907 р.). Головним редактором його став уже відомий поет Василь Пачовський, а співробітниками — Дмитро Вітовський (псевдонім Гнат Буряк), Ростислав Заклинський, М. Федюшка (псевдонім М. Євшан) та Ю. Гірняк.

Пожвавлення видавничої діяльності студентської та молодечої преси у першій декаді нового століття віддзеркалює до деякої міри суспільно-політичне життя тодішньої молоді генерації. Наступає розмежування світоглядів та поділ за партійними симпатіями. Напередодні Першої світової війни ця тенденція набирає

сили, а разом з тим значно посилюється потяг до всенародної єдності, створення єдиного студентського центру та єдиного офіційного, що охоплював би також старшу гімназійну молодь.

«Шляхи» — орган українського студентства Австрії — виходив двічі на місяць у Львові як видання товариства «Український студентський союз». Він повинен був стежити за життям усієї української молоді, як австрійської так і російської України, кріпити зв'язки поміж поодинокими студентськими організаціями та молоддю по обидва боки кордону, викривати хиби й недоліки студентського буття, вказувати на завдання українського студентства в суспільно-політичному і культурному житті нації, обстоювати інтереси в різних біжучих справах, розбуджувати духовне життя та потребу етичної та естетичної культури, передусім звертати увагу на пекучі питання сучасності — поширювання і поглиблювання українського самостійницького руху, обговорювання суспільно-економічних питань народу, боротьбу за вільну думку і поступ. Журнал видавався спочатку за редакцією Ф. Федорціва, а відтак — Ю. Охримовича. Часопис був органом УСС і під час війни, тоді як «Житє» і «Відгуки» з вибухом війни припинили своє існування.

Крім співробітників і студентів у журналі вміщували свої статті відомі публіцисти і письменники: доктор Др. Дністрянський, М. Павлик, М. Лозинський, доктор О. Назарук, М. Яцків, Д. Донцов, В. Левіцький, посол Л. Цегельський, О. Грицай, Р. Заклинський.

У 1912 р. у Львові почав виходити соціал-радикальний журнал «Житє», в редакційній колегії якого були М. Павлик, О. Безпалко та Р. Заклинський. Рік пізніше з протилежних позицій виступили «Відгуки» за редакцією І. Чмоли. Зрозуміло, що крім цих поважних студентських та молодечих видань у Львові та в інших містах Галичини і Буковини з'являлися у ті роки льокальні журнальчики та одноднівки: «З. О. Ф. орган української студентської організації», «Життя» (Коломия), «Мітла», «Бджола», «Комар», «Циган», «Баба» (Бережани), «Вічний революціонер».

Під московською займанщиною утиски і поліцейний режим унеможливлювали видавничу студентську діяльність. Але й там були спроби видавати хоч би рукописні студентські журнали. Одним із перших на зламі століть була «Плахта», що виходила, мабуть, у Полтаві завдяки зусиллям редакторів та співробітників В. Королів-Старого, Симона Петлюри, Грановського, Гречанівського, брата С. Петлюри. У Подільській духовній семінарії 1901—1902 рр. виходила «Проба сил» за редакцією П. Богацького, а в Житомирській духовній семінарії — двомовна «Мисль».

На вищому рівні стояв короткотривалий нелегальний журнал «Вістник Української київської студентської громади» (у 1903 р. вийшло два числа), як також «Український студент», що почав виходити збірниками в 1913 р. Збірники вважалися офіційним органом Головної ради українського студентства, але співробітниками були не тільки студенти, а й визначні громадські діячі: брати Грушевські, Д. Дорошенко, С. Єфремов, П. Плевако та інші. Всіх збірників вийшло три. Вони відзначалися багатим різноманітним змістом, що стосувався студентських проблем та національного життя українського народу.

Про видавничу діяльність студентів поза Україною не маємо жодних відомостей, крім «Громадянина», два числа якого видав у Петербурзькому політехнічному інституті Євген Неронович [36].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Перський Степан* (Степан Шах). Популярна історія товариства «Просвіта» у Львові. Львів, 1932.
2. *Холмський Іван* (Іван Крип'якевич). Історія України. Нью-Йорк—Мюнхен, 1949.
3. *Мудрий Василь*. Перед 50-ми Роками. Джерзі-Сіті, 1963.
4. *Яремко М.* У всьому Віденська Січ була перша. Джерзі-Сіті, 1963.
5. *Витанович Іван*. Чужинці — приятелі України на шляху наукової і громадської праці Зенова Кузеля. Париж—Нью-Йорк—Мюнхен—Торонто, 1962.
6. «Правда», ч. 3. Львів, 1892, випуск XXIX.
7. *Документи і матеріали 1856—1865*. Київ, 1966.
8. *Левицький Кость*. Історія політичної думки Галицьких українців 1848—1914. Львів, 1926.
9. *Барвінський Олександр*. Образки з громадського і письменського розвитку Русинів. Львів, 1913.
10. *Збірник найкращих пісень Січових і патріотичних*. Коломия, 1914.
11. *Кузеля Зенон*. Ювілейна збірка творів Богдана Лепкого. Берлін, 1924.
12. *Молода Україна*. Львів, 1 січня 1910.
13. *Запорожець*: Віденський січовий альманах, 1920.
14. *Буковинський альманах*. Чернівці, 1885.
15. *Сімович Василь*. Розвиток студентського життя в Чернівцях. Львів, 1908.
16. *Матеріали до історії зносин галичан з буковинцями*. Львів, 1908.
17. *Сімович Василь*. Розвиток студентського життя в Чернівцях. Львів, 1918.
18. *Левицький Кость*. Історія політичної думки Галицьких українців 1848—1914. Львів, 1926.
19. *Гнідий Володимир*. Українське академічне козацтво «Чорноморе». Філадельфія, 1963.
20. *Стефаник Василь*. Про Ясне Минуле... Краків, 1931.
21. *Молода Україна*, рік III, ч. 1—3. Львів, 1912.

22. *Українська академічна молодь в борбі за самостійний Український університет* // За Український університет у Львові. Львів, 1910.
23. *Гасло: журнал РУП*, ч. 6, 7. Чернівці, 1902.
24. *Енциклопедія українознавства*, т. 1, ч. III. Мюнхен—Нью-Йорк, 1955—1984.
25. *Заклинський Олексій*. Записки Пароха Старих Богородчан. Торонто, 1960.
26. *Трильовський Петро*. Гей там на горі Січ іде... Едмонтон, 1965.
27. *Денцов Дмитро*. Сучасне політичне положення нації і наші завдання. Львів, 1913.
28. *Євшан М.* З приводу Другого всеукраїнського з'їзду студентства // Літературно-науковий вісник, кн. IX, вересень, 1913.
29. *Чикаленко Євген*. Спогади 1861—1907. Нью-Йорк, 1955.
30. *Галаган Микола*. З моїх споминів. Львів, 1930.
31. *Курітний Петро*. Інтерв'ю.
32. *Андрісаський Віктор*. Три громади. Спогади з 1885—1917 рр. Львів, 1938.
33. *Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А.* Буковина. Її минуле і сучасне. Париж—Філадельфія—Детройт, 1956.
34. *Гнідий Володимир*. Українське академічне козацтво «Чорноморе». Філадельфія, 1963.
35. Про студентську пресу найбільше матеріалу подано у таких працях: *Животко Аркадій*. Історія української преси. Скрипт, виданий УТГІ; *Паладійчук Р.* Українська студентська преса до війни. Ст. «Студентський Шляху», ч. 5—6, вересень—жовтень 1931; *Янів Володимир*. Українська студентська преса. Ст. «Визвольний Шлях», ч. 12, грудень 1978 (у 1979 р. проф. Янів розглядає історію студентської преси після 1914 р.).
36. Про «Сокіл» найбільше матеріалу взято з календаря «Вісті з Запорозжя» на 1914 рік. Львів, 1913. Використано ряд статей-спогадів, зокрема: *Шах Степан*. Львів — місто моєї молодості, ч. 1. Мюнхен, 1956; *Грицай Остап*. У «Сокола-Батька». Львів, 1913.; *М-ич М.* Сокільство як вияв національної активізації. Чернівці, 1934. Про «Сокіл» у Нью-Йорку написав Мирон Сурмач «Про січовиків в Америці» у «Свободі» за 27.12.1984.

Розділ четвертий. Масові організації молоді

«Сокіл»

Провідники та активні члени — організатори таємних студентських та гімназійних гуртків, а також студентські легальні діячі — завжди були свідомі того, що національне визволення українського народу не може здійснитися, якщо не буде мобілізований увесь народ. Але для цього треба знайти форми організованого життя, які охопили б не тільки шкільну та студентську молодь, але й дітей селян і робітників.

Добрим прикладом такої праці були чехи. Вони розбудували широку сітку молодечої організації «Сокіл», яка розвинула не тільки спортову, але й національно-освідомлюючу діяльність в цілій країні. Перший відділ чеських «Соколів» був зорганізований Мирославом Тиршом у 1862 р. Згодом подібні організації з'явилися у Словаччині, Словенії, Хорватії та Польщі.

Дискусії, що точилися між українськими студентськими діячами, вийшли згодом і на сторінки преси. Найбільш активним виявився Василь Нагірний. У 1886 р. він опублікував в газеті «Батьківщина» статтю про чеські «Соколи» і через рік подав до намісництва у Львові статут українського «Сокола», який і був затверджений 1887 р. На базі цього статуту 1891 р. з ініціативи Кліма Жмура та Павла Думки в Купчинцях було засноване перше товариство «протипожежної сторожі та плекання руханки» — «Сокіл». Незабаром Василь Нагірний зробив своїми однодумцями студентів зі Станиславова. На великому вічу в Станиславові 1892 р. Нагірний виступив з рефератом про сокільську ідею, позискуючи для неї Богдана Лепкого, Володимира Лаврівського та Яричевського (члени студентського національного товариства «Ватра»), і вже спільними силами взяли вони до опрацювання програми «Сокола» та популяризації її між молоддю і старшим поколінням.

У червні того ж року поляки святкували 25-літній ювілей свого «Сокола», і на центральне їх свято у Львові прибули також 200 чеських «Соколів» у своїх одностроях. Українська молодь увійшла з ними в контакт, влаштувала для них спеціальний концерт хору «Боян» та нав'язала тісні особисті й організаційні зв'язки. 17 липня 1892 р., себто десять днів після від'їзду чеських гостей, у Львові відбулася перша нарада сокільських ентузіастів, на якій було ухвалено статут і назву товариства та вирішено затвердити його у намісництві. Намісництво перебувало в той час під цілковитим впливом польських шовіністів і тому прохання відкинуло. Але звернення організаторів безпосередньо до міністерства

у Відні увінчалось успіхом, і 11 лютого 1894 р. відбулися установчі загальні збори «Руського товариства гімнастичного «Сокол», на яких обрано першу управу (старшину) під головуванням Василя Нагірного.

Щодо самої назви «Сокол» між засновниками не було єдиної думки: більшість воліла мати українську традиційну назву «Січ». Тому у дальшій діяльності «Сокола» було знайдено компромісну розв'язку: за статутом організація офіційно називалася «Сокол», але якщо керівники місцевих філій (їх називали також гніздами) хотіли називати себе «Січню», то з цим старшина «Сокола» годилася.

Ідеалом чеського «Сокола» було: плекати ідею національної суцільності й прагнення до свободи; прагнути до гармонійного розвитку одиниці, а через вишкіл одиниць вишколювати усю націю, підносити рівень національної самосвідомості. Отже, «Сокол» прагнув до активізації нації, але не вбачав класових, станових, конфесійних, масткових чи професійних різниць між своїми членами. «Соколи» готували себе для служби Батьківщині, оборони слабших і до боротьби з напасником. Через руханку (легку атлетику) «Сокол» надавав своїм членам військову підготовку. Гаслом чеських соколів було: «Гартуймося! Одиниця ніщо — цілість усе! На думці Батьківщина, в серці відвага, у раменах сила!»

Організатори «Сокола» повністю перейняли ці ідеали, пристосовавши їх до традицій і потреб українського народу. Статут і програму чеського «Сокола» переклав українською мовою Володимир Лаврівський. Зрозуміло, що гасла українського «Сокола» були дещо інші: «В здоровому тілі здорова душа!», «Всі за одного і один за всіх!», «Все вперед!», «Не плачем, а мечем!», «Не лебедіти, а працювати!». У гімні «Сокола» був заклик: «Боротись будемо, соколи всі ми, за нашу святу Україну!». Кредо було сформульовано так: «Міцне й суцільне зосередження гармонійно зрізничкованого суспільства — нації».

Виходячи з цих програмових засад, «Соколи» ставили перед своїми відділами конкретне завдання: «Розбуджувати і плекати в громадянстві рухливість, товариськість, народню свідомість за поміччю руханки, змагу (спорту), рухових гор і забав, пласту, мандрівництва». Через організацію пожарних зайнять у гніздах «Сокола» товариство стреміло до «вироблення єдності і послуху, витривалості і словності, народнього освідмлення і почуття обов'язку». Якщо це буде досягнуте, то «щезнуть всякі пороки, як хрунівство, сварка, ліниство, пиянство, розпуста і інші».

У статуті «Сокола-Батька» було передбачено також стріляння. Це мало «виробляти бистрість ока і підготувати до оборони». Стріляння завершувалося щорічними змаганнями, на яких найкращі стрільці отримували нагороди.

Новообрана старшина Львівського «Сокола» мала своє перше засідання 13 лютого 1894 р. На ньому обговорено основні справи діяльності й структури товариства. 23 лютого 1894 р. старшина затвердила сокільський однострій кавового кольору за проектом Володимира Гнаткевича, а надзвичайні загальні збори 11 березня 1894 р. цей проект затвердили.

Старшина складалася з 18 членів. У 1899 р. цю кількість було зменшено на половину. 15 листопада 1900 р. інженер Нагірний зрікся головування і його заступив Василь Гукевич, а на загальних зборах 17 листопада 1901 р. головою став Альфред Будзиновський. У тому ж році до «Сокола» вступив професор Іван Боберський і його як фахового учителя руханки обрано заступником голови. 28 серпня 1908 р. Боберський був обраний головою і на тому пості залишився аж до вибуху війни у 1914 р. Його заступниками у передвоєнні роки були доктор Льонгин Цегельський та доктор Михайло Волошин. Головами округ в той час діяли: І. Мирон — Станислав, доктор Ст. Чикалюк — Тернопіль, Я. Павловський — Жовква, М. Павлюк — Стрий, С. Сіак — Бучач, Гриць Лех — Білий Камінь, І. Коссак — Чортків, Р. Шипайло — Коломия, доктор Д. Старуха — Самбір, посол В. Сінгалеви́ч — Перемишляни, М. Бабин — Рогатин. Начальниками округів були: Т. Будзиновський — Самбір, К. Базарницький — Білий Камінь, П. Курилас — Щирець, І. Муссикевич — Стрий, Г. Будзиновський — Станислав, І. Дигдалевич — Тернопіль, Я. Сеньків — Жовква.

Уже в перший рік своєї діяльності Львівський «Сокіл» орендував зал та закупив гімнастичне приладдя. Разом з тим була створена (між чотирма іншими) Комісія будови дому. Кошти на придбання дому вирішено збирати в цілому краю за допомогою продажі «бльочків». Ця діяльність була поширена також і на інші ділянки. У 1896 р. створено хор під керівництвом Сильвестра Яричевського, а пізніше Дениса Січинського; 1901 р. Альфред та Леонард Будзиновські організували учительський кружок для руханкових вправ. За головування Боберського члени цього кружка складали іспити з гімнастики у Львівському університеті.

Але незважаючи на те, що «Сокіл» мав потрібних ентузіастів та фахівців, його розвиток спочатку був повільний. До 1901 р. про нього майже не чули у провінції. Гольовною причиною цього було, з одного боку, те, що старшина підтримувала контакти з чеським патріотичним «Соколом» та пропагувала національне виховання свого членства, а з іншого — приймала в члени також москвофілів та брала участь у польському сокільському злеті в Кракові. Крім того, сокільську організацію поборювали від

самого початку радикали. Члени радикальної партії виступали дуже гостро проти священства, підкреслюючи всюди свій «антиклерикалізм». «Сокіл» був під впливом народовців і притягав до активної співпраці майже єдиних на селах осіб з вищою освітою — себто священників. Посилення активності «Соколів» і вихід на села спонукали Радикальну партію подумати над власною масовою організацією молоді, так що на початку століття було створено іншу організацію — «Січ». Організатор радикальної «Січи» Кирило Трильовський зумів за короткий час надати цій організації великого розмаху, що, в свою чергу, змусило соколів пробудитися від тривалого сну.

Надання розмаху «Соколові» було також спричинене вступленням в члени професора Івана Боберського. Він був не тільки відданий справі національного виховання молоді, але й мав потрібні для цього знання та досвід. Тому вже з перших місяців своєї діяльності він ініціює створення різних секцій товариства, організує пожежні курси та руханкові вечори. В'н також залучає до праці байдужих членів старшини, дбас про фінансові засоби для діяльності, влаштовує «фантові лотерії», прилюдні змагання, фестини, продаж книжок, марок тощо. Він пише і видає брошури про руханку, спорт, створює українську термінологію спортивного життя. Від вибору його на голову аж до вибуху Першої світової війни «Сокіл» пережив найбільший розквіт і міг гордитися небувалими досягненнями. У 1908 р. налічувалося вже 400 відділи «Сокола», які охоплювали 30 000 членів. У 1913 р. всіх гнізд нараховувалося вже 893, членів — близько 50 000. З цих гнізд 30 було чисто руханкових, 552 — руханково-пожежних з назвою «Сокіл» та 311 — з назвою «Січ». У 1914 р. кількість гнізд досягла 974. Філії були створені по всіх повітах Галичини та Буковини за винятком Гусятинщини.

Характер окремих філій, особливо сільських та міських, був де-що відмінний. У містах діяли в основному руханкові клітини, а по селах — пожежно-руханкові. При філіях існували різні гуртки, наприклад, у 1913 р. налічувалося 30 сокільських оркестрів. 128 гнізд мали свої прапори. У щоденній діяльності філії влаштовували звіти, вистави, вправляли з членами на прилюдних площах. Оскільки польська поліція та війти розганяли вправляючих соколів, мовляв, вони не мають дозволу вправлятися на громадських площах, місцеві філії старалися придбати власні площі. Про потужність деяких філій свідчить Львівська. У 1913 р. вона нараховувала 325 місцевих і 118 позамісцевих членів.

Філії, або «стяги», мали свою старшину. У філіях, що мали назву «Сокіл», старшина складалася з голови, місто голови, начальника, містона начальника, членів, провідників вправ, заступників членів старшини, четарів. У клітинах, що мали назву «Січ», назви

були козацькі: кошовий, отаман, осаул, хорунжий, четарі, місточетарі. Подібний склад старшин був також на чолі округ та областей.

В оперативній діяльності стягу важливу роль відігравав начальник, а в «Січах» — отаман. Тому на цю посаду обирали колишніх підстаршин, які мали закінчену військову службу. Начальникові допомагав руханково-пожарний кружок, до складу якого входили іменовані ним і затверджені старшиною четарі і місточетарі. Засідання кружка повинні були відбуватися щотижня; їхні ухвали затверджувалися старшиною. Начальники (отамани) звітували про руханкову і пожарну діяльність стягу, а у випадку вибуття голови чи кошового заступали їх до найближчих зборів.

Як згадано вище, члени «Сокола» мали право носити однострій, спочатку кавового, а від 12 жовтня 1905 р. сірого кольору. На правому боці грудей всі члени нашивали широку стяжку (7 × 8 см) таких кольорів: синій—жовтий—синій. На жовтому тлі чорними буквами була виписана місцевість, у якій діяли стяг чи гніздо. Всі члени старшини мали право носити старшинські відзнаки, залежно від функції, яку виконували. За ухвалою центру з 20 вересня 1913 р. вони були остаточно визначені як обов'язкові для всіх клітин сокільської організації. Це були опаски, ношені на лівому рамені, шириною від 6 до 12 см., залежно від ступеня старшинства. За функціями членів старшин опаски різнилися кольорами. Голова, містоголова, кошовий та члени й заступники старшини носили ясно-червоний колір; члени начальства — начальник, містоначальник, отаман, осаул, провідники вправ, четарі чи місточетарі — мали ясно-синій колір; хорунжі — білий, а члени контрольної (провірної) комісії — ясно-зелений. Крім цього, на опасках були ще нашиті чорні смужки від 1/2 до 3 см ширини у відповідній кількості до старшинської функції. Ці функції були об'єднані у вісім груп. Голова «Сокола-Батька» мав одну смужку 3 см ширини та з обох боків дві смужки шириною 0,5 см; містоголова та начальник «Сокола-Батька», а також голова і кошовий області носили три смужки 1 см ширини; члени старшини «Сокола-Батька», провідники вправ, хорунжий, члени контрольної комісії «Сокола-Гатька», містоголови, начальники і отамани областей, голови, і кшові округ мали право носити дві смужки 1 см ширини. Такі самі відзнаки мали полковники стрілецьких товариств, організованих «Соколом» і «Січами» у 1913 р.

Відзнаки місцевості та старшинства носили «соколи» також і без одностроїв. Це були перевішені через плече ленти, по половині сині і жовті, — відзнаки місцевості, бо на стрічці був напис: «Сокіл» (чи «Січ») у (місцевість). Відзнаки старшинства були також вміщені на опасках, але іншого кольору як при одностроях.

Зорганізувавши свої філії (гнізда-стяги), по всіх повітах Галичини та Буковини, Львівський «Сокіл» (від 1909 р. «Сокіл-Батько») став центром, перед яким мусіли звітувати всі клітини та виконувати одержані доручення чи інструкції. Для кращого організаційного керівництва було створено обласні й окружні старшини. Їх завданням було організування окружних здвигів «Соколів». Перший такий здвиг відбувся 28 червня 1906 р. у Стрию. «Сокіл-Батько» зорганізував перший крайовий здвиг у Львові 10 вересня 1911 р. та другий так званий Шевченківський 8 червня 1914 р. На цей здвиг було запрошено також друге масове товариство «Січ» та «Пласт», так що властиво відбувся загальний здвиг української організованої молоді. У демонстрації, що відбулася в програмі здвигу, взяло участь понад 12 тисяч соколів, січовиків та пластунів в одностроях зі своїми прапорами та відзнаками. Свято відбувалося на власній площі «Сокола-Батька» — так званому «Українському городі». Її було закуплено з ініціативи професора Боберського 1911 р. програму здвигу розпочав 27 червня 1914 р. великий концерт, на якому виступив з привітанням генеральний отаман «Січі» доктор Кирило Трильовський. 28 червня зібрана організована молодь пройшла святковим походом з прапорами через ціле місто. Маса народу вітали молодь окликами: «Славно! Славно!». Похід провадили професор І. Боберський та доктор К. Трильовський, а зразу за ними йшли відпоручники чеських соколів, що їх очолював Ф. Машек. У поході перший раз прилюдно виступили Січові Стрільці як військова організація, що було схвально сприйнято народом.

Дійсними членами «Сокола» могли бути хлопці й дівчата, які мали 18 років. При деяких гніздах з місцевої ініціативи організовано також юнаків та дітей. Начальники (отамани) призначали для них окремих керівників (виховників), які й проводили з ними заняття. Членів таких юнацьких гуртків називали «учениками», «учасниками».

Перед самою війною Головна старшина «Сокола-Батька» доручила всім старшинам гнізд організувати місцеві відділи «Пласту», користаючись вказівками, що були подані у виданій «Соколом» книжці доктора Тисовського «Пласт» та в підручнику Петра Франка «Пластові гри й забави». Хоч такі пластові гуртки діяли по стягах «Сокола», керівниками їх могли бути й не члени.

Відділи «Пласту» ділилися на гуртки по вісім членів, на чолі яких стояв «провідник». У гуртках провадилися «гутірки та практичні вправи». Новоприбулі діти вважалися спочатку «прихильниками», а після складення іспиту — «учасниками» «Пласту». Учас-

ник мусів знати все про ціль і обов'язки «Пласту». Склавши наступні іспити з пластового знання «учасник» міг перейти в «розвідники», а потім — у «пластунів».

Завдання «Пласту» визначено так: «Пласт» має вишколювати громадян і оборонців вітчизни. Є це забава в державу і оборону. Молодь задалегідь збирає досвід і силу щоби прийти в поміч кожному ближньому і вітчизні.

Пластунів мають такі обов'язки і зайняття, які служать йому як розвинути тіло, дух і душу:

1. Пластун дбає про порядок і чистоту свого одягу, гартує своє тіло руханкою, змагом, стрілянням до ціли, прогулками, руховими іграми, купеллю, старається бути завжди веселим, попри труднощі і умучення, не уживає ні алкоголю, ні тютюну, тримає мірку в їді, дбає про добрий стан зубів і під кожним оглядом про рівновагу в здоров'ю тіла і душі.

2. Людська достоїнність, честивість (амбіція), стремління до досконалості, готовість допомагати, чемність, ввічливість, милосердя, щедрість і ощадність, порядок, відвага, лучність, карність — це все виховує в собі пластун постійними «добрими ділами». Щоби рятувати других нещастю, уміє пластун нести першу поміч під час пожеги, повені, при потопанні, зломанню ноги або руки, отруєнню. Пластун хоронить звірята перед жорстокістю.

3. Пластунів стараються запам'ятовувати собі околицю, у якій знаходяться, щоби все могли знати, де вони є і легко знайти найкращу дорогу. Треба вишукати дорогу, а також уміти тою самою дорогою вернутися, чи на полонині, чи в лісі, чи у місті. Розуміти положення сонця, положення зірок, позначки слоти, бурі, щоби після того вибрати час і напрям дороги. Перейти через гущавину і через багно, через терня і через паркан, хідлями через ріку, але також побудувати лавку або міст понад яругу, збудувати кладку, або тратву (дарабу). Йти пішки але уміти відбудувати дорогу також верхом, на ровері, на човні, на лещатах, на совгах, передістатися через ріку вплав, перескочити через глибокий рів, вдряпатися на смереку, щоби розглянутися по околиці.

Треба знати який одяг брати до походу, та яку обуву. Як онучки, як черевики. Що робити, щоби не підбитися. Як пити воду і як відпочивати, щоби не захворіти під час походу. Як йти, щоби не змучитися скоро. Треба околицю і дорогу не лише запам'ятати, але й уміти її нарисувати, щоби такий начерк міг придатися пізніше також для других. Рисувати мапи, читати мапи. Уживати компасу.

4. Належить загартувати тіло, щоб можна спати в наметі, на вільному воздуху, і не простудитися. Життя в таборі незалежне від кухні, комори, пральні, незалежне від слуг, від кравця, шевця,

теслі, коваля, пекаря, дроворуба. Назбирай ріща, запали вогонь, звари кашу, заміси і спечи хліб, з'їси що наварив. Вичисти горнятка, ложки, ножі і вилки. Збудуй колибу чи шатро, зроби добру підстілку, щоби ані зимно, ані дощ, ані вітер не зашкодили тобі під час сну. Відповідний одяг, пожива, напій, шатро, постіль на свіжій атмосфері у холод і вгортач, в слоту і погоду, вдень і вночі. Зробити і направити собі все самому без поміч фахових і платних ремісників, чи це буде розірвана лива, чи поспутий човен, чи роздертий лікоть. Життя індіанця в преріях, життя Робінзона на самотньому острові. Життя воєнка в таборі далеко від домашніх вигод.

5. Знати відрізняти рослини їдоді від отруйних, знати птахів і звірат, уміти підходити, розпізнавати їх сліди і на них полювати, знайти воду, роздобути собі поживу, зробити собі знаряддя потрібні до роботи.

6. Спостерігати задалегідь небезпеку, яка загрожуватиме табору. Чуйністю унеможливити противникові напад. Підійти ворога, вислідити його криївку, використати гомін, шелест, запах, сліди, щоби розпізнати напрям його дороги, оцінити силу і слабкі сторони ворога. Затерти власні сліди. Бачити і не дати себе побачити. Принести до свого табору точний звіт, або навіть начерки того, що бачив у подробицях. Подати при поміч знаків хоругвцями вістку або приказ дальше. Уміти телеграфічну азбуку.

7. Знати історію України і її розвиток, її визначних людей. Уміти географію України. Розуміти обов'язки добрих громадян [1, с. 72—77].

Як вже зазначалося, австрійська адміністрація в Галичині, що була під сильним впливом поляків, ставилася до організованого українського життя з недовір'ям, а навіть вороже. Місцеві поліційні органи створювали всілякі перешкоди, проголошували заборони, арештовували провідних діячів, загороджували дороги між селами і містами в час здвигів і взагалі намагалися нівелювати національно-виховну працю молодечих товариств. Зрозуміло, що при такій настанові тяжко було діячам тих організацій отримати дозвіл включити в програму діяльності також військовий вишкіл. Невдовзі перед війною вдалося зорганізувати у Львові стрілецьку організацію, яка була частково включена до «Сокола» і рівночасно розбудовувала свою власну організаційну структуру та мережу. «Запорожські стрільці» (так називалися члени сокільських стрілецьких гуртків) мали окремі назви для старшин, але старшинські відзнаки на опасках були такими, як у проводі гнізда «Сокіл». Найвищий ступінь у стрільцях був полковник. Він дорівнював голові і кошовому округи; потім йшли: підполковник, сотник, поручник, четар і рійник.

«Сокіл-Батько» розвинув також видавничу діяльність. Уже в 1904 р. вийшла збірка «Забави і гри рухові, ч. I і II». У 1906 р. з'явилася книжка «Копаний м'яч», а пізніше «Ситківка», «Впоряд», «Лавчина і щєблівка», «Правила до гаківки», «Народні вправи» та інші. Починаючи з 1907 р. «Сокіл-Батько» видає часопис «Со-кільські вісті», який у 1911 р. було перейменовано на «Вісті з За-поріжжя».

Цікаву ініціативу розвинув професор І. Боберський у 1913 р. Він задумав влаштувати всеукраїнські олімпійські змагання. Але війна перешкодила здійсненню цього задуму [2].

Зацікавлення «Соколом» перекинулося разом з еміграцією на заокеанські країни, передусім на США. Про виникнення сокільської організації в Нью-Йорку Мирон Сурмач пише так: «1912 р. була Конвенція у Вилкс Бери, Пенсильванія, Українського Народнього Союзу, що тоді ще називався Руський Народний Союз. На цю конвенцію приїхав д-р Семен Демидчук, висланий спеціально як делегат з доручення Шкільної Ради і «Сокола-Батька» зі Львова. Він говорив про «Соколи» і город «Сокола-Батька» у Львові... У 1913 р. я виїхав до Нью-Йорку, але поучень д-ра Демидчука не забув. Тут знайшлося з десять гарних хлопців. Ми зійшлися в хаті Касіяна Добрянського і заснували товариство «Сокіл». Ще тоді української залі в Нью-Йорку не було, то ми, «Соколи», вписалися до чеських соколів на 72-ій вулиці. Там нас радо прийняли, нічого нам не порахували за залю, де ми робили вільнорічні вправи із приладами, нам ще й дали доброго інструктора, щоб нас учив. До 1915 р. вже нас було із 50; приступили і дівчата, робили вправи зі стрічками».

МАРШ СОКОЛІВ

Соколи, Соколи, ставаймо в ряди,
Нас поклик «бодрімось» ззиває.
В здоровому тілі здорові душі,
Де сила, там воля витає.

Як славно, бувало, козацькі сини
Боролись до смерти-загину,
Боротись будемо, Соколи, всі ми,
За Русь, Русь святу, Україну!

Летя же, Соколе, далеко в степи,
У гори, луги та лимани!
Прапор наш сокільський високо неси,
Під ним най народ вольний стане!

Як славно, бувало, козацькі сини... і т. д.

Разом же, Соколи, ставаймо в ряди!
У бій за прапором, гей сміло,
До праці для Неньки у вічні часи
Несімо все душу і тіло.

Як славно, бувало, козацькі сини... і т. д.

Пожарно-руханкове товариство «Січ»

Ідея створення масової організації молоді «Сокіл» виникла в активніших колах народовців у час, коли до них зараховувалися всі національні діячі Галичини й Буковини, себто перед постановням політичних партій, які розчленували народовецький табір на чотири середовища. Народовецьким називали після 60-х років культурницький рух молоді української інтелігенції на противагу до консервативного табору старшої інтелігенції яка, розчарувавшись невдачою перших змагань за рівноправ'я українців в Австро-Угорщині, почала схилитися до москвофільства. Завдяки народовцям постали у Галичині та на Буковині ряд організацій та товариств: «Просвіта», «Рідна школа», Наукове Товариство ім. Шевченка, «Руська бесіда» та інші. Завдяки їм організувалися таємні гімназійні та студентські гуртки, прилучалися до організованої боротьби студенти. «Сокіл» мав бути далшим кроком у цій національній активізації всього народу.

Перші організаційні заходи у цій ділянці були пороблені вже після згуртування частини народовців у перший політичний осередок Руську радикальну партію у 1890 р. Шість років пізніше група народовців протилежних поглядів (праве крило) об'єдналася навколо газети «Руслан» і створила християнсько-суспільну партію. 1899 р. з'явилося ще дві партії — найчисленніша національно-демократична партія та найбільша ліва соціал-демократична партія. «Сокіл» мав на меті стати загальною молодечею організацією і не входить у партійні суперечки. Але він все ж таки був від самого початку об'єктом зацікавлення радикалів, які намагалися опанувати керівництво «Соколу» та використати його у своїх партійних інтересах. Народовці інших напрямів не хотіли до цього допустити. Це й було причиною того, що «Соколу» потрібно було майже десять років, щоб розвинути ширшу діяльність.

У дискусії над цими проектами 5 травня 1900 р. Кирило Трильовський за допомогою Дмитра Солянича започаткував у селі Завалі Снятинського повіту перше пожежне товариство «Січ», керівництво в якому було повністю в руках радикалів Миколи Недел-

ка та Михайла Одинського. До речі це була вже друга спроба створення радикальної організації молоді. Першу «Січ» спробували закласти в селі Устє над Прутом, але староство не затвердило статуту. Трильовський, маючи досвід, викреслив у статуті «Січі» в Завалю статтю про ношення лент і в той спосіб оминув поновної заборони [6].

Кирило Трильовський народився 6 травня 1864 р. у селі Богутин у родині священика. Вже в гімназії (польській) він створював гуртки. Після закінчення студій у Чернівцях і у Львові відкрив у Коломії адвокатську канцелярію. Від студентських часів був членом радикальної партії. У 1907 р. став послом Віденського парламенту, куди був обраний вдруге 1911 р. У 1913 р. його вибрали до Галицького сейму. Помер 19 жовтня 1941 р.

Ідею і перші почини Трильовського схвалив 1901 р. XII з'їзд радикальної партії і доручив членам вступати до «Січей» та організовувати всюди місцеві клітини. Щоби забезпечити для партії повний вплив статут доповнено статтею про заборону приймати в члени «Січей» духовенство [7].

Нове товариство офіційно називалося Пожарничо-гімнастичне товариство «Січ». Його організаційний розвиток відбувався дуже швидко, бо Трильовський був сам по собі динамічним, а партія надавала новій організації повну підтримку. Доктор Трильовський заклавав цілий ряд «Січей» у Снятинському повіті, а коли прибув до Коломиї, створив пару осідок «Січового» руху.

У 1901 р. доктор Трильовський підібрав собі співробітника — молодого гімназиста Івана Чупрея. У 1903 р. його виключили з гімназії, але він залишився в організації аж до 1912 р. Здавши у Львові матуру, студіював Чупрей право. Помер 1923 р. в Умані.

У 1903 р. зі Снятинського та Коломийського повітів поширилася «Січ» на повіти Косів, Городенку, Надвірну, а потім на Станіславів, Товмач і всю Галичину.

До поширення січової ідеї і організації спричинялися «Січові свята». Перше свято влаштував доктор Трильовський 6 (або 16) червня 1902 р. у Коломії. У ньому взяли участь делегати всіх існуючих тоді «Січей».

«Січ» була призначена для молодих хлопців і дівчат, хоч приймали до неї і старших громадян. Вона організувала пожежну охорону по селах, для чого в Коломії щорічно влаштовувалися інструкторські курси. Крім пожежництва, січовики вивчали гімнастичні вправи для показу: вільні, з топірцями і списами, а також впоряд, вежі тощо.

«Січі» повинні були також ширити освіту між своїми членами, плекати товариське життя, влаштовувати забави, театральні вистави, імпрези тощо.

Виховний ідеал Трильовського можна сформулювати таким чином: товариський дух історичної «Січі», січові звичаї, військовий дух, демократичні принципи співжиття, товариська солідарність і висока громадянська мораль, боротьба проти пияцтва, праця над власною освітою, поборювання хрунівства і москвофільства, а понад усе — патріотичний дух любові до Батьківщини, почуття приналежності до великої культурної нації із славною історією та віра у власні сили [6]. Найголовнішими засадами, за якими виховували і діяли «Січі», були: громадськість, рівність, товариськість, соборність, моральність, чесність, пошана до своєї і чужої гідності, вільнодумність.

Основна діяльність «Січей» відбувалася у кошах. Кожна «Січ» мала свою домівку, де влаштовували сходини. В ній зберігалися часописи, була бібліотека. Старшина «Січі» зобов'язана була влаштовувати курси для неграмотних, вокально-декляматорські вечорниці для членства і забави з танцями. Дуже великою популярністю користувалися «Січові фестини». На них з'їжджалися січовики з усієї околиці, а навіть з сусідніх повітів. Зібрані січовики дефілювали перед старшиною. Попереду йшов, а часто їхав на коні, зі своїми прибічниками кошовий, перев'язаний через плече відзнакою кошового — синьо-жовтою стрічкою шириною 10 см, тканиною з вовни. За ним хорунжий ніс січовий прапор малинового кольору (пізніше повітова «Січ» мала синьо-жовтий прапор; малинові прапори мали синьо-жовту стяжку, а синьо-жовті — малинову). Хорунжий був також перев'язаний стрічкою шириною 10 см у трьох кольорах — синьо-жовто-синій. З обох боків хорунжого йшли два січовики з топірцями в руках, а за ними слідувала решта кошової старшини: писар, обозний, скарбник. Усі вони мали стрічки, але дещо вужчі (9 см). Заступник кошового — осаул мав синю стрічку з двома жовтими пасочками (1,5 см) по боках..

За старшиною йшов у дефіляді оркестр; якщо його мала «Січ», або сільські музики (скрипка, бас, решітка і т. ін.). Коли це була гуцульська «Січ», то перед музикантами маршували трембітники. Щойно за тим почотом маршувала вся братія: січовички і січовики, чвірки, поділені на чети, під проводом четарів, які мали стрічки (9 см) червоного кольору із жовтими, синіми, зеленими чи чорними пасками по боках. Кольори пасків у коші були завжди різні, чим чети відрізнялися між собою. Прибічники (ад'ютанти) старшини мали стрічку лише синього кольору. Всі рядові члени закладали при публічних виступах такі ж стрічки червоного кольору, на яких були нашиті написи: «Січ в (назва місцевості)».

Після дефіляди в програмі фестин передбачалися промови, вправи січовиків, розваги та товариські ігри і лотереї. На закінчення влашто-

увалась забава з танцями або театральна вистава. Подекуди була нагода для виступу хорів або декламаторів.

Впровадження в «Січах» козацької термінології, пісень та ритуалів мало за завдання поновити в українському народі давні історичні козацькі традиції. Тодішній український селянин Галичини був пригноблений польськими урядовцями та польсько-австрійськими жандармами. Від панщини залишилося почуття приниження і покірності. Перед кожним панком і підпанком, перед кожним незнайомим чужинцем український селянин знімав низько шапку і поривався до цілування рук. «Січ» поборювала цю рабськість, учила єдності, карності й спільного громадянського поступовання. Велику роль у цьому відігравала зовнішня форма січовиків, а також стрічка. Тому поляки ненавиділи ту стрічку і карали січовиків адміністративними карами, а то й арештами, за її ношення.

Січовими провідниками були переважно гімназисти та студенти. Знання історії та інших наук часто поширювалося елементарним та примітивним способом. Але з поширенням грамоти поглиблювалася освіта організованого членства.

Спочатку історії вчили й самі прапори. На кожному кошовому прапорі був нашитий образ якогось державного мужа чи героя — Богдана Хмельницького, Виговського, Дорошенка, Мазепи, Драгоманова, Шевченка, Федьковича та ін. На відворотній стороні — галицький лев або січова восьмигранна зірка. Розповіді про діячів, представлених на прапорі, були першими лекціями.

Січові зірки носили січовики також на одностроях. Це був знак радикальної партії, тому на ній стояли ще букви «РП». На прапорах були вишиті назви коша і місцевості, в якій він діяв, анизу — клич: «У єдності сила — в силі перемога!».

Кожний член «Січі» мав право носити топірець, а також виступати на святах і при офіційних нагодах в народному строї, такому, який носив народ даної околиці. Якщо в одязі була різниця, тоді кошова старшина визначала одну форму для всіх членів. Січову відзнаку (зірку) носили переважно на капелюсі з лівого боку або на шапці спереду. Відзнака придержувала червоне перо, яке належало до зовнішніх атрибутів січовика.

Від весни 1910 р. у «Січах» було заведено нові однострої: «синьо-сірі штани, широкі, заправлені у чоботи; така ж чимерка з червоними закаврашами, вишивана чорними шнурами після гуцульських взорів. Попід пагони на раменах і через плечі та груди йшов грубий шнурок, котрого вживали при одяганні чимерки наопашки. Дальше вишивана сорочка і темно-синій пояс, такбі ширини, як лента і з такого самого матеріалу. Ленту дальше

носили на одностроях, а якщо чимерка одягалася наопашки, тоді лента була на сорочці. На голову одягали січовики чорну суконну круглу, середньої висоти, шапку з червоним шликом на лівий бік, що мав на кінці чорний дармовіс. Спереду шапки — високе рівне червоне перо, притримуване січовою зіркою. Чимерка мала з-заду шість гудзиків, три малі червоні трикутники».

Січовий однострій не був примусовим для всіх членів. Він призначався, передусім, міщанам та деяким громадам, де народна ноша перевелася. Для загалу керівники «Січі» радили народну ношу своєї околиці.

Американські «Січі» мали носити чорні штани, камізельку і чорне сако. До цього належалася вишивана сорочка і січова стрічка. На голові — чорний широкий капелюх з червоним пером та січовою зіркою, а у лівій руці — гуцульський топірець.

Для січовичок обов'язковою була народна ноша даної громади, а там, де вона перевелася — звичайне українське убрання, але для всіх однакове. Лише сорочки та запаски могли мати різні вишивані взори. Найбільш відповідним уважалися синя спідничка зі золотими гальонами, білий вишиваний фартушок, довільний пояс (але не червоний), чорний корсет, намисто і вишивана сорочка. На голові — червона хустка, зав'язана однаково, без огляду на те, чи січовичкою була дівчина, чи молодиця. Очевидно, через плече припасовувалася стрічка.

Ще до впровадження нових одностроїв січовики Бережанщини носили темно-сині, до колін, гуньки з повстяного сукна, білі штани, чоботи, козацьку шапку зі шликом і червоним денцем, а дівчата — темні спідниці, вишивані білі блузки, чи сорочки, запаски, на голові — хустину, зав'язану по-молодицьки. Також дещо інший стрій мали «Січі» на Буковині: чумарка, шаровари, висока смушкова шапка.

Для відзначення окремих січових діячів доктор Трильовський придумував прізвища переважно відомих з історії борців, як Богун, Гонта і т. п., і надавав їх прилюдно на святах.

Після 1912 р., коли в кожному повіті було створено повітову Січову раду та старшину з повітовим отаманом на чолі, отаман мав право носити золоту булаву. На кожне січове свято Генеральна старшина призначала наказного отамана, котрий командував святом. Він виступав, звичайно, на коні зі золотою булавою. Кошовий мав право вживати срібного пірнача, але лише тоді, коли мав під своїм проводом найменше 80 січовиків. Коли на виступах «Січей» було зібрано щонайменше 500 січовиків, повітовому отаманові надавалося право виступати з білим бунчуком, якого несли

вслід за ним січовики. Червоного бунчука можна було вживати лише Генеральному, або наказному отаманові [8, с. 14—36].

Січовики дуже багато співали січових пісень на народні мелодії. У тексті пісень відбивалася вся програма та ідеологія січового руху. Пісні для «Січей» складали поети або звичайні січовики — селяни, гімназисти, студенти. Їх складали при різних нагодах — до окремих свят, віч тощо.

Найбільше пісень створили доктор Кирило Трильовський, Віра Лебедова, Іван Петришин (псевдо Любомир Селянський), Осип Шпитко (псевдо Гриць Щипавка), наддніпрянка Христя Алчевська, Василь Пачовський, Сильвестер Яричевський, Дмитро Макогін та інші. Популярними були січові поети-селяни: Іван Сандуляк, Павло Думка, Федір Кругулецький, Михайло Кузич, Осип Довганюк, Василь Урдейчук, Гриць Микелита, Юрко Тополенко, Іван Харук-Галайда.

Найкраще «Січ» розвивалася на Покуття, де вона була твердинею радикалів. Поза Дністром поширювалися «Січі» далеко тяжче. Деякі священники ставилися до січового руху дуже неприхильно, і були такі випадки, що місцеві парохі відмовлялися ховати січовиків у строях зі стрічками.

Після закладення повітових «Січей» їх діяльність поширилася і на села, де кошів не було. Повітова старшина влаштуовувала в тих селах, а також і там, де діяли коші, доповіді, концерти, аматорські театральні вистави, вечорниці, прогулянки, курси для старших громадян. Літом роз'їздили по селах інструктори повітової «Січі», а зимою — відпоручники і лектори.

На Гуцульщині першу «Січ» закладено 1 січня 1903 р. у Жабю. Це був початок дуже скорого поширення січового руху у горах. Першу «Січ» на Буковині засновано 1903 р. у Кіцманю, другу — 4 жовтня того ж року.

Організаторами на Гуцульщині були, передусім, Юра Соломійчук-Юзенчук, Петро Шекерик-Доників, Лука Гарматій, О. Кузьмак, Петро Додек, Михайло Вахнюк, Роман Дашкевич. Першими діячами поза Гуцульщиною були, крім Трильовського та Чупрея, Лесь Пушкар, Антін-Володимир Кузьмич, Петро Білоскурський, Ярослав Невчук, Осип Шпитко та інші.

Основним носієм січового руху були коші. Старшина січового коша складалася з кошового, його заступника — осавула, писаря, скарбника, обозного і чотирьох четарів. До 1908 р. «Січі» не мали центру і при потребі місцеві діячі зверталися за порадами та вказівками прямо до доктора Трильовського. 19 квітня 1908 р. скликав до Станислава делегатів усіх «Січей» у Галичині і обрало центральну управу — «Головний Січовий Комітет». Перший його склад був такий: доктор Кирило Трильовський — голова, Іван

Сандуляк-Лукинич — заступник, доктор Микола Лагодинський — скарбник, Іван Чупрей — секретар.

У грудні 1912 р. було змінено організаційну структуру і створено Український Січовий Союз, на чолі якого стояла Генеральна старшина. Генеральним отаманом став знову доктор Кирило Трильовський, генеральним осавулом — Ярослав Весоловський, генеральним писарем — Микола Балицький, генеральним скарбником — Сидір Винників, генеральним обозним — Дмитро Катамай, генеральним четарем — Федір Калинович. До Генеральної старшини також належали повітові отамани, або голови повітових січових комітетів, або делеговані члени повітової старшини.

До 1912 р. «Січі» діяли формально як самостійні одиниці, щоби унеможливлювати польській адміністрації знищення січового руху шляхом ліквідування «Січей» адміністративним розпорядком. Полякам «Січ» була дуже не до смаку і вони пробували перешкодити її поширенню. Для цього застосовували навіть терор.

Переслідування «Січей» почалося вже в 1902 р. Щоби знайти виправдання адміністративним заходам польська «Газета народова» вмістила статтю, що, мовляв, «недалеко Заболотова хлопці збираються по ночах і вправляються сокирами».

Найбільше лютили поляків червоні стрічки та топірці. Тому польські жандарми часто зривали зі січовиків стрічки, виривали з рук топірці. Навіть з'являлися розпорядження проти ношення стрічок. Січовики були зобов'язані подавати окрему петицію, щоби отримати дозвіл їх носити, але ці петиції переважно лишалися без відповіді, а за самовільне ношення стрічок січовиків карали арештом. Жандарми час від часу влаштовували ревізії у січовиків, шукаючи у селянських хатах стрічки. Ці акти підтримувала вища влада, бо намісник Потоцький прилюдно заявив, що «Січ» має бути знищена.

У травні 1904 р. поляки вислали до Львова телеграми, що в горах січовики роблять бунт: гуцули хочуть вирізати панів і жидів. Намісник Потоцький, не перевіряючи цих звісток, вислав на Гуцульщину військо та велику кількість жандармерії. Було арештовано багато невинних людей, здебільшого організаторів «Січей». А староста з Косова ліквідував 14 кошів.

Та адміністраційні карі не допомогли полякам. Тоді Потоцький наказав прокураторам влаштовувати процеси. Під суд ставили, діячів «Січей» передусім, за влаштовування походів з одного села в інше, мовляв, на кожен такий похід мусів бути дозвіл старости. Тисячі людей були викликані до суду і покарані арештом або грошиками. Був влаштований процес також докторові Трильовському та гуцулові Юрієві Соломійчукові. Трильовського обвинувачувано,

що він на якомусь вічу сказав: «Я ще буду колись руським королем, а Яцко Войчук моїм заступником!» (Войчук був неписьменним). Крім того, він, мовляв, схвалював погром жидів у Кишиневі. Процес тривав цілий тиждень (у січні 1905 р.). Трильовського і Войчука було засуджено «за обиду маєстату» на кілька тижнів арешту.

1906 р. «Січ» вислала делегацію до Відня з протестом проти адміністраційної нагінки та переслідувань. Посол Василь Яворський запровадив делегатів до міністра, а доктор Кирило Трильовський виступив на вічу, яке влаштовано з нагоди приїзду делегації у Відні, та загрозив, що якщо не будуть припинені шикани, до Відня прибуде масова делегація зі сурмами та трембітами і зробить на царському подвір'ю демонстрацію.

Січовиків переслідували також за коляду, мовляв, це прилюдна збірка, на яку треба адміністративного дозволу. 1907 р. доктора Трильовського було обрано послом до Відня, і він переніс боротьбу за права «Січі» на форум парламенту. У червні 1908 р. Трильовський спільно з Масариком, майбутнім президентом ЧСР влаштував віче у Празі, протестуючи проти переслідування січового руху. У липні того ж року він виніс на розгляд парламенту подання та виголосив дві промови. Після того мав конференцію з новим намісником у Галичині Бобжинським, що спричинилося до припинення переслідувань «Січей».

Український січовий союз було створено на те, щоби «удержувати однастайність у січовім і стрілецькім русі, контролювати, помагати і розширювати його».

Крайові січові з'їзди були зборами делегатів від усіх «Січей» та товариств січових стрільців і повітових січових рад усієї Галичини та всіх провінцій Австрії за винятком Буковини, де діяв окремий січовий союз. Кожна клітина вислала на з'їзд по два делегати. Крім того, в ньому брали участь повітові отамани, або осавули. З'їзд мав відбуватися кожних три роки.

Крайова січова рада відбувала свої збори щорічно восени. На них старшина складала звіти, обговорювала плани праці та виносила рішення. До ради входили всі повітові отамани або їх уповноважені й члени Генеральної старшини. Рада обирала Генеральну старшину, яка керувала січовим рухом, створювала або ліквідовувала поодинокі організації. Члени генеральної старшини не брали участі у виборах, якщо не були одночасно повітовими отаманами. Генеральна старшина могла створювати для окремих референтур секції в довільному складі. Секції мали дорадче право, а їхні делегати брали участь з дорадчим голосом на засіданнях Генеральної січової старшини.

У повітах діяли повітові січові ради, або коротко повітові січі. Повітова січова рада складалася з усіх кошових як січових, так і стрілецьких товариств. Повітова січова рада обирала повітову січову старшину в складі дев'яти осіб: повітового отамана, повітового осавула, повітового писаря, повітового скарбника, повітового обозного, чотирьох повітових четарів. Коли в якомусь повіті було лише п'ять «Січей», тоді Генеральна січова старшина могла прилучити їх до найближчого повіту [9, с. 70—76].

«Січі» були господарсько незалежними. Члени сплачували в кошні внески, частину яких старшина відносила до центру. Подекуди січовики організували кооперативи, які давали їм деякий дохід, або ходили з колядою.

Як уже зазначалось, в популяризації січових ідей та руху найбільше допомагали січові свята. Їх влаштовували досить часто окремі коші, повіти та навіть доктор Кирило Трильовський, а пізніше — Український січовий союз, на крайовій базі.

Перше велике січове свято відбулося 16 червня 1902 р., друге — 28 червня 1903 р. (обидва в Коломиї). На третє свято з'їхалися січовики в липні 1904 р. до Станиславова, а на четверте — 12 липня 1906 р. знову до Коломиї. Особливо величавим було п'яте свято, влаштоване на честь 200-літньої річниці бою під Полтавою, 31 травня 1909 р. у Коломиї. У ньому взяв участь Михайло Коцюбинський та інші почесні гості. Між останніми були представники хорватських та словенських соколів, як також чеський посол і журналіст.

Пізніше свята відбулися 1911 р. у Станиславові та 1921 р. у Снятині. У Станиславові гостями були польський радикальний посол Т. Брайтер, делегати словенських і чеських соколів, делегат «Просвіти» зі села Мануйлівка з Запоріжжя Хома Струбель.

Останнє січове свято було влаштовано 1914 р. разом зі «Соколами» спеціальним комітетом, до складу якого увійшли речники обох товариств та спортивного товариства «Україна» [6].

Перед самою війною січовики брали участь у політичних акціях, а навіть організовували антимосковську демонстрацію під консульством у Львові.

На Буковині політична ситуація була зовсім інакшою, як у Галичині, тому січовий рух не наражався на жодні перешкоди. На Буковині добре розвивалося українське шкільництво. Українські вчителі займалися просвітянством по селах і радо ставали організаторами «Січей». На переломі століть у Краю нараховувалося 216 українських шкіл та 17 мішаних, у яких працювало 822 учителів. Зрозуміло, що при такій кількості педагогів знайшлося багато

добрих провідників молоді, які могли поставити січковий рух на високий рівень.

Перше товариство заснували Сильвестер Яричевський та Остап Попович у Кіцманю 1903 р. [7, с. 4, 5]. Невдовзі Буковина вкрилася сіткою січових організацій, що отримали своє завершення у «Союзі Січей на Буковині». Першим Головою «Союзу» став Єротеї Пігуляк. У 1905 р. «Союз» налічував 30 кошів, а в 1914 р. уже 112 та 5 окружних «Січових Союзів» [10].

Програма і методи діяльності буковинських «Січей» були такими ж, як у Галичині. 12 липня 1910 р. «Союз» влаштував перше загальне січове свято у Чернівцях, у якому взяли участь понад 2000 молоді. Другий раз зібралися січовики у Чернівцях 1912 р. Всього членства нараховувалося на Буковині у той час 9 тис. [6]. Старшина «Созу Січей на Буковині» вирішила того ж року розпочати видання свого власного органу «Вісті з Січі».

Січковий рух у Галичині та на Буковині відіграв велику національно-суспільну роль. Січові коші багатьох сіл і містечок стали фактичною школою, через яку пройшло безліч української молоді. І прихильники, і противники «Січей» та «Соколів» були свідомі того, що за 14 років діяльності ці організації перемінили вдачу більшої частини українського селянства Галичини й Буковини. Під їхнім впливом українські селяни та мешканці малих міст почули в собі силу, перейнялися духом солідарності, зрозуміли вагу організованості й боротьби за власну справу.

Ці обидві організації мали напередодні війни близько 2000 клітин. Вони охоплювали в основному лише дорослу молодь. Підлітки були поза їхньою увагою. 1911 р. професор Микола Угрин-Безгрішний та Антін Лотоцький зорганізували у Рогатині першу «Молоду Січ», об'єднавши в ній шкільну молодь. Рогатинська «Молода Січ» мала вже свої прапори та легку зброю для «маневру».

Діяльність «Січей» і «Соколів» мала також суттєвий вплив на Наддніпрянщину, хоча москалі не дозволили створення подібного на території імперії [6, 11, 12].

У видавничій діяльності обидві молодечі організації зосереджували свою увагу на власних виданнях, зокрема річних альманахах-календарях. «Січ» користалася великою мірою також органом радикальної партії — «Громадським голосом».

Обидві організації займалися також зовнішньою діяльністю. Вони запрошували на свої свята і з'їзди чужинецьких гостей, політиків, представників молодечих організацій та висилали за кордон і в інші країни Австро-Угорщини свої делегації. У 1911 р. наприклад, їздила з Галичини до Загребу на злет хорватських соколів численна делегація січовиків [1].

Українські січові стрільці

Верхом організованого життя української молоді було створення парамілітарної організації Українські січові стрільці. Українські студентські та молодечі діячі вже на переломі століть прагнули до заснування такого товариства. Але його започаткування сталося лише у 1912—1913 рр., коли Балканська війна сколихнула всю Австро-Угорську імперію.

Після вибуху війни на Балканах 7 грудня 1912 р. у Львові відбувся з'їзд нотаблів, на якому було вирішено, що українці можуть мати забезпечену майбутність лише на боці центральних держав. У зв'язку з тими рішеннями на порядку денному постало створення українського легіону та заснування стрілецьких товариств. Зайнятися цим мав окремий комітет, до складу якого увійшли представники партій та молодечих організацій. 15 грудня того ж року відбулося перше засідання комітету і схвалення проекту статуту майбутнього товариства.

Випрацьованого статуту польсько-австрійський уряд не затвердив. Така сама доля спіткала статуту, подані доктором Трильовським, після того, як радикали вийшли з комітету. Та Трильовський на тому не зупинився і пішов зі своїми ідеями «Товариства українських стрільців» до Генерального штабу Австро-Угорщини. Штаб його підтримав, але Вобжинський як намісник в Галичині не погодився з тим. Тоді доктор Трильовський взяв статут польських «Стшельцув» і, переклавши його дослівно, подав на затвердження намісникові. У цьому вигляді Бобжинський документ підписав, бо інакше мусів би заборонити таке товариство також полякам. Він поставив лише вимогу, що стрілецькі товариства не будуть центрально об'єднані.

Настановчі збори товариства «Українські січові стрільці» відбулися 7 березня 1913 р. До нього вступили всі члени стрілецької секції «Січі», що діяла при «Українському Січовому Союзі» під керівництвом генерального обозного Дмитра Катамая.

Два дні пізніше у Львові було засновано ще одне товариство «Українські січові стрільці», до якого увійшли прихильники інших політичних поглядів. Головою цього товариства став доктор В. Старосольський. Товариство відразу розпочало переговори з УСС радикальної партії, а також з академічним кружком «Українські стрільці», що був організований Іваном Чмолою зі студентів та пластунів. Внаслідок тих розмов дійшло, найперше, до злиття обох товариств «Українські січові стрільці», а відтак до них влилися і студентські «Українські стрільці». Головою цього, вже зовсім, незалежного від партій, товариства став доктор В. Старосольський, першим заступником — Дмитро Катамай, а другим — Іван Чмола [13, с. 36].

Восени 1913 р. радикали почали знову створювати свої власні організації. Формальні збори відбулися 25 січня 1914 р. і засноване на них товариство «Українські січові стрільці» дістало позначення УСС II. Головою його став повітовий отаман Роман Дашкевич. Це товариство об'єднало 300 стрільців.

Услід за Львовом пішла також провінція. Стрілецькі товариства та секції при «Січах», «Соколах» та «Пласті» розросталися дуже швидко, а політичні події 1914 р. сприяли популяризації їхнього парамілітарного вишколу української молоді. 2 серпня 1914 р. відбулося остаточне об'єднання всіх тих товариств та секцій в одну організацію — Українські січові стрільці, на чолі якої стала Боева управа.

Програмово і ідеологічно всі стрілецькі організації і гуртки були між собою подібні. Методика їхньої діяльності була завжди та сама. Це стосується і труднощів, з якими вони мусіли боротися, якщо йшлося про закуплення зброї, одержання амуніції тощо.

Дещо різнилися лише УСС I і УСС II у Львові. До УСС I належали переважно студенти (близько 60 осіб), і тому там заняття йшли під кутом старшинського вишколу. УСС II провадив звичайну вишкільну працю та національно-освідомлюючу акцію. При цьому відділі була також жіноча чета. Товариство влаштувало січово-стрілецькі курси, на яких вивчали військове діло.

Усі стрілецькі організації та секції робили регулярно військові вправи та вчилися стріляти. УСС I користався державною зброєю та уживав військової стрільниці. УСС II закупив за власні гроші 100 старих крісів. У квітні 1914 р. УСС II та січовики з Львівського повіту організували спільні військові вправи у Львові, в яких взяли участь понад 600 стрільців. На них дві чоти вперше виступили в одностроях. Учасники вправ маршували з крісами вулицями Львова від Личаківської рогацьки аж до вулиці Коперніка. Це мало дуже позитивний вплив на українське населення. Велике захоплення викликали січові стрільці на Шевченківському здвизі. УСС II виставив дві чоти в одностроях з крісами, а УСС I — чоту на конях. Усіх стрільців на цьому здвизі було понад 500.

Поза Львовом найкращими стрілецькими організаціями були УСС в Бориславі (голова — Пилип Левицький), Ясениці Сільній (Гриць Коссак), Яворові та Сокалі.

Боева управа, зібравши всіх стрільців під свою команду, озброїла їх і вислала до Гаїв коло Львова (під командою І. Чмоли) на постій. Це було в серпні 1914 р. З цього відділу постала перша

боєва сотня Українських Січових Стрільців, що з вибухом війни почали вербувати у свої ряди молодь. Це й був початок створення української армії, яка спочатку воювала під прапорами Австро-Угорщини, а відтак, після проголошення української держави,— під власними українськими [8].

ЛІТЕРАТУРА

1. М-ич М. Сокільство як вияв національної активізації. Чернівці, 1934.
2. Грицай Остап. У «Сокола-Батька». Львів, 1913.
3. Енциклопедія Українознавства. Словникова частина, 1955—1966.
4. Шах Степан. Львів — місто моєї молодости, ч. 1.
5. Криlach С. Шевченківський Ювілей. Краків—Львів, 1944.
6. Трильовський Петро. Гей Там На Горі Січ Іде... Едмонтон, 1965.
7. «Вставайте, Кайдане Порвіте!», Львів, 1914. Ст. 4, 5.
8. «Запорожець» // Віденський січовий альманах, 1926.
9. Збірник найкращих пісень січових і патріотичних. Коломия, 1914.
10. Гарас Микола. Історичний огляд і сучасний стан української освіти і культури на Буковині. Чернівці, 1934.
11. Барвінський Олександр. Образки з громадського і письменського розвитку русинів. Львів, 1913.
12. Юзик Павло. Безсмертний чин УСС. Вінніпег, 1964.
13. Ріпецький Степан. Українське Січове Стрілецтво. Нью-Йорк, 1956.

Розділ п'ятий. «Пласт»

За чужим позитивним прикладом і досвідом пішли також організатори українського скауту. Ця ідея почала поширюватися майже одночасно на Придніпрянщині під російською окупацією і в Галичині. Перший скаутський гурток організував у Катеринославі 1909 р. Ю. Гончарів-Гончаренко [1, с. 955]; декілька років пізніше з ініціативи кількох діячів скаутські гуртки було утворено в різних містах Галичини, а саме у Львові, Самборі, Перемишлі. 1912 р. зорганізував самостійний скаутський гурток лікар Анохин у Києві.

Доцент Дем'ян Пеленський розповідає про початок організації українського скауту у Самборі: «У 1912 р. приїхав старший стрілецький брат Степан Пеленський, учень учительської семінарії у Самборі і привіз вістку про скавтінг та польських гарцежів» [2].

Верховний пластун Северин Левицький свідчить, що у Львові почали організовувати скаутінг між молоддю два молоді педагоги — Олександр Тисовський та Петро Франко у шкільному році 1911—1912 рр. Одночасно як організатор скауту виступив студент філософії Іван Чмола. «В усіх трьох,— пише автор,— виходило дещо інше, але всі базувалися на англійському скавтінгу» [3].

Користаючись досвідом та ідеями скаутінгу інших народів, організатори української скаутської організації вирішили дати їй суто національного українського характеру і поставити на службу українському народові.

Потреба створення такої організації була в той час дуже велика. У першому десятилітті нашого століття українська університетська молодь, доросла сільська та міська молодь і навіть ремісничі мали свої легальні товариства. Останні (ремісники) створили свою організацію «Зоря», що діяла від 1884 р. при «Товаристві ремісників» у Львові. Про інші студентські, січові та сокільські організації вже було говорено вище. Гімназійна молодь змушена була натомість діяти даліше в підпіллі, об'єднуючись у таємні гуртки та громади. Винятком були лише, легальні спортові та краєзнавчі кружки, що існували в Академічній гімназії у Львові та Державній гімназії у Перемишлі.

Організаторам українського скаутінгу йшлося про створення окремої легальної організації, такої, яка би вже знайшла визнання старшого громадянства інших народів і якою можна було б охопити нашу гімназійну молодь. Вона не повинна також бути чужою для духовості української молоді. З цією метою й було віднайдено для українського скауту стару козацьку назву «Пласт». Її впровадив, за порадою професора Івана Боберського, Петро Франко [4]. Пластунами називалися у запорожців ті козаки, що ходили на

риболовство та полювали звірину, а в кубанців — такі, що ходили на чати.

Створення «Пласту» в Академічній гімназії попередила широка дискусія в газетах «Діло», «Наша мета» та інших галицьких часописах. До проблем організації гімназійної і шкільної молоді долучили свій голос професори Грушевський, І. Боберський, Панейко, Тисовський та інші.

Перша стаття — допис про «пластову прогульку» — була видрукована у «Ділі» за 2 грудня 1911 р. Після того праця «Пласту» висвітлювалася досить часто на сторінках української преси.

Іван Чмола zorganizував таємний пластовий гурток при Львівських «Січах» у січні 1912 р. У той же час таємний пластовий гурток zorganizував в Академічній гімназії (філії) Петро Франко. Він опублікував у березневому числі (того ж року) часопису «Здоровля» велику статтю «Пласт як новий спосіб фізичного і морального виховання».

12 квітня 1912 р. професор О. Тисовський заклав в Академічній гімназії перший пластовий курінь ім. Петра Сагайдачного як легальну організацію гімназійної молоді [4]. Професор Тисовський став першим теоретиком пластової організації. Він опрацював її схему до деталей і написав підручник «Пласт», що був виданий друком 1912 р. у Львові.

Петро Франко заступав і пропагував дещо інші напрями діяльності «Пласту». Він наголошував найперше на фізичному вихованні і дисципліні розуму та тіла, що мало бути досягнуте через пластові ігри. Він був автором першого підручника «Пластові ігри».

Чмола хотів поставити «Пласт» на службу визвольних змагань. Він надавав першим пластовим вправам характеру військової муштри.

У 1913—1914 рр. створилися пластові гуртки по всіх середніх школах Галичини та Буковини. Пластові гуртки діяли не тільки в українських школах, але й у польських, де вчилися українські діти. Шкільна влада ставилася до діяльності «Пласту» назагал пасивно.

Ідейно «Пласт» не був залежний від жодної політичної чи громадської організації. Він займав всенациональну, апартійну і понадконфесійну позицію. Організаційно наближався лише до товариств «Січ» і «Сокіл» (Тисовський і Франко) та до УСС (Чмола). Напередодні війни Чмола організував окремий пластовий відділ «Стрільчиків» при «Соколі ІІІ», який дістав у подарунок малиновий прапор і займався парамілітарним вишколом своїх юних членів (від 8 до 12 років).

Хоч на початку в організаціях «Пласту» нараховувалося три різні напрямки, його організатори робили все, щоби створити один пластовий центр.

Петро Франко як прихильник спортивного виховання приділяв велику увагу фізичному вихованню молоді й відразу орієнтувався на провінцію, об'єднуючи існуючі там скаутські гуртки та організуючи нові.

Професор Тисовський бачив у «Пласті» організацію, що повинна виховувати міцні характери, і взагалі був прихильником здійснення в ній системи Баден Поуеля. Він накреслив схему, за якою опісля розвивався український «Пласт» усіх уладів. Напередодні 1914 р. О. Тисовський мав найменше успіху. Його відділ у 1913—1914 рр. дуже занепав і ледве нараховував 12 членів [4].

Перші пластові конференції відбувалися при «Соколі-Батьку». Як результат їхньої роботи утворився «Організаційний пластовий комітет», який опрацював статут «Пласту» та почав видавати часопис «Пластовий Табор», що з'являвся окремою сторінкою у журналі «Вісті з Запорожжя» за редакцією Петра Франка. Комітетові вдалося, однак, охопити лише шкільні відділи «Пласту», що їх організував Іван Чмола. Зовсім без контакту залишався скаутський рух в Україні, що була під Росією [3].

1914 р. Петро Франко скликав до Львова з'їзд старшого громадянства, що були прихильні пластовій ідеї, а 18 червня того ж року відбувся у Львові перший з'їзд пластунів Галичини і Буковини. «Пласт» виступив як одна організація на ювілейному крайовому сокільському з'їзді у Львові 28—29 червня 1914 р. У липні того ж року Петро Франко зорганізував перший мандрівний табір по Чорногорі. Табір захопила війна, і всі табірники зголосилися до УСС [1].

Про діяльність окремих пластових організацій та гуртків у 1914 р. залишилося мало документації. З деяких фрагментів можемо відтворити лише далеко неповні картини тих виховних та організаційних заходів.

У Станиславі «Пласт» очолив Бандрівський при співпраці Каравана. До гуртка належали учні 7 класу реальної школи. Для учнів нижчих класів створено окремий гурток, яким провадив Чмола. Всі користалися у своїй праці польськими підручниками Гарцежів [5].

Серед Перемиської середньо-шкільної молоді український «Пласт» почав діяти 1911 р. Його започаткував колишній учень Перемиської гімназії Іван Чмола. Спочатку це був таємний пластово-бойовий гурток, до якого належали середньошкільники старших класів Панько Крутий, Іван Лапчук, Антін Артимович та інші. У гуртку переробляли окремі пункти пластового закону та займалися наукою військових вправ, відбуваючи їх в неділі і свята в околицях Брилинець, Рікшич, Вільшан та Красічина. Як і інші

пластові гуртки того часу, що їх організовував Чмола, він мав чітке мілітаристичне спрямування.

Організатором легального пластового гуртка при «Сяновій Чайці», що став початком VI пластового куреня ім. полк. Івана Богуна, був професор Перемиської гімназії Євген Любавич. Орієнтуючись на німецькі скаутські зразки, він заснував 1 жовтня 1912 р. «Відділ пластунів» як двадцятий відділ «Сянової Чайки». Члени відділу вправляли спорт у різних секціях «Сянової Чайки» та вели пластову діяльність: вивчали теорію, відбували «мандрівки» й проводили теренові вправи.

На другому році існування «Пласту» в Перемишлі прийшов до тамошньої гімназії новий пластовий організатор — професор Теодор Поліха, майбутній скаутмайстер. Він перебрав обов'язки опікуна «Пласту» і щиро та віддано займався його діяльністю та ширив пластову ідею між молоддю. Він налагодив працю, подбав, щоби пластові сходини відбувалися по гуртках щотижня, зарядив підготовку до пластових іспитів. Здобуті теоретичні знання пластунки застосовували на польових вправах. Він приділяв велику увагу фізичному вихованню і підготовці до служби. Ця праця йшла під кличем першого пункту пластового закону: «Вірність Батьківщині!»

Активність нового опікуна вплинула на поширення зацікавленості «Пластом». Упродовж шкільного 1913—1914 рр. в члени гуртка вступило понад 50 учнів, але не всі з них відповідали вимогам пластового уставу. На кінець року гурток нараховував 4 прихильників, 3 учасників і 15 розвідників. Вони створили 3 гуртки, якими керували А. Артимович, Т. Баока та Ш. Микита. Четарем був Ірней Чмола [6].

До Стрия пластову ідею приніс Степан Пеленський. Як розповідає Дем'ян Пеленський, Степан Пеленський накреслив йому такі програмові цілі «Пласту»: «влаштовувати прогульки, пізнавати природу, вчитися теренознавства, поборювати курення та пиття алкоголів, шукати можливості зробити кожного дня бодай одне добре діло». Степан Пеленський був кошовим «Пласту» в Самборі, який організаційно належав до «Січового Союзу».

Дем'ян Пеленський захопився також ідеєю «Пласту» і почав її реалізовувати. Він був тоді учнем четвертого класу, і тому мав деякі труднощі через свій вік. Треба було шукати когось старшого за віком, хоча всі належали переважно до таємної драгоманівської організації. Д. Пеленському не лишалося нічого іншого, як розпочинати організаційну дію серед однокласників. Він переклав деякі розділи з «Гарцеж-а» і почав при допомозі Михайла Чолія, Якова Турянського та Августина Болахівського відбивати їх на гектографічній масі.

У половині вересня 1912 р. відбулися перші пластові сходи, на які зійшлися 12—14 хлопців. Сходи були таємні у лузі над рікою Стриєм. Пеленський прочитав зібраним пластовий закон і правила. Усі склали приречення та подали один одному руки. Про існування «Пласту» у Львові вони нічого не чули і діяли самостійно, підтримуючи лише контакти з гуртком у Самборі. Згодом до їхнього гуртка почали приходити учні з 5—6 класу. Їх також було прийнято в члени, а одного з них — Кліща обрано кошовим. Гурток назвали «Кошем». Дем'ян Пеленський став заступником кошового. «Кіш» поділено на три гуртки. На тих сходинах було вирішено також легалізувати «Пласт». Для того Кліщ та Пеленський звернулися до директора школи, але той заявив: «Не позваляю!» Це становище польського директора не застрашило пластунів і вони продовжували із ще більшим завзяттям свою працю. Вписавшись до «Сокола», попросили вони професора Колодницького стати їхнім опікуном, на що він погодився і подбав, щоби для сходин одержали окреме приміщення в «Соколі».

Коли до «Коша» вписалося деяке число старших учнів, пластуни обрали новим кошовим Дмитра Корінця. В той час почав виходити журнал «Відгуки» за редакцією студента Омеляна Кучерішки. Він мав великий вплив на працю «Пласту». Через журнал «Кіш» у Стрию зв'язався з «Пластом» у Львові, звідтіля дістали нового опікуна — студента зі Стрия Юліана Мінка.

Стрийський «Пласт» влаштовував «прогульки і теренові гри». Найбільші з них відбулися в Карпатах 1—21 липня 1913 р.

Після вакацій кошовим вибрано Віктора Ковалю, бо Корінець скінчив гімназію. Пізньою осінню того ж року влаштував «Кіш» велику теренову гру спільно зі «соколами» з двох повітів — Стрия і Жидачова [2].

У Львові 1913 р. пластовий гурток організував юнак з Перемишля Оборський. Опікуном його був професор Дмитро Ліськевич [4].

Львівський пластовий гурток Академічної гімназії, що мав у 1913 р. 120 членів, підпав під вплив «Мазепинського курсу мілітарного», що його організували Осип Квас, Кучабський і Клим. Головою гуртка став Осип Квас. Під його керівництвом пластуни склали 1914 р. у замарстинівському лісі присягу, що будуть «боротися за здобуття незалежної держави зі зброєю в руках» [7].

На Буковині «Пласт» організовано при допомозі пластунів з Галичини. Ініціаторами цього були студенти Чернівецького університету. 1914 р. члени «Союзу» і «Січі» (студентських

організацій) створили для цього ініціативну групу і почали влаштовувати заходи в напрямі зацікавлення гімназистів пластовою ідеєю. Діяльність групи охоплювала другу Державну гімназію, українську секцію Державного семінара та Український дівочий семінар.

Після закінчення підготовчих праць кандидатів було скликано до домівки «Січі» на Панській вулиці у Чернівцях і основано «Буковинський полк українських пластунів ім. Івана Богуна». З цієї нагоди видано друкований на літографії «І. Метелик», у якому подано життєпис Івана Богуна, пластові закони, спосіб в'язання вузлів та матеріал, потрібний для першої проби. Головою першого пластового гуртка став студент О. Гундич. Крім нього, визначними пластунами були: Крапливий, Галицький.

Сходини, теоретичні і практичні вправи та іспити відбувалися в домівці академічної «Січі», руханкові і тактичні заняття — на толоці або в лісі Горича. Інструкторами були переважно студенти — старшини запасу Австрійської армії.

Пластовий полк поділявся на сотні, частини, гуртки. Він охоплював велику кількість української гімназійної молоді Чернівців. Загальне число членства доходило до 800 [8].

Захоплення новою організацією було велике. Одна з перших пластунок Буковини, Наталія Стрільчук-Каменецька, пише у своїх спогадах: «Я належала до першого дівочого гуртка, який начислав 8 дівчат у віці від 13—15 літ і ми щиро захоплювалися тою справою. Ідея самовиховання була для нас, буковинців, спеціально важливою і близькою проблемою у зв'язку з тими умовами, серед яких ми жили... Ми всі зі захопленням взялись вивчати пластові закони, ходили на вправи гень далеко за місто і по певнім часі приступили до першого пластового іспиту...» [9].

Інший учасник першого «Пласту» на Буковині писав про ставлення буковинської молоді: «Ученики і учениці всіх чернівецьких шкіл з дуже великим одушевленням вступали в члени Пласту... Коли маршерували вулицями міста на вправи, то хоч у цивільному убранню, але в такому вірцевім порядку і з такою вояцькою поставою і бадьорістю, що аж серце наче завмирало, не то з якогось радісного почуття, не то з почуття гордості, що, ото, мовляв, наше українське військо машерує, яке ми собі досі, хиба, тільки в нашій уяві вимріявали. Уява пластунів же так сильно працювала, що ми навіть не звертали на це уваги, що всі ми в цивільному убранню, а не в одностроях. А на вправах виявляли пластуни(нки) таку карність і послух, що віритись не хотіло, немов, це не з наказу, а тільки з власної охоти і доброї волі все робилося» [8].

Делегати буковинського «Пласту» на чолі з Гундичом і Храпливим їздили до Львова на Перший Крайовий з'їзд пластунів. Це

були, мабуть, перші офіційні контакти з «Пластом» у Галичині. Пластова делегація взяла також участь у Крайовому сокільському здвизі 28—29 червня 1914 р.

Поза Чернівцями гуртки «Пласту» було зорганізовано у Кіцмані, Вижниці і Вашківцях [10].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Енциклопедія українознавства*. Т. 1, ч. III. Нью-Йорк, 1949.
2. *Пеленський Дем'ян*. Спомини. Львів—Регенсбург—Мюнхен—Нью-Йорк, 1962.
3. *Левицький Северин*. Нарис історії Пласту 1911—1945. Мюнхен, 1966.
4. *П. Б. Кілька картин з історії Пласту*. Львів, 1932.
5. *Залозецький Володимир*. (Інтерв'ю). Ліон, 1966.
6. *Беч Любомир*. Пласт у Перемиській гімназії. Нью-Йорк—Філадельфія, 1961.
7. *Квас Осип і Клим Василь*. З початків українського стрілецького руху в Галичині. Відень, 1924.
8. *І. Ю. К. Буковинський Пласт*. Чернівці, 1937.
9. *Стрільчук-Каменецька Наталія*. Пласт на Буковині (рукопис). Нью-Йорк, 1954.
10. *Соколишин О.* Український Пласт на Буковині (рукопис). Нью-Йорк, 1954.

W. OHORODNYK
Plattlinger Str. 10
REGENSBURG

Розділ шостий. Політична боротьба українського народу і зрізничкування молодечого організованого життя*

У 1971 р. минуло 70 років від знаменного масового виступу українського студентства у боротьбі за український університет у Львові. Тоді малий відносно гурт ідеалістів, зорганізований у таємній організації «Молода Україна», кинув клич безкомпромісної боротьби за права українського народу, за українську мову, за самостійність України. Сецесія з Львівського університету, масовий виїзд українських студентів на студії до інших високих шкіл була лише однією з багатьох акцій, які знайшли своє кульмінаційне завершення у кривавих подіях 1910 р., коли в мурах Львівського університету згинув студент Адам Коцко.

Невідомий автор, студентський діяч «Молодої України», ділить українську студентську молодь XIX ст. у Галичині та Буковині на три генерації:

1. Генерація Маркіяна Шашкевича, що боролася за українську мову, за її рівноправність у літературі та громадському житті. Ця генерація лише дуже несміливо висувала концепцію політичної самостійності та відрубності українського народу.

2. Генерація гуртківців, що виховалася у заініційованих Данилом Танякевичем, Володимиром Навроцьким та Остапом Терлецьким, гуртках і громадах. Вони продовжували романтизм Шашкевича, йшли в народ, щоб його просвітити, та через освіту довести йому, що він має відіграти певну роль у політичному та суспільному житті. У літературі часів тієї генерації домінує українська мова. Ця генерація заснувала перші модерні освітні організації — «Просвіту», НТШ, організовувала театри та кооперацію. Тому ще ця генерація студентської молоді йшла з народом, її називали народницькою, у протилежність до старих прихильників давнього, консервативного, заскорузлого «рутенського» москвофільства, які, не маючи віри у свої сили і не спираючися на народ, шукали підтримки у чужих, головню у російського царя та в російському народі взагалі.

3. Генерація послідовників народовців. Вони поглибили зміст і суть ідеї народників, охопили всебічно всі прояви народного життя, поєднали його та пристосували до великих змагів інших народів. Вони скріпили започатковану народовцями єдність Галичини з Наддніпрянщиною. Ця генерація витворила тип всеукраїнського громадянина, створила моноліт українського народу, який як

* Вперше матеріал, що вміщено у цьому розділі, був надрукований у часописі «Шлях перемоги», квітень—травень, 1971 р.

модерна нація завершив свій змаг виставленням гасла незалежної соборної держави.

Автор цього аналізу не міг передбачити, як буде виглядати четверта генерація української студентської молоді, що прийшла на сцену українського національного життя після появи його статті. Ми можемо тепер доповнити його і ствердити, що:

4. Генерація модерних українців, що виросла на здобутках своїх попередників, стала свідомо своєї сили і призначення. Ця генерація — це борці за національне і соціальне визволення соборної України. Це генерація революціонерів, які не тільки піднесли гасло незалежної України, але й боролися всіма засобами за його здійснення. У цій боротьбі ця генерація не відкидала терору та збройних виступів. Ця генерація — це політичні агітатори, коли йдеться про передвиборну кампанію, це учасники масових демонстрацій, супроводжуваних навіть кривавими сутичками з жандармерією та ворожими польськими боївками, коли йшлося про боротьбу за український університет. Ця генерація — це організатори страйків селян і робітників, це виконавці атентатів на польського шовініста графа Потоцького та на інших ворогів українського самовизначення. Ця генерація — це також січові стрільці, воїни і старшини УГА та УНР.

Ще в другій половині XIX ст. українська молодь жила єдиною романтикою подій 1848 р. Шістдесят років пізніше, коли від пострілу студента Мирослава Січинського гине шеф адміністрації Галичини, цісарський намісник, польський шовініст граф Потоцький, ця ж молодь вже не знає романтики, а живе дійсністю. Вона несе на собі увесь тягар безпосередньої боротьби і складає на жертівнику Батьківщини перші жертви. У боротьбі за український університет у Львові гине від польської кулі студент Адам Коцко, сотні йдуть до в'язниці, тисячі йдуть до чужих університетів, протестуючи проти спольщення їхнього Львівського.

Процес такого переродження нації не наступив несподівано і не очікувано. Він був започаткований одиницями, підсилений десятками і сотнями гуртківців та піднесений до свого кульмінаційного пункту в час визвольних змагань сотнями тисяч. Процес такого переродження йшов упарі зі зростом зацікавлення українським студентством політичними справами.

Ще у 1848 р. коли в Австро-Угорщині не існувало українського політичного життя, що й спонукало поляків використати цей занепад українського народу для своїх цілей у часи Весни Народів, українські студенти були першими, що чинили спротив полякам, вказуючи громадським діячам Львова і Галичини правильний шлях використання ситуації для інтересів власного народу. На звернення поляків, щоб українці також підписали їхню «адресу» до цісаря

з різними національними польськими домаганнями, вихованці духовної семінарії у Львові зажадали доповнення «адреси» вимогою про забезпечення самостійного розвитку українського народу. Поляки на це не погодилися, і тим самим українці пішли своєю дорогою, вирішивши звернутися до цівсаря з власною «адресою». У ній вимагалось запровадження в народних школах Галичини української мови і відповідного поширення її на середні й вищі школи, оголошування устав і рішень усіх урядових установ українською мовою, яку повинні знати всі урядники; зрівняння прав греко-католицького духовенства з римо-католицьким; доступності всіх публічних урядів для українців. Щоб надати цій петиції більшої ваги, 250 вихованців зобов'язалися говорити від того дня лише по-українськи та стояти за права українського народу.

Ця тверда постава українських студентів вплинула і на те, що при створенні «Руської ради» до неї запрошено також студентів. Їх делегували семінаристи у кількості 6 осіб. Між ними — Олексія Заклинського, що став незабаром головним дискусантом з поляками, які намагалися не допустити до створення «Руської ради». Він же увійшов потім у склад тричленної делегації «Руської ради», яку вислано на Конгрес слов'ян у Празі. На Конгресі обрано Заклинського до «Академічної ради».

Ще більше зростає зацікавлення студентів політичними справами у 80-х роках. Вони стежать за політичними діями старшого громадянства і відповідно на них реагують. Коли 14 вересня 1881 р. у Галицькому Соймі виголосив о. Степан Качала знамениту промову в обороні прав українського народу, студенти вислали до нього делегацію, під проводом Євгена Олесницького, яка висловила послові подяку за його виступ.

Побоюючись політичної активізації студентства, 1899 р. дирекція Львівської Політехніки зажадала, щоб на кожних зборах студентів був присутнім поліцейний службовець. Це стосувалося також звітів і нарад. Студенти запротестували проти цього перед галицьким намісником, але без успіху. Тоді вирішено було перейти до відкритої боротьби, до якої було запрошено польських студентів. Поляки погодилися включитися до акції і з їхньою згодою вирішено створити Комітет, який підготує та скличе 9 березня 1899 р. віче. Комітет складався з двох українців (Козловський і Будзинський) та одного поляка (Каспарек). Вічем провадив технік Козловський. Першого дня не вдалося закінчити програми віча, тому його продовжено на другий день. Всіх учасників було близько 1000. Привітання учасникам віча надіслали лише українські товариства «Січ» з Відня та «Академічна громада» з Кракова.

Студентська, чи як її тоді у Галичині називали академічна, молодь була ініціатором створення товариства «Просвіта», яке відігравало чи не найголовнішу роль у відродженні цієї волості України. Про це стверджує у своїй праці «Популярна історія товариства «Просвіта» професор Степан Шах (с. 13). Він пише: «Від о. Степана Качали та від університетської молоді й вийшла ідея оснувати товариство «Просвіта» у Львові. Отець Качала виступив в січні 1868 р. з ідеєю заснувати на основі законів про товариства з 1867 р. нове товариство, яке поставило б собі за ціль: «Спомагати народню просвіту в напрямках моральнім, матеріальнім і політичним через видавання практичних книжок, брошур і т. д. в тій мові, якою нарід говорить». Цей заклик підхопила академічна молодь і скликала збори та вибрала Комітет для підготовки статуту. До Комітету входили, між іншим, доктор Корнило Сешкевич (Сушкевич?), Михайло Коссак, Анатоль Вахнянин, Олександр Борковський та інші. У березні того ж року внесено статут до намісництва, а коли воно його не затвердило,— до міністерства освіти у Відні. Міністерство прийняло статут до відома і затвердило 2 вересня 1868 р. Тоді було обрано конституючий комітет, який мав вербувати членів та готувати перші збори. Головою його став Анатоль Вахнянин. Між членами були студенти: Андрій Січинський, Олександр Огоновський та інші.

На загальних зборах, які відбулися 8 грудня 1868 р., промовляв, між іншим, парох села Лоп'янки (Долинщина) о. Йосиф Заячківський. Вся його промова була адресована молоді, що й вказує на те, що між 64 членами-основниками, які були присутні на зборах, було багато студентів. Ось вирази-звороти о. Заячківського на тих зборах: «До вас же, молоденькі тут присутні братчики, шкільна молодіже, маю друге слово від народу, а то просьбу, щоби й ви пішли за прикладом старших братів ваших і не зрадили ніколи свого народу...»

Першим головою «Просвіти» збори обрали Анатolia Вахнянина, відомого тоді з його діяльності, як голови студентського товариства «Січ» у Відні. Між членами першого виділу бачимо таких студентів: Іван Комарницький, Максим Михалюк. Збори ці привітали громади молоді з Бережан, Перемишля, Станиславова, Чернівців, а також студентські товариства «Січ» і «Основа» з Відня.

Українська студентська та гімназійна молодь захопилася ідеєю «Просвіти» і стала активними працівниками у її діяльності. Студенти і гімназисти використовували свої вакації і свята, їздили на села, читали там неписьменним селянам книжечки «Просвіти», провадили з ними розмови, вчили їх як закласти і провадити читальні тощо. Лише ідейній насназі та творчому неспокою українського студентства треба завдячувати створенню у Галичині модерної

сили народовці що несли ідею «Просвіти», а згодом і політичної боротьби, у широкі маси народу.

Студентство було також творцем модерної Русько-Української Радикальної Партії, яка теж відіграла поважну роль у відродженні Галицької України. Її засновано 4—5 жовтня 1890 р.

Особливо безкомпромісно виступала студентська молодь у боротьбі з москвофільством.

До першого удару з насаджуваним ворогами москвофільством дійшло у половині XIX ст., коли студентство виступило в обороні української мови та почало домагатися рівного права для назви народу та його мови. Цей удар був найперше на форумі студентських організацій у гімназіях і університетах. Згодом проти-москвофільська боротьба вийшла поза ці рамки. 1898 р., під час святкування Галичиною 50-ліття ліквідації панщини, молодь виступила проти участі у святкових вічах москвофілів. А в 1907 р. студенти запротестували проти створення у парламенті спільного для українських і москвофільських послів парламентарного клубу. «Ми проти,— заявили речники української студіюючої молоді,— спокуси з людьми, що заперечують існування української нації».

У цій боротьбі з москвофільством підносили студенти чим раз частіше гасла політичної свободи та автономності українського народу. На переломі століть вони заміняються гаслами про самостійність і соборність української нації.

Соборницькі настрої українського студентства стали помітними уже на переломі століть. Від того часу студентські організації Галичини почали нав'язувати і підтримувати контакти з студентами з Наддніпрянщини та студентськими організаціями Буковини. 1900 р. пробували студенти Львівської духовної семінарії контактуватися з українською молоддю Закарпаття. Ці спроби хоч не дали видимих результатів, спричинилися сильно до розбудження національних почуттів цієї вітки українського народу.

Особливі заслуги у поширенні та постійному плеканні національно-політичної думки і чину серед студентства і молоді належать студентському рухові «Молода Україна».

Рух «Молодої України» захопив своїми ідеями і настановою більшість діючої в таємних гуртках студентської та гімназійної молоді Львова та дав почин до творення по цілому Краю гуртків «Молодої України». Молоді подобався запальний революційний рух і його безкомпромісна боротьба за незалежність соборної України. У липні 1900 р. скликано до Львова імпозантне віче, на якому проголошено, прийняту з надзвичайним ентузіазмом резолюцію: «Українська нація знайде повну свободу розвою тільки

в самостійній, власній державі!». Вперше на українських землях було проголошене прилюдне домагання створення незалежної і соборної української держави. Не диво, що така постава молоді заскочила старшу інтелігенцію, і щоденник «Діло» навіть не передав змісту резолюції. Головними промовцями на вічу були Л. Цегельський та Є. Косевич.

Початки організованого життя молоді приходили тяжко. Але перші успіхи додавали організаторам відваги до все сміливіших подвигів, а здійснення однієї ідеї сприяло зродженню нових.

На початку ХХ ст. у Галичині виникла ідея створення окремої жіночої молодечої організації, яка займалася б ширенням освіти серед дівчат, передусім гімназисток. Настановчі збори товариства, що дістало назву «Кружок українських дівчат», відбулися 17 березня 1902 р. у Львові. До управи обрано Наталію Будзинозську — голова, Дарію Шухевич-Старосольську — секретарка, С. Данилевич, І. Січинську, М. Негребецьку, О. Озаркевич — члени [1, с. 1162]. Товариство висунуло вимоги духового рівноправ'я жінок, створення української дівочої гімназії та включення жіноцтва у загальнонаціональну працю. У своїй діяльності кружок хотів «спиратися на власні сили, шукати в собі насаги до життя і праці». Членкині кружка мали за завдання діяти також на суспільній ниві — закладати по селах читальні тощо.

У перший рік діяльності «Кружка українських дівчат» відбулося 12 засідань, 13 звітів, вечорниці, Андріївський вечір, Святомиколаївська імпреза. Було також засновано бібліотеку. Відчити давали переважно членкині, а також і гості. На сходинах кружка було переважно 15 до 30 дівчат. Дохід з вечорниць йшов у Академічний фонд. Усіх членів нараховувалося 96, з них 44 жили в провінції.

Другі загальні збори кружка відбулися 12 березня 1903 р. за участю 28 членів. Головою зборів була Наталія Будзиновська, секретарювала Марина Белеївна. До нової управи обрано: Дарія Шухевич — голова, Наталія Будзиновська, Стефанія Левицька, Марія Підлісецька, Марина Белей, Ірена Дольницька — члени, Анна Дурбак, Марта Стефанович, Ольга Жураківська — заступниці членів [2].

Кружок провадив діяльність до 1909 р., а відтак об'єднався з клубом русинок у нову організацію — «Жіноча громада» [1].

На Буковині 1902 р. постала окрема дівоча організація — «Товариство українських дівчат». За ініціативою Наталки Попович організатором була «Жіноча громада» [3].

Напередодні війни в різних місцевостях почали утворюватися молодечі організації локального характеру. Вони не мали, однак, часу розвинути свою діяльність, а, крім того, гинули через відсутність контакту з ширшим громадським життям. У 1907 р.

у Перемиській гімназії була створена організація учнів старших класів — «Кружок для товариського самообразование». Гурток поділився на секції і діяв через них та безпосередньо [4].

Велику, часто піонерську, організаційно-мобілізуючу роботу виконували від половини XIX ст. аж до самої війни аматорські театральні та хорові гуртки. На Наддніпрянщині вони були фактично єдиними легальними або півлегальними товариствами, якщо не враховувати земляцтв при університетах.

Аматорські гуртки не мали окремих статутів та правилників. Але майже завжди мали виборну управу та випрацьований і здебільшого всіма схвалений план праці. Готуючи українські п'єси, члени гуртків вивчали літературну мову, пізнавали українські звичаї, ознайомлювалися з українською літературою. В аматорських гуртках молодь привчалася до організованого життя, гуртової та індивідуальної дисципліни, громадської праці. Гуртки ширили освіту в селах і містечках, привчали народ любити свою мову і гордитися нею.

Про найстарший аматорський театральний гурток у Галичині згадує Степан Шах. Його започаткував 1822 р. співробітник о. Івана Могильницького — Йосиф Левицький у Перемишлі [5, с. 27].

Крім парохіяльних братств, українська молодь не знала у XIX та на початку XX ст. конфесійних товариств. Лише на Буковині 1907 р. оснували православні студенти «Православну Академію». Це товариство діяло у чернівецькій духовній семінарії, де українські богослови мусіли зводити тяжкі бої з румунськими. Румуни здирали українцям жовто-сині стяжки, які вони носили, або докучали в інший спосіб. Доходило до таких бійок, що не раз викликали поліцію. Ці конфлікти були навіть подані послом М. Васильком до Віденського парламенту. Створення товариства «Православна Академія» скріпило українських богословів і створило кращі можливості для оборони від провокацій. У першому році його діяльності об'єднувало воно 28 членів.

Ініціаторами і засновниками були богослови Петро Катеринюк, Іван Джулинський, Микола Копачук, Смеречанський, Ізидор Радик, Іван Щербанович, Ілярій Бриндзан, Андрій Міський. Виділ товариства складався з голови, двох секретарів, скарбника, бібліотекаря та економічного референта. Товариство мало секції: культурно-освітню, музичну та інші. Крім чисто організаційного завдання, товариство стреміло до плекання товариського життя у патріотичному українському дусі, вивчення наук українознавства, влаштування відчитів, друкування викладів-скриптів тощо. Товариство видало кілька цінних творів, різну партитуру та ноти [6, с. 810].

Не бракувало у Галичині також ініціативи в ділянці спортивній. Кличі універсального, масового, тіловиховно-спортивного руху до-

котилися з європейського Заходу до східних територій Австро-Угорщини 1910 р. Цей рух виявив у нашій українській спільноті, як у всіх інших народів, крім універсальних, також власні риси.

У Галичині усі форми спортивно-руханкової діяльності доповнювалися елементами гострої національної ревалізації і надавали всій діяльності політичного змісту. Це оживляло виховно-спортовий рух, і в зв'язку з цим у нас найшвидше розвивалися такі спортові види, які давали змогу зустрічатися в боротьбі з національно-ревалізуючими сторонами.

Промотором поширення спортивного духа в Галичині був професор І. Боберський — організатор сокільського руху. Він був також першим прихильником і організатором футболу. За його спонукую постав 1908 р. у Перемишлі спортовий кружок при «Соколі», а в 1909 р. — український спортовий кружок «Сянова Чайка». Настановчі збори цього, мабуть, першого чисто спортивного товариства відбулися у присутності Боберського. Він виголосив доповідь про копаний м'яч, заохочуючи учасників зборів його плекати. У першому році існування «Сянова Чайка» нараховувала 40 членів. Першим головою був гімназист Григорчук, а після нього товариство очолювали Роман Щирба, Семен Шкреметко та інші. Скарбником у 1912—1914 рр. був Роман Коцик, головою — В. Коцай, а його заступником — Т. Коцикевич.

«Сянова Чайка» мала, крім футбольної секції, також інші. В літі члени вправляли «легку атлетику, веслярство, а в зимі — руханку, совгарство, лещетарство і саночкарство» [7, с. 1162].

1908 р. професор Боберський започаткував «Спортовий кружок гри ніжної пилки» в Академічній гімназії, з якого, як вже згадувано, створився 1911 р. спортовий клуб «Україна» [8, с. 84].

Старше громадянство ставилося в той час негативно до всіх новітніх спортів. Батьки і учителі старалися припинити «глупу погоню за м'ячем з голими колінами».

Щоби поширити мандрівництво 1912 р. створено у Перемишлі «Секцію гігієнічно-прогулянкову». Вона влаштовувала недільні мандрівки. Рік пізніше секція перетворилася на спортовий кружок «Запорожець», а після кількох місяців самостійної діяльності влилася у «Сянову Чайку». 1911 р. при українському лицю у Перемишлі було засновано жіночий спортовий кружок «Весела громада».

Спортові гуртки почали згодом діяти і в інших містах, але вони не могли конкурувати з «Соколами» та «Січовиками». Однак вони взяли участь у перших запорізьких ігрищах, що відбулися 1911 р. у Львові [7].

У 1913 р. в Галичині діяли, крім «Сокола» і «Січей», ще такі спортові гуртки [9, с. 143—144].

1. Дівочий спортовий кружок при гімназії СС Василянок у Львові. Головою була Анна Остапчук а писаркою — Іванна Телішевська.

2. Спортове товариство студентів вищих шкіл у Львові «Україна», що налічувало 102 члени. Головою був Антін Зелений, заступником — Василь Косаревич, а писарем — Роман Носковський.

3. Спортовий кружок «Весела Громада при руським інституті для дівчат у Перемишлі. Налічував 125 членів.

4. Спортовий кружок «Поділе» у Тернополі, заснований 1908 р. Головою у 1913 р. був Теофіл Волошин, а містоголовою — Ярослав Білінський. Членів нараховувалося 180.

5. Українське товариство туристичне «Чорногора» у Станиславі, засноване 1910 р. під головуванням Станислава Стеблецького, радника суду. Заступником голови був лікар доктор Ярослав Грушкевич. У 1913 р. товариство влаштувало чотири мандрівки у Карпати.

6. Український спортовий кружок Академічної гімназії у Львові, заснований 1904 р. Головою в 1913 р. був Ярослав Хмільевський, учень 7 класу, а писарем — Антін Здерко, учень того ж класу. Членів нараховувалося 30.

7. Український спортовий кружок «Скала» в Стрию.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина. Мюнхен—Нью-Йорк, 1955—1966.

2. *Молода Україна*. Часопис. Львів, 1912.

3. *Гарас Микола*. Історичний огляд і сучасний стан української освіти на Буковині. Чернівці, 1934.

4. *Загайкевич Богдан*. Освіта і школи у Перемишлі. Нью-Йорк—Філадельфія, 1961.

5. *Шах Степан*. Маркіян Шашкевич та Галицьке відродження. Париж—Мюнхен, 1961.

7. *Енциклопедія українознавства*. Т. 1, ч. III. Мюнхен—Нью-Йорк. 1949.

8. *Шах Степан*. Львів — місто моєї молодости, ч. 3. Мюнхен, 1956.

9. *Календар «Вістей з Запорожа»* на 1914 р.

Розділ сьомий. Українська молодь на еміграції

Розглядаючи перші вияви українського національного відродження в Україні під обидвома займанщинчми та на територіях, що були включені до Австро-Угорщини і Росії, необхідно їх також проаналізувати і в тих українських спільнотах, які існували в українських колоніях та на еміграції.

Найстаршою такою колонією був Зелений Клин. Початок поселення українців на Зеленому Клині сягає кінця XVII ст. Тоді туди був засланий гетьман Дем'ян Многогрішний (1672 р.), а з ним — його родина та поважна кількість старшини і козагтва.

Пізніше, у XVII—XIX ст., туди почали прибувати все нові й нові українські засланці, або поселенці (півдобровільні). Кульмінаційним пунктом у цій міграції був 1907 р., коли всіх прибувших на Зелений Клин українців нараховувалось 76 000 осіб. Після 1857 р. до початку XX ст. щорічно переселялось на Зеленому Клині 25 000—30 000 тис. засланих, чи переселених нових українців. Завдяки цим обставинам на переломі століть українці стали вже творити більшість всієї людності Зеленого Клину і досягли напередодні Першої світової війни 75—80 % усіх мешканців.

Царський уряд не давав, однак, можливості українській колонії створити там свою національну спільноту, заснувати власні організації тощо. Ми не зустріли там жодних слідів молодечих рухів чи хоч би акцій [1].

Своєрідним Піємонтом для Зеленого Клину у наступні роки стала українська громада у Манджурії, передусім у Харбіні. Там вже перед Першою світовою війною діяли різні українські установи, школи, музичний та драматичний гуртки, а також молодеча організація «Січ». Всі вони, а також церква, розміщувались в одному триповерховому будинку, вибудованому з цією метою концесіонером-мільонером Іван Прохоровичем Шевченко [2].

Іншого характеру, як Зелений Клин та Харбін, була українська колонія на Балканах, початки якої сягають XVIII ст. Першу організаційну працю в тих колоніях проводила церква. Перша греко-католицька парохія була створена на Балканах у Руськім Керестурі 1752 р. При церквах та парохіях виникали, згідно традиції, принесеної переселенцями (добровільними) з Галичини, парохіяльні братства і сестрицтва, окремо для старших і молоді, а також школи, хори, гуртки. У XVIII ст. у Загребі також було закладено українську малу семінарію.

Діяльність парохіяльних братств у Бачці, як і в Україні, мала суто релігійно-ритуальний характер. Їхнім завданням було

прикрашати церкву, прислужувати при Богослужіннях, допомагати в ремонтах церковних будинків, йти з процесією, тримати свічки при релігійних урочистостях. Члени братств мали деякі привілеї, наприклад, могли вбирати на час Богослужіння чи процесії стрічки через плече, тримати великі братські свічки, стояти на почесному місці в церкві. Деякі братства мали свої записані статuti та носили імена святих. Та всі вони діяли лише на базі своєї парохії і не виходили за межі її з жодною діяльністю [1].

Вплив парохіяльних братств на організоване життя молоді був дуже незначний, хоч можна припускати, що приналежність до парохіяльного братства популяризувала до деякої міри організоване життя взагалі.

Початкова еміграція українців до Америки та Канади у XIX ст. охоплювала в основному молодих людей — нежонатих або молоді подружжя. Національна свідомість перших емігрантів була дуже низькою або відсутня. Але й вони привезли зі собою любов до рідної церкви і, прибувши до Америки, почали організовувати свої церковні громади. Дещо пізніше виникли й інші товариства та організації, передусім братні союзи.

Між першими емігрантами були в основному люди із Закарпаття, Галичини та лише невелика кількість — з-під російської займанщини. Між окремими територіальними групами існували тоді суттєві відмінності. Але ще більша прірва відокремлювала їх від москалів, мадярів чи поляків. Тому перші спроби втягнути українців до чужинецьких церковних чи братських організацій не мали успіху. Українці почали знаходити шлях до своєї громади, започатковували власне організоване життя.

Зрозуміло, що новопоселенці дбали, найперше, про свої власні потреби — релігійні, правні, економічні, а пізніше бралися за виховання дітвори (шкільництва), плекання національної культури (драматичні гуртки, хори, оркестри) та політичне змагання за свої національні інтереси.

Перші українські школи постали в Америці у 1894 р. «Свобода» вмістила 1 березня 1894 р. велику статтю про потребу влаштування таких шкіл, а 20 квітня того ж року вже написала, що в Шамокін існує українська школа та читальня. 27 квітня читаємо в ній про існування школи в Мт. Кармел. На кінець 1894 р. українські школи створено ще у Пітсбургу, Олифанті, Шенандоа та Джерзі Сіті.

До розбудови українського шкільництва відчутно причинилася Конференція священників та делегатів від церковних громад, що відбулася 30 травня 1901 р. На ній було обрано шкільну комісію. 1904 р. у Нью-Йорку відкрито першу українську бурсу.

На поважні труднощі, а почасти й невдачі, натрапили перші спроби створення політичних організацій та молодечих товариств. З 1914 р. нам відоме товариство молоді «Заокеанська Україна», що його заснував 1902 р. у Бофало Володимир Карпець [3]. «Соколи» засновані 1909 р. у Нью-Йорку, та в тому ж місті і того ж року зорганізоване товариство «Гайдамаки». Останнє стояло на вищому рівні. Воно влаштовувало не тільки забави, але й театральні вистави, концерти, віча. «Соколи» обмежувалися лише влаштуванням забав, які дуже часто кінчалися бійкою [4].

8 жовтня 1914 р. у Джерзі Сіті відбулися збори делегатів центральних заповомогових організацій, на яких вирішено створити постійний комітет для скликання Першого українського сейму в Америці. На зборах були заступлені: «Український народний союз», «Український робітничий союз», «Провидіння», «Гайдамаки» та «Українська громада».

Українські хори та драматичні гуртки склалися в Америці майже виключно з молоді. Степан Маресевич пише у статті «Молодь і українська музика», що кожний «хор та музичний гурток складається у 90, а навіть 100 відсотках з молодшого елементу». І далі: «У багатьох громадах позакладено хори у яких усі члени, разом із диригентом належали до молодого покоління. Вони намагалися поглибити та поширити інтерес до української музики серед себе самих і серед інших людей, які ще не були познайомлені з нашою музикою [5].

Це твердження дає нам підставу робити висновок, що українська молодь у США не ставила на перше місце свої власні справи, а надавала перевагу загальним. Найбільшою перешкодою для налагодження організаційного життя молоді були не брак патріотизму та ідейності, а відсутність досвіду і прикладу. В Америці не було ані української студіюючої молоді, ані гімназистів, лише робітничі і селянська молодь. Як така могла вона організуватися в «Січах» та «Соколах». Але і для цього треба було мати кращий контакт з Краєм. Тодішні відносини цьому не сприяли. Тому перші організаційні спроби щодо творення «Січей» не мали великого успіху [6].

Еміграція до Канади почалася приблизно 30 років пізніше, ніж до Америки. Соціальна структура та національна свідомість поселенців у Канаді була така ж сама, як у США. Українці в Канаді звернули, однак, скоріше свою увагу на справу українського шкільництва, і тому вже в 1906 р. у Вінніпезі існував гурт українських студентів, що студіювали в учительській семінарії того ж року. Вони влаштували з власної ініціативи Шевченківський концерт, що був першим Шевченківським святом у Канаді [3].

Ця ініціативність українських студентів спонукує їх також до творення перших студентських організацій у 1910 р., які, однак, до війни не змогли розвинути своєї діяльності.

У Бразилії також пороблено перші заходи щодо створення молодечої організації у 1910 р. За ініціативою газети «Прапор», що видавалася у Бразилії, 31 серпня та 1 вересня 1910 р. там відбувся перший з'їзд українців, на якому вирішено, між іншим, заснувати молодечу організацію «Запоріжжя». Радник Тит Ревакович дістав доручення замовити для членів майбутнього товариства козацький стрій зі Львова. З'їзд вирішив також вислати протест проти опольщення Львівського університету та висловив жаль і смуток з приводу вбивства поляками студента Адама Коцка. Його матері вислано кондоленції.

У той час в колонії Іпіранза перше українське гімнастичне товариство заснував редактор «Прапора» [7].

ЛІТЕРАТУРА

1. З. М. Зелений Клин. Гrefенгайнiхен, 1944.
2. Якимів-Метан Йосип. Письменник із Зеленого Клину. Вінніпег, 1967.
3. Карпець Володимир. Спомини. Вінніпег, 1960.
4. Каськів Теодосій. Сторінка із спогадів. Філадельфія, 1962.
5. Ювілейний альманах, виданий з нагоди 50-ліття УНС. Джерсі Сіті, 1944.
6. Вставайте, кайдане порвіте! Львів, 1914.
7. Буженко В. Українці в Бразилії перед півстоліттям. Філадельфія, 1962.

ДОДАТКИ

Короткі відомості про деяких організаторів таємних гуртків Галичини

Найбільш заслуженим і оригінальним діячем часів гуртківщини був, без сумніву, *Данило Танячкевич* (нар. 1842 р. у селі Дідилові Кам'янсько-Струмилівського повіту). Як більшість молоді його часу пішов він після закінчення гімназії на студії богословія. Галицька молодь відгукнулася у половині XIX ст. на відгомін всеукраїнського національного відруху Наддніпрянщини пожвавленням організаційної діяльності. Уже сучасники Шашкевича зрозуміли вагу народної мови, і вся їхня увага зосередилася на пропагуванні її уживання у щоденному житті. Відчувши національну єдність з українцями під російською займанщиною, молоді діячі відкидають «язичество» і запроваджують новий правопис, плекають мову Котляревського—Шевченка, захоплюючись їхніми творами, а передусім поезією Тараса. За прикладом народників Наддніпрянщини молоді галичани пішли також у народ, пропагуючи національну понадкласову єдність та відкидаючи настанову, що селяни є «нижчим сотворінням». Молоді діячі йшли на студії богословія для того, щоб, як священники, діяти на селах, у народі. Одним з таких був *Данило Танячкевич*.

Уже під час студій *Данило Танячкевич* стає національним діячем. Він організовує таємні гуртки, входить в тісні зв'язки з діячами гуртків у різних містах, пише листи, брошури, статті. Одна з його брошур «Скажім собі раз цілу правду в очі» вийшла аж двома накладками — 1878 та 1884 рр. Як священник старався він також піднести культуру та знання селян і дрібних міщан, а поза тим заініціював акцію кращого забезпечення вдів та сиріт по священниках та дяках. У Золочівщині та Бродівщині організував кредитівки «Правда». 1897 р. його обрали послом до Віденського парламенту. Тут він виявив особливу енергію в боротьбі за рівноправ'я українського народу у Габсбургській Австро-Угорській монархії*.

Данило Танячкевич помер 1906 р. У посмертному вшануванні його написав *Іван Франко*, між іншим: «Покійний *Танячкевич* жив і працював мало не пів-століття. Його вплив видно майже в кожнім почині галицьких народів, а декуди він умів надати тим починам виразну ціху своєї духової фізіономії».

**Возняк М.* Батько галицького народовства // *Краківські вісті.* 1943, с. 241—249.

Організатор гімназійної та студентської молоді *Дмитро Вітовський* — імпульсивний, з буйною фантазією, підприємницький, товариський, відважний завжди з новими ініціативами. Вже в гімназії виявляв особистість і сильний характер. Професори шанували його, бо не раз говорив їм відкрито свою думку. Народився 1887 р. у селі Медуха (колись княжа пасіка біля Галича у родині незаможного селянина. Батько віддав його до москвофільської бурси, але з 5 класу його виключили за оборону своєї української національності. Першу свою активність виявляв у «Самоосвіньому кружку» в Станиславові (тепер Івано-Франківськ). Любив історію і літературу, дуже багато читав. До математики й фізики не мав особливої симпатії. Добре декламував, і тому часто брав участь у шкільних імпрезах. Вже з перших класів мусів заробляти на життя й науку лекціями, але одночасно брав активну участь у діяльності таємних гуртків. Від молодих літ писав статті до українських газет у Галичині і Наддніпрянщині (під псевдонімом Іван Буряк), виступав з доповідями в гуртках і читальнях «Просвіти» в довколишніх селах. Здавши матуру 1907 р., записався на правничі студії до Львівського університету.

За студентських часів Вітовський даліше активно діє у таємних гуртках та організаціях і виступає чим раз частіше з політичною програмою дії. В липні 1910 р. на вічу студентів Львівського університету він виступає зі запальною промовою, закликаючи до більш радикальних методів у боротьбі за український університет. Його судили разом з 101 студентами за виступи в університеті, а пізніше виключили зі студій. Щоб закінчити правничий факультет, довелося йому їхати до Кракова.

Закінчивши студії, Вітовський став працювати у канцелярії станиславівського адвоката Партицького. В час Визвольних Змагань він — один із організаторів Листопадового Чину і командант українських збройних сил. Загинув у катастрофі під Ратибором, Шлеськ, 8 липня 1919 р., виконуючи дипломатичну службу.

Про діяльність Вітовського у гімназійних таємних гуртках написав дещо редактор щоденника «Діло», майбутній член уряду ЗУНР Михайло Лозинський: «При кінці 1906 р. прийшов до мене у Львові учень Вітовський, як висланник Станиславівського кружка, та просив революційної літератури і поради. В їхній організації, мовляв, вирінув план рілничого страйку проти польських політиків-ділчів, щоб їх змусити уступити перед домаганням наших народніх мас».

Військовий ступінь хорунжого за політичну діяльність відібрала йому військова влада і повернула лише в грудні 1914 р., коли він став заслуженим і славним сотником УСС.

Вітовський виявив у 1911 р. свою здібність конспіратора. Він був організатором втечі Мирослава Січинського, який у 1908 р.

застрілив польського шовініста Потоцького, що був намісником цісаря в Галичині.

Анатоль Вахнянин народився 1841 р., помер 1908 р. Виявлену в Галичині організаторську здібність й активність зберіг до кінця життя, будучи організатором і першим головою студентського товариства «Січ» у Відні, а також Вищого музичного інституту ім. Лисенка у Львові (1903 р). Він був співорганізатором товариства «Просвіта», співацького товариства «Турбан», редактором «Правди» та «Письма з Просвіти», автором численних статей, підручників, відомим композитором. У 1894—1900 рр. його обрано послом до Львівського крайового та Віденського парламентів.

Олександр Барвінський жив у 1847—1927 рр. Після активної праці у таємних гуртках він стає відомим політичним та громадським діячем. З 1891 р. учителював у Бережанській гімназії, а відтак викладав у семінарії у Львові. До Віденського парламенту увійшов 1891 р. і залишився в ньому до 1907 р. Одночасно був членом Галицького парламенту від 1894 до 1904 р., у 1917 р. став членом Австрійської палати Панів. Як довголітній член Галицької шкільної ради він запровадив у школах фонетичний правопис і термін «українсько-руський». Був увесь час пропагандистом української соборності, підтримував тісні контакти з Наддніпрянською Україною. Багато писав і видавав популярних і наукових статей та книжок. Належав до проводу «Українського педагогічного товариства». За його участю товариство ім. Шевченка було перетворене на Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ). Був одним з активніших поборників москвофільства. В першому державному уряді Західно-Української Народної Республіки Олександр Барвінський був міністром освіти й віровизнання.

Професор *Іван Боберський*, син священика з Доброгоєстева, народився 1872 р. Він студіював у Грацу і там був одним з активніших членів студентського товариства «Русь» (пізніше «Січ»). У 1901 р. прийшов до Академічної гімназії у Львові як професор германістики і одразу включився у суспільно-національне життя. Був знаний як оригінальна людина, завжди гарно і модно одягнутий, товариський, далекосяжний у громадській діяльності. Він був головою «Сокола» від 1908 р. до вибуху війни. З 1910 р. редагував «Вісті з Запоріжжя», а з 1912 р. — «Січові вісті». Він був автором гасел: «Не плачем, а мечем!», «Не ридай, а добувай!», «У здоровому тілі,— здорова душа!» [3, с. 289; 4, с. 96—97; 5].

Професор Іван Боберський був душею і пропагандистом в слові і ділі фізичного виховання української нації (подібно, як Тирш у чехів і Фрідріх Янн у німців). Як голова товариства «Сокіл» він

популяризував ідею і потребу купити площу «Сокола-Батька» у Львові (що було здійснено 1911 р.). Він був також організатором першого у Львові «Спортивного кружка гри ніжної пилки», що складався з учнів Академічної гімназії. З цього кружка пізніше розвинувся спортивний клуб «Україна». Професор Іван Боберський був ідейним батьком «стрілецької ідеї» і головним організатором бойового напрямку «Українських стрільців», з яких вийшли перші кадри українських січових стрільців. Він вперто і послідовно втілював свої задуми у життя, не зражуючися ні людськими помовками, ні байдужістю загалу [5].

Іван Боберський — «Батько» українського тіловиховання і сокілства, одна з найсвітліших постатей Галичини. Народився 14 серпня 1873 р. у Доброгостеві на Самбірщині. Після закінчення студій в Грацу (Австрія) став 1901 р. учителем німецької мови в Академічній гімназії у Львові, а також провадив лекції руханки (фізкультури). З вибухом у 1914 р. світової війни був одним з організаторів Українських січових стрільців, відтак членом Боевої Управи. У польсько-українській війні був воїном Української Галицької Армії. Як четар УГА працював у Державному Секретаріаті Військових справ у Станиславові та Кам'янець-Подільському. У 1922 р. Боберський виїздить до Канади і працює там до 1932 р. у корабельній фірмі. Батьківщину зміг він відвідати лише один раз у 1928 р. З Канади він повернувся до Європи, але осів у Югославії, у місті Тржічі (звідкіля походила його дружина), де й помер 17 серпня 1947 р.

Як ділова, надзвичайно скромна, працююча і обов'язкова людина, вихована на західно-європейській культурі, вбачав Іван Боберський потребу організувати виховання нових українських поколінь здоровими фізично і морально громадянами. Вже у 1901 р. він включається в ряди сокілської організації і у 1908 р. стає головою «Сокола-Батька». У 1906 р. Боберський заснував спортивний кружок в Академічній гімназії у Львові, а у 1912 р. — спортове товариство «Україна». З ім'ям професора Боберського тісно пов'язане придбання у Львові великої спортової площі, на якій відбувалися всякого роду українські масові імпрези — маніфестації, всенародні збори-зустрічі, пописи шкіл, фестини, спортові змагання тощо.

Іван Боберський був автором кільканадцяти брошур та багатьох статей на теми фізичного виховання («Забави і гри рухові», «Копаний м'яч», «Ситківка», «Впоряд», «Лавчина і щєблівка», «Правила до гаківки», «Народні вправи» та ін. Усіх брошур з'явилося 13).

За час головування Боберського у «Соколі» це товариство досягло найбільших успіхів. Війна 1914 р. перервала цю загальнонаціональну працю, але вона продовжувалася і далше у міжвоєнний час до 1939 р.

Микола Ковалевський — голова українських студентських громад у Москві і Києві (1912—1915 рр.). Народився на Чернігівщині 1892 р. Помер в Інсбруці (Австрія) 1957 р. Ковалевський відомий як політичний діяч, кооператор, публіцист. Він був одним з організаторів Всеукраїнської Селянської Спілки, членом Центральної Ради, міністром в уряді УНР та Директорії. Писав також статті до чужої преси та видавав ряд праць у книжковій формі. На еміграції перебував у Польщі, Австрії, Румунії.

Микола Залізняк (1888—1950 рр.) — студентський діяч у Києві та політичний організатор, відомий публіцист. Народився у Криму. У Києві арештований за організаційну діяльність серед студентів. У 1907 р. втік з в'язниці і добився до Львова, відтак жив у Відні. У воєнні роки до Відня прибуло багато наддніпрянських емігрантів, і він очолює їхню організовану групу та політичну діяльність. 1919—1920 рр. Залізняк — посол УНР у Фінляндії. Студіює на УВУ у Празі і здобуває титул доктора філософії. У 1945 р. його захоплюють у Відні большевики і засуджують на 15 років в'язниці. Там він 1950 р. помер. З його численних публіцистичних праць особливо цінним є спомин «Моя участь у мирових переговорах у Бресті Литовському».

Активною студентською діячкою була також дружина Миколи Залізняка — Олена Залізняк-Охримович. У 20-х роках вона була головою Українського Жіночого Союзу у Відні, а у 1957 р. — головою Світової федерації українських жіночих організацій. Останні роки свого життя провела у Канаді.

Роман Дашкевич — організатор молоді, громадський і військовий діяч. Народився 6 грудня 1892 р. у селі Тустановичі біля Борислава. Помер 12 січня 1975 р. у Куфштайні (Австрія). Перед світовою війною — організатор «Січі», а зокрема «Українських січових стрільців». У визвольних змаганнях — організатор «Січових стрільців» у Києві, голова Стрілецької Ради, командир гарматної бригади «Січових стрільців», генерал-хорунжий армії УНР. Після 1920 р. відкриває у Львові адвокатську канцелярію. Пробирав відновити «Січ», але польський уряд не дав на це дозвіл, тоді організує молодечу організацію «Луг». Після закінчення війни жив у Австрії, де і помер.

Борис Грінченко — один із засновників «Братерства Тарасівців» та інших таємних молодечих і студентських гуртків. Народився 9 грудня 1863 р. у хуторі Вільховий Яр на Харківщині. Учителював на Слобожанщині та Катеринославщині. Від 1894 р. працював

у земстві у Чернігові. У 1902 р. перенісся до Києва. Помер 6 травня 1910 р. в Оспідалетті (Італія), але похований у Києві. Був головою Київської «Просвіти» та співорганізатором Української Радикальної Партії. Дуже активний публіцист, фольклорист і мовознавець (писав під псевдами Вартовий, В. Чайченко, Б. Вільхівський, Л. Яворенко та ін.). Редактор різних періодичних і книжкових видань. Він також популярний і визначний письменник, поет і драматург. Переклав багато західно-європейських творів. Грінченко займає визначне місце серед українських етнографів. Ця його діяльність зародила в нього ініціативу опрацювати і видати (1902—1909 рр.) чотиритомовий словник української мови. При тому він використав матеріали, зібрані П. Кулішем.

Віктор Андрієвський (1885—1967 рр.) — діяч і організатор молодечих і студентських таємних гуртків у Полтаві та Києві, громадський діяч, публіцист і педагог в Україні, Польщі, Чехословаччині і Німеччині. У 1917—1918 рр. — губерніяльний комісар освіти на Полтавщині, співосновник партії хліборобів-демократів, на чужині — член Української Республіканської Капелі (О. Кошиця), організатор і директор української гімназії у Каліші (Польща, табір української військової еміграції), гімназійний професор на Закарпатті, публіцист (писав також під псевдом «Ліберець»). Опубліковані книжки: «З минулого» (1921 р.), «Три громади» (1938 р.), «М. Лисенко» (1942 р.), «М. Міхновський» (1950 р.).

Дмитро Антонович — організатор студентства, один з основників Революційної Української Партії (РУП) — народився 15 листопада 1877 р. у Києві. Закінчив студії з історії мистецтва і театру. Від 1912 р. викладав у Київській мистецькій школі історію мистецтва. Активний діяч Центральної Ради і міністр уряду УНР. За Директорії — голова дипломатичної місії у Римі. На еміграції працював спочатку у Відні, потім — у Празі. Брав активну участь у відкритті Українського Вільного Університету, а також був його ректором (1928—1930 та 1937—1938 рр.). Він був також автором першої організаційної схеми УВУ, організатором і довголітнім безплатним керівником університетської бібліотеки. Довгі роки — директор Музею Визвольної Боротьби у Празі. У 1923—1945 рр. — голова українського історично-філологічного товариства.

Дмитро Антонович написав ряд наукових праць. Між ними: «Естетичне виховання Шевченка» (1914 р.), «Українське мистецтво» (1923 р.), «300 років українського театру» (1925 р.). він редагував у Чернівцях газету РУП «Гасло» (1902—1903 рр.) та «Селянина»

(1903—1905 рр.), у Харкові газету «Воля» (1905 р.). У 1923 р. у Празі було створено українське товариство платичного мистецтва, головою якого став Дмитро Антонович. Помер Антонович 12 жовтня 1945 р. у Празі.

Костомаров Микола — керівник першої таємної організації Кирило-Методіївського братства. Народився 4(16) травня 1817 р. у селі Юрасівці, Острозький повіт на Вороніжчині. Студії закінчив 1837 р. у Харкові. Там він й розпочав свою літературну та дослідницько-історичну діяльність. Перший поетичний твір вийшов у 1838 р. під псевдонімом Єремій Галка. Згодом з'явилися його драми «Сава Чалий» і «Переяславська ніч» та інші твори. У 1840 р. він склав магістерський іспит, а відтак працював учителем гімназії у Рівному, а від 1845 р. — у Києві. 1846 р. його покликали на кафедру історії до київського університету. Запізнавшись там з Тарасом Шевченком, Василем Білозерським, Пантелеймоном Кулішем та іншими, закладає таємний гурток «Кирило-Методіївське братство», пише для нього програму і статут та стає головою братства. Після арешту і відсидження в тюрмі одного року його заслали до Саратова, поставили під поліцейний нагляд і заборонили викладати і видавати його твори. Але Микола Костомаров все ж таки продовжував працю «Богдан Хмельницький» та опрацьовував інші історичні теми. Після одержання амністії виїхав на короткий час за кордон, а 1859 р. перебрав кафедру історії у Петербургському університеті. Великим досягненням Костомарова було видавання актів до «Історії України», 16 томів «Історичних монографій», та 6 томів «Історії у життєписах». Помер Микола Костомаров 19 квітня 1885 р.

Кирило Трильовський — січовий «Батько» — народився 6 травня 1864 р. у Богутині, Золочівського повіту як син священника. До гімназії ходив спершу у Золочеві, а потім у Коломиї. В гімназії він організував таємний гурток молоді. Право студіював у Чернівцях та Львові, продовжуючи активну участь в організованому житті студентства та взагалі у політично-суспільному житті міст і сіл. Він започатковував читальні «Просвіти» та кооперативи, головню в тих околицях, де пізніше провадив адвокатську канцелярію (Яблонів, Коломия). 5 травня 1900 р. заснував у селі Завалє, Снятинського повіту першу молодечу організацію «Січ». У відносно короткому часі поставали нові осередки, і вся Галичина покритася січовими організаціями. Це потягло за собою переслідування опанованої поляками адміністраційної влади і суд над Трильов-

ським у 1905 р. Апеляційний суд у Відні уневажнив винесений у Львові присуд.

1907 р. Кирила Трильовського обирають послом до Віденського парламенту (від Радикальної партії), а у 1913 р. — також до Галицького сейму у Львові.

Після вибуху світової війни у Львові створено Боеву Управу УСС, доктор Кирило Трильовський стає її головою. Як член Української Національної Ради і парламенту ЗУНР включився у 1918 р. до активної розбудови української держави, діючи відтак на Наддніпрянщині, Закарпатті та у Відні, де жив аж до 1928 р. Повернувшись на Батьківщину, відкрив адвокатську канцелярію у містечку Гвіздець (Коломийщина). Помер Кирило Трильовський 19 жовтня 1941 р., переживши першу окупацію большевиків.

Кирило Трильовський мав всі дані на провідника, і тому мав неабиякі успіхи серед селянських мас. Крім цього, він мав непере-сичний публіцистичний та письменницький хист. Видавав популярно-наукові брошури, календарі, а особливо січовий «Запорожець» та газети для селян в радикальному дусі — «Зоря», «Хлопська Правда» та інші. Писав багато статей та оповідань під різними псевдонімами (Клим Обух, Гриць Покотило і т. п.). Його поважнішими письменницькими здобутками є книжки «Боротьба італійців за свободу і соборність», «Французька революція», «Цариця Катерина II» та інші.

Іван Липа — співорганізатор таємного товариства «Братство Тарасівців» за що був ув'язнений москалями. В. Дорошенко оцінює його як піонера свідомого українства, чесного, характерного, працьовитого, активного діяча, що започаткував з іншими молодими діячами Придніпрянщини новітній політичний рух. Не маючи можливості закінчити медичні студії у Харкові, він з перервою осягнув фах лікаря в московському місті Казань. Народився 24 лютого 1865 р. у Керчі, а помер 13 листопада 1923 р. у Винниках, поблизу Львова, де оселився після програних визвольних Змагань. У побудові української держави брав активну участь, займаючи високі пости: у 1917 р. він — комісар Одеси, 1919 р. — міністр віровизнань в УНР, міністр здоров'я в уряді Директорії. За його ініціативою у 1919 р. партія самостійників опрацювала проект конституції української держави, що був опублікований у Львові 1920 р. Писати почав І. Липа ще у 1890 р. і продовжував свою публіцистичну і письменницьку діяльність усе життя. Свої поетичні та прозові твори підписував також псевдом Петро Шелест. Його твори друкувалися у різних періодичних виданнях, зокрема у «Літературно-науковому Віснику».

У СПРАВІ ТОВАРИСТВА «СІЧОВІ СТІЛЬЦІ»

Кожний народ має обов'язок забезпечити своє існування і розвій. Коли народ є самостійний і має свою власну державу, то та держава сповнює ту задачу при помочі публичних урядів і війська.

Колиж народ не є самостійний і належить до другої держави, то обов'язок той переходить на ту державу.

Подібний случай заходить з тими українцями, що належать до австрійсько-угорської держави. Австрійська держава дбає більше о розвій і охорону народів, що входять в її склад; угорська держава однакож признає всі права лишень мадярській народности, а другі народности старає ся змадяризувати.

Однакож і в австрійській половині нашої держави відносини між поодинокими народами а державою не є бездоганні: у війську і в центральних урядах панує мова німецька, а крім того існує велика вражда межи декотрими поодинокими народами, тому що народи сильніші стараються заволодіти слабшими народами і позбавити їх своєрідних національних познач, а особливо народної мови.

Такий стосунок заходить пр. межи німцями з одного боку а чехами або словінцями з другого, або між поляками а русинами. Та всеж таки Австрія є державою конституційною і її основні конституційні закони дають можливість розвою кождому народови.

Однакож треба, щоби кождий нарід старався з тих законів користати, а на случай нарушення їх через якусь власть або через другий нарід, мусить він ужити законних средств, щоби нарушене закона усунути.

Ще старинні римляни говорили: «Закони є писані для тих, що пильнують їх виконання». І се свята правда. Хто не пильнує свого права, хто мовчки зносить, як його право допчуть, той се право мусить стратити і, по правді сказавши, навіть не варт того права.

Та українці в Галичині і на Буковині мусять пам'ятати і на одну ще иншу дуже важну обставину. Українців живе в Австрії лише около 4 міліони, але далеко значнійша часть українського народа, бо около 27 міліонів, живе в державі російській.

Держава та має около 160 міліонів мешканців, а з того лише 50 міліонів, то є менше як 1/2 є коренних росіян (москалів). Росіяни стоять в тій державі на першій місци. Їх російська мова є урядовою, а уряд російський змушує прямо дітий, що належать до инших народностей, щоби училися російської мови, та щоби в той спосіб поволи обмосковлювалися. Вправді Росія має кавалок якоїсь конституції — але та конституція писана «вилами по воді» і не

признає рівноправности народам, що входять в склад російської держави. В Росії, як вона довга та широка, панує величезна само-воля чиновників (урядників) і той лише ще може прийти яко тако до свого права, хто має за що собі його купити. Революціонер Сидорацький написав раз: «Взяток ето русская конституція», то значить: хто дасть взяток (хабар, ребухем), той у Росії горою, а бідний і понижений до свого права прийти не годен. Тому, що москалі стараються насильством і підступом обмосковити другі народи, то особливо їх лютить, коли українці, що є тої самої віри, що і москалі і будуть що будь близько до них стоять,— не хотять годитися на то обмосковлене, але всіми силами бороняться від него, та в письменстві і в публичнім житю стараються передерти свою рідну українську мову. Нема слів досить крепких і плюгавих, котрих би московські обрусителі не ужили, щоби нап'ятувати тих українців, що з завзятем і пожертвованем стають в обороні свого природного права, жити і розвиватися як самостійна українська нація.

І нема виглядів на се, щоби московський уряд добровільно признав за українцями право для самостійного розвою. Московський уряд, що тисне залізною рукою свого власного мужика, що держить його в темноті і піянстві, не менше має охоти пустити з під своєї медвежої лапи українського хлопа...

І для того московський уряд ненавидить свідомих українців більше, чим поляків, татар або турків. Коли Росія в роках 1904—1905 дістала добре в шкіру від Японії, то попустила троха і своєму власному народови, і другим народам, що живуть під її панованем. Та сего не вистарчає, і тому українці, що живуть в австрійській державі, випередили своїх закордонних братів у своїм народнім розвою. Таким способом Галичина і Буковина сталися осередком свідомого українського національного руху і тому урядова Росія аж лаби зі встеклости кусає, що під самим її боком розсілося таке міцне гніздо того, що вона називає «мазепинством».

А те гніздо для неї тим небезпечніше, що воно має також великий вплив і на українські землі, що є під російським панованем.

Коли тепер звелася була заверуха на Балканським півострові, межі тамошними християнськими народами а турками, Росія мала дуже велику охоту користати з замішання і кинути на Австрію та звести з нею свої старі порахунки, особливо з пізьми за се, що в Австрії знаходить захист самостійний український рух.

Та якби були стерлися зі собою Австрія і Росія, бо було би певно прийшло до загальної європейської війни, а на се другі великі європейські держави згодитися не могли.

Так, отже, мусіла Росія взяти хвіст під себе і, скригочучи зубами, жде на кориснішу нагоду...

І се є річю цілком певною: коли Росія тимчасом не запустить-ся в яку іншу воєнну галабурду і не набере добре по спині, або коли у ній не вибухне щаслива побідоносна революція, котра здобуде російським народам повну свободу, рівноправність і самоуправу, то Росія буде всіми силами старатися при відповідній нагоді напасти на Австрію і забрати Галичину і Буковину. Для деспотичного московського уряду буде така виправа вже з тої причини пожаданою, щоби відвести увагу таки самого російського народа від тої неправди і насильств, яких царський уряд на нім самім допускаєся.

Такого способу хапалися різні тирани в різних часах, хотяй сей спосіб так як бук має два кінці: коли така війна не повелася, подібно як війна з японцями, то не лиш що вибухнула би революція, але і взагалі та велика Росія могла би розпастися на цілий ряд самостійних національних держав.

Який же є інтерес українського народу? Інтерес його лежить в тім, щоби або в самій Росії запанувала повна свобода і рівноправність народів, або щоби народ український, живучий тепер в Росії, відділився цілковито від російської держави і аби з народом українським, живучим в Австрії, отворив свою самостійну державу, або нарешті, щоби українські землі, що є тепер під москалем, зістали звільнені від московського пановання і були прилучені до Австрії, де в полученю австрійськими українцями відиграли би перворядну ролю, та не мали би нічо боятися спольщення або знімчення.

31 мільйонів українців разом, злучених хоч би навіть під австрійським панованем, се була би перворядна сила і висунулася би, певно, на одно з перших місць у всесвітній історії. Та третя комбінація, то є всі, або бодай декотрі українські землі, відлучені від російської держави, а прилучені до Австрії як велика українська провінція — та комбінація є еще найбільше можливою на случай побіди Австрії над Росією і для того в нашім всенароднім українським інтересі лежить доложити всіх наших сил, щоби не лиш на случай нападу зі сторони Росії не дати їй забрати Галичину і Буковину, але противно, щоби помочи Австрії до побіди над нею і в той спосіб помочи нашим поневоленим братам в Росії визволитися з під московського кнута...

Та на се не вистане дивитися рівнодушно, як Австрія і Росія збroyається проти себе. Український народ мусить чинно вмішатися у ту боротьбу і, очевидно, стати по тій стороні, котра дає для него запоруку більшої користі. Таку запоруку дає, очевидно, конституційна Австрія.

Як же можемо ми чинно вмішатися в боротьбу таких великих держав?

Проста річ. Ми будемо помагати Австрії. Австрійські українці, здібні до зброї, будуть боротися як австрійські жовніри, одягнені в австрійський мундир.

Так однак воно не є. Таж все таки найдеша багато таких молодих і старших мушкетерів, що хоча й здібні до зброї, австрійського карабіна носити не будуть. Їх власне вберемо ми в мундир український, щоби як українська армія боролася против нашого відвічного ворога — самодержавної Росії, що зломилла переяславську умову, що знесла українську самоуправу і потомків славних козацьких предків як поневолених, позбавлених права хахлів поставила під московський каравул.

Впрочім у власнім інтересі Австрії буде лежати, щоби значну часть, а хоч би й всіх здібних до зброї австрійських українців, приділити до такої української армії. Така самостійна українська армія, а хоч би лиш оден український корпус, мав би на случай війни з Росією величезне, прямо всесвітнє значінє. Саме його утворенє було би для самодержавної Росії більше болючою раною, як десять програних битв. Такий корпус був би величезною притягаючою силою для цілої здібної до зброї людности на російській Україні котра би виділа в нім видиму силу, спрямовану на визволенє тої людности з під московського кнута.

Впрочім, нема ту що багато роздумувати. Галицькі поляки находяться в цілковито подібнім положеню. А прецінь як вони завзято працюють над організацією своїх чисто польських «Związków Strzeleckich» і «Strzelców». Вони мають вже в Галичині пару своїх польських воєнних шкіл. Вони відбувають, особливо у Львові і Кракові, цілком регулярні воєнні маневри, а в західній Галичині є вже по селах кількадесять стрілецьких товариств.

Очевидна річ, що у Поляків іде така мілітарна агітація далеко легше, як у нас. Ми нашу політичну самостійність стратили далеко давнійше, як поляки. У нас останний бунт був ще в році 1778 (Гайдамачина). У поляків від часу останного розбору Польщі (1795) було після обчислення А. Гіллера — 17 більших і менших повстань і бунтів. Останнє повстанє було рівно перед 50 роками (1863—1864), а й доси живе ще кількесот людей, що брали участь у тім повстаню. Поляки мали тисячі мучеників в боротьбі за народнє визволенє.

В самім повстаню 1863—1864 рр. повішено і розстріляно з півтора тисячів людей, до 20 000 упало в бою, а до 100 000 пішло на Сибір.

Нема майже старшої польської інтелігентної родини, в котрій би на стіні не висів портрет якогось предка, що боровся зі зброєю в руці за народну свободу.

Сотки тисяч більших і менших книжок про повстанє і польських героїв кинула польська інтелігенція від десятків літ між нарід, і певна

річ, що на перший поклик до повстання що найменше 70 % польської інтелігенції і яких 25 % польських хлопів хопило би за зброю.

У нас такого українського патріотизму ще нема, але мусить бути.

Перші Січи розбудили між нашим селянством величезний патріотичний запал і нагадали йому славні діла його козацьких предків. І тому Січова робота не лиш що не повинна уставати, але противно мусить вдесятеро взмогтися і захопити як найширші круги нашого селянства.

Молодежи академічна, великий непростимий гріх будеш ти мати перед будучими поколіннями, що так легковажиш собі січовий рух, що не відчуваєш того великого обов'язку, який на тобі лежить: стати в перших рядах того руху.

Стрілецький рух — се оден важний і великий крок вперед на тій самій дорозі, на дорозі організації нашої фізичної сили. Сей рух вже цілком мілітарний і звернений на се, щоби наші селянські і робітничі маси навчити обходитися зі зброєю, навчити всіх потрібних воєнних оборотів. Ту ціль є цілком ясна і з нею ми не криємося, так як не криються поляки з цілюю своїх стрілецьких організацій.

Від зруйнування Січи царицею Катериною II 1775 р. не мали ми своєї власної мілітарної організації. Тепер лучаєся нам нагода її в цілком законний спосіб на австрійській Україні оснувати, а в інтересі Австрії є не то не робити нам таких перешкод, які робили нам австрійсько-польські урядники при основуванні Січей, але противно в інтересі її лежить нас всіми силами допомагати.

Тому проч з рутенською ненавистю до почину, до руху, до організації. Український Січовий Союз дає той почин, дає змогу до організації.

Нехайже і українська інтелігенція, і український селянин стануть на висоті хвилі, най користають з нагоди, котра може не так вже скоро знов лучиться. Вправді хвилево небезпеченство війни з Росією усунене; воно існує однако ж прямо органічно, воно існує як противеньство межи боротьбою українського народу о возволене а людоджерною Росією, між конституційною Австрією а російським самодержавієм.

Щасливі ми, що небезпеченство війни проминуло, що вона не вибухла тоді, коли ми мілітарної організації в стислім того слова значіню ще не мали.

Але нехай се буде нам наукою на будуче, і часи мира використаємо для приготувань до війни. В боротьбі здобудеш ти право своє! Ніхто ще з доброго серця і з людяности не дарував другому

народови волі. А вже що найменше не повинна наша чесна Рутенія викручуватися сіном антимілітаризму від мілітарної роботи.

Недавно сказав старий польський соціяліст і повстанець Лімановський: «Мілітаризмом є при помочи воєнної сили забирати другим свободу, але не є мілітаризмом при помочи тої сили здобувати свободу для себе».

Що ми в нашій роботі будемо стояти на найбільше демократичних основах, що ми будемо уникати всього ого, що державний мілітаризм робить для мас робочих прикрим і несимпатичним — се розумієся самим собою.

Д-р Кирило Трильовський

В гору прапор!

(На ноту: «Забудь же, доню, на нього»)

Високо стяг наш піднесім,
Прапор наш малиновий,
Ставаймо в гурт усі при нім
До бою все готові

Хто хоче щастя, свободи,
У кого орлі крила,
До нас у Січ, до нас в ряди
У злуці міць і сила.

Як скріпне тіло й дух зросте,
Могутною Січ стане,
Колишна слава оживе.
Рабства пірвем кайдани.

Сини катованих батьків.
Під стяги Січовії!
Не зломлять з'єднаних борців
Ворожих сил затії.

У карних кадрах наша рать
Готова що хвилини
Боротися, жите віддать
Для щастя України.

Марш Січовий*

(Співається на ноту: «Соколи, Соколи...».
Написала Віра Лебедова)

У Січи! у Січи! Гуртуймось, брати,
Най слава козацка востане,
Най клич наш побудить дрімучі хати,
Взивас зривати кайдани.

Боролись завзято колись-то діди,
Кістками степи укривали,
В кітлах розжарених палились они.
На палях у Турка конали.

До бою! до бою! Зве поклик і нас,
Та не на рушниці, шаблюки,
Инакша днесь збруя, инакший бо час,
В нас збруя просьвіти і злуки.

Доволі сварились колись-то діди,
Пора нам єднатися нині,
Лиш в лучности сильні добудуть сини
І волі і щастя Вкраїні.

Гей хлопці, молодці! Як мур всі тверді,
Погляньте на стяг наш там в горі:
«Усі за одного оден за усі!»
Сіяс на наших прапорі.

*Можна співати до вправ.

З ПОЧАТКІВ УКРАЇНСЬКОГО СТРІЛЕЦЬКОГО РУХУ В ГАЛИЧИНІ*

*Оповідання Осипа Кваса і Василя Клима
про мілітарний рух між українською молоддю
середніх шкіл безпосередньо перед війною*

Осип Квас, уроджений 15 травня 1893 р. у Львові як син міщанина. Батько Іван, мати Анна з Воробців. Має одного молодшого брата, гімназійного ученика. Надзвичайний слухач техніки, хорунжий буковинських стрільців, оповідає (оповідач оповідає, контролює Клим Василь):

Я працював у стрільцтві від його основання, від зими 1912 р., а в 1913 р. викладав в підофіцерській школі Стрільців. Ті виклади тривали один курс. Викладав поземельство. Крім того, написав я для Стрільців під псевдонімом Зінко Бурлака: 1. Поземельство (теренознавство), ч. I і II. 2. Австрійські мапи, пляни і ескізи. 3. Підручник до піонірки й укріплень. 4. Взір на рапорти для командантів, ведучих більші відділи. З того вийшло: 1. Про поземельство (с. 48, в 150 прим. з ілюстраціями). 2. Взір на рапорти (с. 12, рівнож в 150 прим.). Почав літографувати перед самою війною «Основи техніки для піонірів» (ілюстроване). З чужих праць видав я для стрільцтва: 1. Вука (псевдонім Василя Кучабського, теперішнього четаря УСС.) «Кріс піхотинного війська», ч. I (з українською термінологією, прийнятою на стрілецькій комісії). 2. Вука «Кріс піхотинного війська», ч. II (з ілюстрованими таблицями). 3. Вука «Сигналізація». 4. Вука «Розвідча служба». 5. Вука «Зберігання зброї». 6. Вука «Теорія стріляння». 7. Іриней Дмитрак (псевдонім Клима Василя) «Таборовання». 8. Вука «Шифри». Все те около 150 прим. Українську термінологію всіх тих видань прийняла стрілецька комісія, зложена з сімох людей, між котрими були студенти філософії. Ціна тих видань виносила від 10 до 40 сотиків.

До тих видань прийшло в слідуєчий спосіб. Діяльність офіційної організації УСС в обох відломах (I репрезентували самі академики, II — академики і робітники) йшла дуже тяжко. Тому порозумілося приватно нас трьох, тобто я, тов. Кучабський і тов. Клим, щоб оживити роботу. Ми зорганізували «Мазепинський курс мілітарний» між гімназистами у Львові, до котрого

*З матеріалів Пресової Кватири Легіону Українських Січових Стрільців.— Ред.

котрого відразу вступило 30 українських гімназистів, а опісля число це зросло до 80. Крім того, захопили ми під свій вплив існуючий вже від початку 1913 шкільного року «Пласт» — організацію, признану офіційально Красвою Шкільною Радою в українській Академічній гімназії у Львові. Членів було там 120. Я став головою «Пласту». Я і тов. Клим почали виклади в обох тих молодечих організаціях, а крім нас викладав на «Мазепинським курсі» тов. Кучабський. Ми викладали предмети, обняті висше вичисленими видавництвами.

Заінтересовання викладами було величезне, що видно було з численних запитів слухачів. Крім викладів, відбували ми з учасниками тих курсів практичні полеві вправи в стрийськй лісі, на стрільниці в Замарстинові і в Бруховичах. Виклади і практичні вправи велися не разом про всі предмети висше вичислені, тільки в такому порядку, як висше вичислено.

Перше видання про кріс вийшло 30 січня 1914 р. Прийшло до нього тому, бо ми зміркували, що усними викладами не можна добре утривалити знання. Зараз по появі першого видавництва, хоч ми його поза Львів нікому не висилали, прийшли від кружків українських гімназистів зі Стрия, Самбора, Яворова і Кіцманя просьби про присилку видань. Ті кружки довідалися про наш рух від Центральної Драгоманівської Організації учеників середніх шкіл Галичини і Буковини. Це заохотило нас до дальших видавництв. За взір служили нам головню німецькі підручники.

Весь той приготовляючий мілітарний рух відбувався на основі державно-самостійницької української ідеології, про котру давали ми виклади, що спричинювали дуже великі дебати — головню про спроби здобуття самостійної української держави та будучий устрій в ній. Тій самостійницькій ідеології присвячений був також спеціальний літографований часопис «Вічний Революціонер», котрий був присвячений Франкові (того часопису вийшло п'ять чисел, деякі з них мали по два і три наклади).

Невеличкі фонди, потрібні на закупівлю паперу та чорнила в цілі літографування часописи і видавництв, мали ми з членських вкладок, котрих висота не була означена, тільки кожний платив місячно по змозі. Найприкріпші були для нас видатки на шапірографічну масу, котрої один звій коштував 8 корон. Машинерію виконав я сам з соснового дерева.

Приготовивши в той спосіб насамперед «Мазепинський курс», вийшли ми одної неділі рано на початку травня за Львів на замарстинівську стрільницю, і по цілоденних вправах (обід, варений в наших власних двох казанах, був пізно вечером) розставили ми

на 50 кроків полеві сторожі в квадрат. Ішов дощ. Як дощ перестав, тов. Кучабський провів роту присяги, котрою присутні зобов'язувалися з оружжям в руці здобувати незалежність українського народу. Присутні повторяли присягу, і кожний поданням руки давав зокрема знак, що годиться з її змістом. На основі попередньої ухвали видав тов. Кучабський приказ, що заприсяжені мають бути між собою на «ти». Присяга та відбувалася над якоюсь річкою на замарстинівській площі.

Заприсяження «Пласту» відбулося в четвер (?) 1914 р. в замарстинівській лісі на поляні, в часі нічних вправ. Сторожі окружали табор, освічений чотирма смолоскипами та вартою.

Настрій в часі тих торжеств був незвичайно поважний, навіть строгий. На вправи приходили дуже точно.

Ми три становили іспитову комісію, до котрої належали також два делегати організації УСС. Іспит здало 20 хлопців. Усім виставлено свідоцтва (дуже гарно виконані тов. Квасом. Прим. тов. Клима).

Ще в лютім 1914 р. оснував «Мазепинський курс» т.зв. «Воєнний Фонд» в цілі закупів оружжя. Гроші збирано між загалом молоді середніх шкіл, а не лише в організації, а збирано в той спосіб, що наклеювано жертвовані десятисотикові марки на щадничо-почтові карточки. До червня зібрали ми 30 К. Крім того, один з українських патріотів обіцявав 2000 К на умуундування пласту, але через якусь інтригу ми тих грошей не отримали.

Ми мали плян поширити свою мілітарну організацію на всі місцевости Галичини і Буковини, в котрих молодь середніх шкіл зорганізована була вже в так знаній Драгоманівській організації. Уже в маю 1914 р. їздив я від організації до кружка Драгоманівської централі в Золочеві. В зборах взяло участь около 30 українських гімназистів, котрі були справою дуже одушевлені. Крім того, мали ми замір заложити чотири бюро: 1) бюро до видавання брошур про самостійницьку ідеологію; 2) бюро редакційне в цілі видавання часописів; 3) бюро до видавання підручників українською мовою; 4) секретаріат в цілі ведення переписки між поодинокими групами в різних містах та нав'язування нових взаємин.

В технічних знаряддях нашою мрією був циклостиль і машина до писання, а в фінансових справах — розширення акції «Воєнного Фонду» на всі місцевости Галичини і Буковини.

В часі ферій 1914 р. задумували ми зробити маневри в Чорногорі всіх наших мілітарних організацій.

Серед тих робіт і плянів захопила нас війна.

З членів висше загаданих молодечих організацій є в Стрільцях 70 % (після обчислень тов. Клима), з них тов. В. Кучабський є четарем, а тов. Р. Сушко є командантом сотні.

Списав: Др. О. Назарук.

Переписали: Василь Клим і Клим Кузьмович.

Майдан, повіт Станиславів, 3/9. 1915.

Як свідки: Др. Осип Назарук, Клим Кузьмович і Володимир Огоновський.

Так зізнали ми: Осип Квас і Василь Клим.

Переписував: Хомик Степан.

ЛІТЕРАТУРНІ ДЖЕРЕЛА

Андрієвський Віктор. Полтавська гімназійна громада // *Авангард*, Лондон—Мюнхен, рік VII, ч. 12—13.

Його ж. Три громади: спогади з 1885—1917 рр. Львів, 1938.

Аркас Микола. Микола Миколаєвич Аркас — мій незабутній батько // *Визвольний шлях*, Лондон, січень 1966, ч. 1/216.

Б. П. Кілька картин з історії Пласту // *Вогні*, Львів, березень 1932, ч. 5—6.

Бажанський Микола. Дещо зі студентського життя у Кракові до 1924 р. // *Альманах українського студентського життя в Кракові*. Краків, 1932.

Барвінський Олександр. Образки з громадського і письменського розвитку русинів, ч. II. Львів, Галицька Накладня Я. Оренштайна, 1913.

Беч З. Любомир. Пласт у Перемиській Гімназії // *Перемишль західний бастион України*. Нью-Йорк—Філадельфія, Перемиський Видавничий Комітет, 1961.

Біднов В. Забутий діяч // *Літературно-науковий вісник*. Львів, річн. XXIV, т. 87, кн. V—VIII, липень—серпень 1925.

Боднарук Іван. Стрийщина і Віденські Січовики // *Визвольний шлях*. Лондон, 7—8, липень—серпень 1964.

Буженко В. Українці в Бразилії перед півстоліттям // *Америка*. Філадельфія, ч. 46, 9 березня 1962.

Витанович Ілля. Чужинці — приятелі України на шляху наукової громадської праці Зенона Кузеля // *Зап. НТШ*. Париж, 1962, т. 169.

Вставайте, кайдани порвіте! На спомин красового Шевченківського свста у Львові 28 червня 1914, Український Січовий Союз. Львів, 1914.

Галаган Микола. З моїх споминів. Львів, «Червона Калина», 1930.

Гарас Микола. Історичний огляд і сучасний стан української освіти й культури на Буковині // *Самостійна думка*. Чернівці, ч. 2 за 1 лютого 1910.

«Гей там на горі Січ іде!»: Пропам'ятна книга «Січей» // *Зібрав і упорядкував Петро Трильовський*. Едмонтон, 1965.

Гнатюк Володимир. Національне відродження Австро-Угорських українців. Відень, Союз Визволення України, 1916.

Гнідий Володимир. Українське академічне козацтво «Чорноморе» // *Америка*. Філадельфія, за 6 серпня 1963.

Гриневичева Катря. Спомини // *Альманах українського життя у Кракові*. Краків, Українська студентська громада, 1931.

- Грицай Остап*. У «Сокола-Батька». Львів, «Вісті з Запорожжя», 1913.
- Данилів Теодор*. Основоположник Пласту. Мюнхен, «Молоде життя», 1966.
- Два шляхи — одна мета* // Календар-альманах на 1944 рік. Краків—Львів, Українське видавництво.
- Донцов Дмитро*. Сучасне політичне положення нації і наше завдання. Львів, «Молода Україна», 1913.
- Дорошенко Володимир*. «Просвіта», її заснування й праця. Філадельфія, «Молода Просвіта» ім. митр. А. Шептицького, 1959.
- Його ж*. Українство в Росії. Відень, Вид-во Союзу Визволення України, 1916.
- Дражевська Любов і Данилевська Н.* Визначні жінки України. Німеччина, Вид-во Об'єднання українських жінок на еміграції, 1950.
- Дудко Федір*. Моя молодість // «Свобода». Джерсі Сіті, 1964.
- Думін О.* Початки організації Українських Січових Стрільців // Вісник. Львів, річ. II, т. III, кн. 7—8, липень—серпень, 1934.
- Енциклопедія українознавства*. Мюнхен—Нью-Йорк, Вид-во НТШ, 1949, т. I.
- Енциклопедія українознавства*. Словникова частина. Мюнхен, «Молоде Життя», 1955—1967.
- Животко Аркадій*. Дев'ятдесят років української студентської преси // Студентський шлях. Мюнхен, 1947, ч. 1—2.
- Жук Андрій*. Початки Українства у моїх рідних селі // Український скиталець. Відень, річн. IV, ч. 7, 1 квітня 1923.
- За український університет у Львові*: збірка статей. Львів, Вид-во Українського Студентського Союзу, 1910.
- Заволока Микола*. Сучасне українське студентство в Галичині // Молода Україна, Львів, ч. 2, 1 лютого 1910.
- Загайкевич Богдан*. Освіта і школи в Перемишлі // Перемишль, західний бастион України. Нью-Йорк—Філадельфія, Перемиський видавничий комітет, 1961.
- Зайцев Павло*. З фільму спогадів. Бльомберг, 1950. Відбитка з тижневика «Українське слово», Бльомберг, серпень—листопад, 1949.
- Заклинський Олексій*. Записки пароха старих Богородчан. Торонто, «Добра Книжка», 1960.
- «Запорожець»*: Віденський січовий альманах. Відень, 1920.
- Збірник найкращих пісень січових і патріотичних*. Коломия, 1914.
- Золота Липа*: Ювілейна збірка творів Богдана Лепкого. Берлін, «Українське слово», 1924.
- Ігулець О.* Микола Дмитрович Леонтович // Визвольний шлях. Лондон, ч. 1 (214), січень 1966.
- К. Б.* Початки організованого життя українців в ЗДА // Українське народне слово. Пітсбург, 23 і 28 вересня 1965.
- К. І. Ю.* Буковинський Пласт — Перший Пластовий Полк ім. І. Богуна // Самостійність : Календар-альманах, Чернівці, 1937.
- Карпець Володимир*. Спомини // Український голос: Календар. Вінніпег, Канада, 1960.
- Каськів Теодосій*. Сторінка із спогадів // Америка. Філадельфія, 7 серпня 1962.

Квас Осип і Клим Василь. З початків українського стрілецького руху в Галичині // Об'єднання. Відень, кн. I, листопад 1924.

Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина, її минуле і сучасне. Париж—Філадельфія—Детройт, «Зелена Буковина», 1956.

Кедровський Володимир. Обриси минулого // Свобода. Джерзі Сіті, 1964.

Кейван Іван. Січовий Батько Кирило Трильовський // Новий шлях. Вінніпег, 6 січня 1962.

Ковалевський Микола. При джерелах боротьби: Спомини. Інсбрук, Накладом Марії Ковалевської, 1960.

Коллард Юрій. Спогади юнацьких днів // Літературно-науковий вісник. Львів, вересень, 1930.

Криlach С. Шевченківський ювілей // Календар на 1944 р. Краків—Львів, Українське видавництво.

Кузелева Ольга. З Чернігівських і Віденських споминів // Зап. НТШ. Париж—Нью-Йорк—Мюнхен—Торонто—Сідней, 1962, т. 169.

Левицький Кость. Історія політичної думки галицьких українців 1848—1914. Львів, 1926.

Левицький Северен. Нарис історії Пласту 1911—1945. Мюнхен, «Молоде Життя», 1966.

Лепкий Богдан. Маркіян Шашкевич та галицьке відродження.

Плевако Микола А. Статті, розвідки й бібліографічні матеріали. Нью-Йорк, 1961.

Подольак О. На службі нації // Календар на 1944 рік. Краків—Львів, Українське видавництво.

Поритко Іван. Перед золотими роковинами Українських Січових Стрільців // Свобода. Джерзі Сіті, 25 квітня 1964.

Про пам'ятні книги «Січі» з років 1895—1914. Грац (Архів).

Ріпецький Степан. Українське Січове Стрілецтво, визвольна ідея ізбройний чин. Нью-Йорк, «Червона калина», 1956.

С. Р. Січовий Батько Кирило Трильовський // Новий Шлях. Вінніпег, 9 травня 1964.

Смукот П. З Російсько-українського життя // Літературно-науковий вісник. Львів, Річн. XIII, кн. III, березень 1910.

Стахів Матвій. Українська Радикальна Партія перед початком політичної діяльності д-ра Івана Макуха // На народній службі. Дейтройт, Вид-во Української Вільної Громади Америки, 1958.

Степанівський В. і Юркевич Левко. Ввесь світ в українській справі. Київ, «Шлях», 1908.

Стеткевич Осип. Українське Шкільництво в Америці // Пропам'ятна книга, виданій з нагоди Сороклітнього Ювілею Українського Народного Союзу, Джерзі Сіті, 1936.

Стефаник Василь. Про ясне минуле // Альманах українського студентського життя в Кракові, 1931.

Його ж. Перший твір Леся Мартовича // Ілюстраційний альманах за рік 1917 («Кривавий рік»). Відень, Вид-во Загальної Ради, 1917.

Строцький Ст. Наука рускої мови в школах середніх на Буковині. Чернівці, 1893.

Трутен ь Грицько. Розвиток національно-політичного життя на Україні // Календар полонених українців на роки 1916 і 1917. Фрайштадт.

Холмський Іван. Історія України. Нью-Йорк—Мюнхен, Вид-во 1949.

Хоростіль Я. Український Перемишль у дзеркалі спортивного життя // Перемишль, західній бастион України. Нью-Йорк—Філадельфія, Перемиський видавничий комітет, 1961.

Українська загальна енциклопедія. Львів—Станиславів—Коломия, 1948.

Українці в Югославії // Календар «Голос Спасителя». Норктон, 1958.

Чикаленко Євген. Спогади 1961—1907. Нью-Йорк, 1955.

Шах Степан. Львів — місто моєї молодости. Мюнхен, «Християнський Голос», 1956.

Його ж. Маркіян Шашкевич та гальцьке відродження. Париж—Мюнхен, Вид-во Українського християнського руху, 1961.

Ювілейний альманах, виданий з нагоди ювілею п'ятдесятилітнього Ювілею УНС. Джерзі Сіті, 1944.

Юзик Павло. Безсмертний чин УСС // Новий шлях. Вінніпег, 3 жовтня 1964.

Яворський М. Історія України в стислому нарисі. Київ, Держвидав України, 1928.

Якимів Йосип. Письменник із Зеленого Клину // Канадійський фермер. Вінніпег, 19 серпня 1967.

Яремко М. У всьому Віденська Січ була перша // Свобода. Джерзі Сіті, 11 і 12 червня 1963.

Мудрий Василь. Перед 50-ти роками. // Свобода. Джерзі Сіті, 8 червня 1963.

Федченко П. М. Матеріали з історії Української журналістики. Київ, Вид-во КДУ ім. Т. Шевченка, 1959.

Періодичні видання

Щоденник «Свобода». Джерзі Сіті. Річники 1960—1967.

Щоденник «Америка». Філадельфія. Річники 1960—1965.

Місячник «Визвольний Шлях». Лондон. Річники 1950—1967.

Місячник (квартальник) «Авангард». Мюнхен—Лондон. Річники 1946—1967.

Часопис «Правда». Львів. Річники 1871 та 1892.

Часопис «Пробосм». Прага. Річники 1941 та 1944.

Часопис «Молода Україна». Львів. Поодинокі числа з 1902 і 1910 р.

Часопис «Заграва». Львів, ч. 2, 15 квітня 1923.

Часопис «Рідна школа». Львів, ч. 7, 1 квітня 1993.

W. OHRODNYK
PLATTNER STR. 10
REGENSBURG

ПРО ВОЛОДИМИРА ЛЕНИКА ТА ЙОГО КНИГУ

(Післяслово)

Незважаючи на значний потік різноманітної літератури, яка з'являється в наших українських видавництвах останніми роками, відчувається велика потреба в книзі. Не завжди, на жаль, тематика видань є доцільною, а щоб написати-видати, приміром, монографію чи підручник, потрібні роки копіткої праці. Тому особливо актуальне сьогодні якнайповніше використання того інтелектуального скарбу, який вже набутий: віднайти його, оцінити, опрацювати і донести до якнайширшого читацького загалу. Добре, коли автор сам може запропонувати видавництву свою працю, як у випадку з монографією Володимира Леника «Українська організована молодь (молодечі організації від початків до 1914 року)». Але є ще багато цінних праць, які чекають на чиесь відкриття.

Книгою Володимира Леника Український Вільний Університет започатковує видання двох серій: докторських та магістерських праць, які налічують кілька сотень і захищені в УВУ в перед і, особливо, післявоєнний час. З огляду на фінансову обмеженість видання родичів і друзів. Можливо, у майбутньому частину витрат покриватиме УВУ чи зацікавлені у книзі урядові чинники в Україні. Але це у майбутньому. Сьогодні ж маємо перед собою видання конкретної праці Володимира Леника. Про актуальність її свідчить сама назва, бо не маємо дотепер систематизованого матеріалу з історії українських молодечих організацій, хоча досвід попередників повинен би вчити сущих. Не маємо не тому, що не було в Україні сил, які б змогли створити такі монографії. Причина в іншому: суспільно-політичні умови не сприяли появі таких праць. Приміром, останні сімдесят років Україна перебувала в полоні лжеідеї марксизму. Тоді ж з'являлися об'ємні томи про молодь, але лише у рамках існуючих ідеологічних доктрин. Молодому поколінню (та усій спільноті) нав'язувалася думка, що український молодечий рух почався з 1918 р., а все, що було до того,— вороже для молодої людини. Єдиною офіційною молодіжною організацією в ті часи був комсомол (як резерв компартії) і, звісно, все «крутилося» навколо нього. Але й історія комсомолу, написана за конкретним ідеологічним замовленням, не могла бути правдивою; вона, підфарбована і підсолонжена, відповідала потребам існуючого режиму.

Володимир Леник зібрав і систематизував весь наявний у Німеччині матеріал, що стосувався українських молодечих організацій. Був він розкиданим по різних виданнях — газетах, журналах, книгах, альманахах, збірниках... Нележало не тільки звести його «під один

дах», але й показати історичне суспільно-політичне тло, на якому діяло те чи інше товариство чи організація. Тобто тема спонукала до глибоких студій української історії та зіставлення існуючих реалій в європейському вимірі. В. Леник впорався з цією важливою роботою. Більше того, він насвітлив дотичні до молодіжного українського руху проблеми, що робить його працю комплексною.

Чи могло бути дослідження іншим? Без сумніву. Десь в Україні в час написання праці «під сімона замками» утримувалися архівні матеріали, доступ до яких звичайним сумлінним науковцям був заборонений. Допускалися лише окремі «замовлені» доценти чи професори, щоб «породити» черговий випадок проти українства. Сьогодні ситуація змінилася, але, щоб підняти й переосмислити архівні матеріали, потрібні роки...

Володимир Леник був позбавлений можливості користуватися українськими джерелами, але навіть те, що знайшлося в архівах діаспори, дозволило йому написати працю серйозну і корисну. Про це свідчать відгуки та оцінки відомих у науковому світі сучасників, таких, наприклад, як проф. Наталія Полонська-Василенко.

Автор монографії Володимир Леник народився 14 червня 1922 р. в селі Підлісне на Підгаєччині в селянській родині. Ще у шкільні роки був захоплений організаційною та освітянською діяльністю, що в 1938 р. привело його до Юнацтва Організації Українських Націоналістів. Через рік опинився на лаві підсудних у відомому процесі 11-ти у Бережанах і отримав три роки тюрми. Після приходу більшовиків — школа у Підгайцях, педагогічні курси і самостійна вчительська діяльність, завідування початковою школою. Членство в ОУН спонукало до глибокої конспірації як перед початком, так і у перші місяці війни. У листопаді 1942 р. гестапо таки натрапило на слід Леникової групи, і його не обминає тюрма, а згодом — усі жахіття концетраційного табору «Бухенвальд», у якому Володимир Леник пробув аж до закінчення війни. Про свої поневіряння і переживання він написав у книзі «Мій полиновий Бухенвальд», яка вийшла 1992 р. в Україні.

Далі — табори для переміщених осіб, нові умови — нові підходи до праці. Йому вдається поєднати інтенсивну культурно-освітню, харитативну і політичну працю. Голова крайової управи СУМу в Німеччині, головний редактор журналу «Авангард». Упродовж десятиліть Володимир Леник на відповідальних постах — місцевих та головній управи ЦПУЕН, Союзі українських студентських організацій, спілці українських журналістів, товаристві «За Патріархат», лізі колишніх політичних в'язнів, клубі українських молодих публіцистів, товаристві «Рідна школа», Світовому конгресі вільних українців, Світовій координаційній виховно-освітній раді, німецькому союзу журналістів та союзу «Вільної преси». В час президенства в Союзі та

співпрезидентстві в Європейської Унії екзильних журналістів видає щомісячно німецькою мовою інформаційний бюлетень «Фрає Прессе Корреспондент».

Окремі яскраві сторінки його біографії — праця в тижневику «Український самостійник» (пізніше «Шлях перемоги»), заснування і директорство в інтернаті «Рідна школа» та праця на посаді головного секретаря Українського Вільного Університету, яка цього року була відзначена Почесним Сенаторством. Про відданість у кожній праці свідчить і нагородження магістра Володимира Леника Баварською державною медаллю за суспільну діяльність.

Володимир Леник є автором сотень публіцистичних матеріалів, невелика частина з них склала книгу «Українці на чужині, або репортажі з далеких доріг» (Львів, «Червона калина», 1994). Про історію українського інтернату і шкільництва на чужині В. Леник також написав працю «Вчора, сьогодні, завтра», яка витримала два видання — українською та німецькою мовами (1990 та 1992 рр.).

Такий короткий огляд життєвого і творчого шляху Володимира Леника — конечність, без якої не можемо обійтися, оцінюючи його монографію «Українська організована молодь». Бо вона, власне, є логічним доповненням усіх його життєвих змагань. Пропонуючи читачам це дослідження, ми певні того, що воно поки що є єдиним об'єктивним поглядом на український молодечий рух від початків до 1914 р. Цей факт вселяє упевненість, що книга знайде уважних і вдячних поціновувачів.

У книзі Володимира Леника максимально збережено стилістику викладу як авторського тексту, так і наведених в оригіналі документальних матеріалів. Однак, зважаючи на широкий громадський інтерес, який матиме пропонована праця, та її незаперечну пізнавальну цінність для сучасного українського читача, видавці вважали за потрібне дещо «осучаснити» виклад, передусім у тій його ділянці, що стосується граматичних норм чинного українського правопису.

Михайло Присяжний,
науковий співробітник Українського
Вільного Університету

Березень 1994 р.

ПОКАЖЧИК ОРГАНІЗАЦІЙ І ТОВАРИСТВ

- «Австрія» (корпорація), Чернівці 88
- «Академічний кружок» (студентське товариство), Львів 48, 49, 94
- «Академічна бесіда», Львів 48
- «Академічна громада» (Академічне товариство «Українська Громада»), Краків 60, 61, 64, 130
- «Академічна громада», Львів 51, 56, 57, 64
- «Академічне братство», Львів 49, 50, 60
- «Бандурист», Львів 64
- Безпартійна студентська громада, Київ 85, 86
- «Боян», Львів 57
- «Братній Союз», Чернівці 27
- Братство св. Миколая, Львів 7
- Братство (Братерство) Тарасівців, Київ 82, 83, 84, 145, 148
- Братство Успення, Львів 7
- «Буковина» (Академічне товариство), Чернівці 57, 59
- «Буковина», Відень 47
- «Ватра» (Товариство гірничих академіків), Пшібрама 61
- «Ватра» (Товариство студентів), Львів 50, 51, 99
- «Весела громада» (жіночий спортовий кружок), Перемишль 135, 136
- Видавництво ім. Бориса Грінченка, Харків 73
- «Гайдамаки» (Робітниче товариство), Чернівці 92
- «Гайдамаки», Нью-Йорк 139
- «Громада», Відень 47
- «Громада», Київ 67, 68, 82
- «Громада», Львів 42, 44, 51
- Громада молодих агрономів, Москва 74
- «Громада», Петербург 76, 77, 85
- «Громада» Станиславів 21, 22
- «Громада», Томськ 79
- Гуртки в Херсонській губернії 39
- Гурток в Єлисаветграді 39
- Гурток у Лубнях 76
- Гурток у Миргороді 76
- Гурток у Полтаві 76
- Гурток у Прилуках 76
- Гурток у селі Вовчок, Полтавщина 76
- Гурток у Харкові 39, 85
- Гурток у Чернігові 76

Гурток ім. Бориса Грінченка, Київ 35
 «Готія» (корпорація), Чернівці 88
 «Довбуш» (спортове товариство), Чернівці 92
 Допомогове товариство, Київська академія 7
 Драгоманівська студентська громада, Львів 17, 20, 158
 Драгоманівська громада, Харків 73
 Драгоманівська громада, Тернопіль 26
 Драгоманівські гуртки 20
 Драматичний гурток російської гімназії, Харків 81
 «Дружній лихвар», Львів 46, 48, 49
 «Жіноча громада», Львів 133
 «Жіноча громада», Чернівці 133
 «Заокеанська Україна», Бюффало 139
 «Запоріжжя», Бразилія 140
 «Запороже» (корпорація), Чернівці 59, 88, 89, 90, 91, 92, 93
 «Запорожець» (спортовий кружок), Перемишль 135
 «Зоря» (ремісничє товариство) 121
 «Зоря», Чернівці 57
 Історико-етнографічний гурток, Київ (див. «Студентська громада», Київ) 71
 «Карпати», Чернівці 59
 Київська громада 68, 69, 70, 71, 82
 Кирило-Методіївське товариство, Київ 10, 147
 Комітет української молоді, Львів 63
 Кружок українських дівчат, Чернівці 27, 133
 Кружок в Академічній гімназії, Львів 48
 Кружок для товариського самообразование, Перемишль 134
 Кружок правників, Львів 51
 Історично-етнографічний гурток, Київ 71, 81
 «Мазепинський курс мілітарний», Львів 18, 125, 157, 158, 159
 Малоросійське общество, Наддніпрянщина (див. «Товариство визволення України»)
 Марійські дружини 7
 Медична громада, Краків 60
 Медична громада, Львів 52
 «Міщанська читальня», Чернівці 57
 «Молода Січ», Рогатин 117
 «Молода Україна» (таємна студентська організація), Бережани 21, 64, 128, 132
 «Молода Україна», Чернівці 57, 58, 62, 64
 Молода українська громада, Київ 37

«Науковий гурток» Тернопіль 44
 Науковий кружок, Чернівці 56
 Наукове товариство ім. Шевченка, Львів 108
 Научний кружок, Львів 51
 Общество объединенных славян, Наддніпрянщина 11
 Общество русскіх академіков «Союз», Чернівці 52
 «Основа», Відень 47, 131
 «Основа», Львів 19, 51
 «Пласт» (таємний військовий гурток), Львів 17, 24, 104, 105, 119, 122, 123, 124, 125, 127, 158, 159
 «Православна Академія» (товариство Богословів), Чернівці 59, 134
 «Праця» (таємний гурток), Станиславів 22
 «Провидіння», США 139
 «Просвіта», Краків 60, 61
 «Просвіта», Львів 49, 108, 128, 131, 143, 147
 «Просвітний гурток», Львів 64
 Революційна українська партія 32, 36, 57, 77, 78, 84, 85
 «Роксоляна» (корпорація), Львів 92, 93
 «Руская основа», Відень 46, 47
 «Русь», Грац 61, 143
 «Руська бесіда», Чернівці 53, 108
 «Руська Рада», Львів 130
 «Руська Рада», Чернівці 27
 «Русько-українська радикальна партія 132
 «Русько-українське академічне товариство», Краків 60
 «Самоосвітній кружок», Станиславів 22
 «Сармація», Перемишль (див. «Товариство вільної Галичини») 12
 Секція гігієнічно-прогулянкова, Перемишль 135
 «Січ» (академічне товариство), Чернівці 58, 64, 102, 111, 112, 113, 114, 115, 117
 «Січ», Грац 61
 «Січ» (пожарно-гімнастичне товариство) 108, 109, 110, 111
 «Січ» (студентське товариство), Львів 18, 58, 92, 100, 102, 103, 111, 114, 115, 116, 119, 122, 145
 «Січ» (товариство студентів), Відень 22, 45, 46, 47, 49, 59, 61, 62, 64, 115, 130, 131, 143
 «Согласіє», Чернівці 27, 28, 113
 «Сокіл» (пожарно-руханкове товариство) 50, 99, 116, 125, 135, 143, 144
 «Соколи», Львів 18, 71, 100, 101, 102, 103, 104, 106, 107, 108, 118, 125

«Соколи», Нью-Йорк 107, 139
 «Союз», Чернівці 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 64, 66
 Соціал-демократичний гурток, Чернігів 38, 78
 Стрілецький гурток, Львів 19
 «Спортовий гурток гри ніжною пилки», Львів 135, 144
 Спортовий клуб «Україна», Львів 135, 136, 143, 144
 Студентська громада, Київ 67, 68, 69, 70, 71, 72, 80
 Студентська громада, Одеса 67
 Студентська громада, Перемишль 25
 Студентський гурток українських соціал-федералістів,
 Петербург 74, 75
 «Сянова Чайка» (спортове товариство), Перемишль 124,
 135
 Тасмний гурток у Коломийській гімназії 21
 Тасмний гурток у Перемишлі 25
 Тасмний гурток у польській гімназії, Станислав 21
 Тасмні гуртки на Буковині 27
 Товариство вільної Галичини, Перемишль 12
 Товариство визволення України, Наддніпрянщина 10
 Товариство вчених, Перемишль 12
 Товариство студентів-богословів, Львів 14
 Товариство швидкої допомоги, Київ 81
 «Українська громада у Кракові» 61
 Українська громада, Прага 61, 62
 Українська громада, США 139
 Українська Колегія, Харків 10
 Українська Київська студентська громада 42, 76, 77
 Українське літературно-художнє товариство 75
 Українська молодіж, Станиславів 22
 Український народний союз, США 139
 Українська народна партія 85
 Український робітничий союз 139
 Українські Січові Стрільці 92, 114, 116, 117, 118, 119,
 144, 145, 149
 Українська студентська громада (комерційний інститут),
 Київ 72
 Українська студентська громада, Москва 74
 Український спортовий союз 116
 Український студентський союз, Львів 19, 64, 65, 96
 Харківське студентське товариство 39, 40
 Цейтраля об'єднаних українських громад, Петербург 74,
 75

Центральна Драгоманівська організація учеників серед-
ніх шкіл Галичини і Буковини 20
«Чорноморе» (корпорація), Чернівці 59, 89, 90, 91, 93
«Юго-западное отделение Императорского Географическо-
го Общества» 29
Юнацьке братство, Острозька академія 7

ПОКАЖЧИК ІМЕН

- | | |
|---------------------------------|--------------------------------|
| Алиськевич Л. 92 | Боберський Іван 61, 101, 102, |
| Алчевська Христя 113 | 104, 107, 120, 122, 135, 143, |
| Андрієвський Віктор 33, 34, 68, | 144 |
| 69, 70, 71, 145 | Бобжинський 115 |
| Андрієвський Сергій 35 | Бобин Іван 27 |
| Андрузький Юрій 10 | Боднар Іван 21 |
| Анохин 121 | Бойко І. 21 |
| Антонович Володимир 36, 37, | Бойчук Дмитро 26 |
| 42, 67 | Бокій Гліб 76, 78 |
| Антонович Д. 39, 67, 80, 81, | Болехівський Августин 124 |
| 84, 146 | Болотов М. 36 |
| Арабажин 50 | Борковський Олександр 131 |
| Артимович Агенор 59, 124 | Борис Іван 60 |
| Артимович Антін 123 | Борискевич Михайло 45 |
| Бабюк Ангела 28 | Боровик 83, 84 |
| Балюк Іван 26 | Борсук О. 60 |
| Базилевич В. 67 | Брайтер Т. 116 |
| Байздренко Микола 39, 83 | Бриндзан Володимир 59 |
| Баланин Володимир 76, 78 | Бриндзан Ілярій 134 |
| Балицький Микола 114 | Бриндзан Т. 89 |
| Балошискул Ольга 28 | Будзиновська Наталія 133 |
| Бандрівський 123 | Будзиновський 101, 130 |
| Барбер М. 67 | Бураченко 73 |
| Барвінський Олександр 15, 24, | Бурлюк Олександр 83 |
| 44, 53, 54, 143 | Бучинський Мелитон 45 |
| Бачинський 55 | Вагилевич Іван 13, 14 |
| Бачинський Левко 21 | Веселовський Сергій 76 |
| Бачинський Юліян 47 | Василяшко Іван 59 |
| Безпалко Осип 96 | Василенко М. 37, 79 |
| Безпалко Фабіяна 27 | Василев М. 74 |
| Белей Іван 49, 94 | Василько М. 89, 92, 134 |
| Белей Марія 133 | Вахнюк Михайло 113 |
| Березняк Саватія 72 | Вахнянин Анатоль 25, 45, 131, |
| Беренштам 37 | 143 |
| Бернатович Володимир 15 | Вахнянин Іван 45 |
| Біднов В. 35 | Величковський 13, 14 |
| Бігарій Наполеон 91, 92 | Вендзілович Іван 12 |
| Білозерський 147 | Весоловський Сергій 70, 75, 76 |
| Білокурський Петро 113 | Весоловський Ярослав 58, 114 |
| Біляк Стефан 24 | Виговський 111 |

Видинівський Семен 53
Винників Сергій
Винниченко Володимир 58, 71
Війчук Юрій 52
Вільчинський Варнава 52
Вінцковський Дмитро 52, 53, 55
Вітовський Дмитро 23, 95
Вітошинський Мирон 64, 95
Войчук Яцко 115
Войнович Дмитро 59
Волянський Олімп 55
Воробкевич Григорій 27
Воробкевич Ізидор 27
Гакман Николай 54
Галаган Микола 29, 36, 68
Галицький 126
Галечко Софія 61
Галіп Артгем 92
Галіп Теодор 58
Ганкевич 46, 60, 62
Ганкевич Володимир 49
Ганкевич Гриць 55
Ганкевич Клим 52, 55
Ганкевич Микола 20
Гарматій Лука 113
Гарасимович 61
Гермайзе Йосип 72
Гнаткевич Богдан 19
Говсевич Петро 74
Гоголь Микола 33
Годованський 59
Головацький Яків 13, 14
Гончарів-Гончаренко Ю. 121
Горбаль Кость 24
Горбачевський Іван 45, 61
Гординський Микола 12
Гошкевич Віктор 36
Гошовський Андрій 52
Гошовський В. 21, 62
Гошовський Іван 58
Грабовський Ол. (Остап ?) 94
Грабович 27
Гребінка Євген 10

Греченко Яків 76
Грінченко Борис 35, 73, 82, 145
Грінченківна Настя 36
Гринько Федір 74
Григоровичі (брати) 59
Григорович 27, 91
Григорчук 135
Грицай Остап 45, 96
Грушевський Михайло 8, 34, 36, 37, 97, 122
Грушевський Олександр 72, 97
Гузар В. 89
Гук А. 67
Гулак-Артемівський Микола 10, 11
Гулак Микола 10, 11
Гундич О. 126
Гмиря Микола 34, 35
Ієник Василь 19
Іорук Семен 19, 94
Данилович Василь 16
Данилович Стефан 62, 64
Дарійчук Г. 92
Даців 24
Дашкевич Роман 64, 113
Дашкевич 19, 27, 118, 145
Демидчук Семен 107
Дзіковський Василь 19
Дидинський Володимир 51
Доброграївна Олена 35, 50
Довганюк Осип 113
Довнар-Запольський М. 81
Додек Петро 113
Дольницька Ірена 133
Дольницький Антін 48
Доманицький В. 67
Донцов Дмитро 64, 65, 72, 78, 96
Дорик Роман 61
Дорошенко В. 74, 147
Дорошенко Дмитро 8, 34, 69, 70, 75, 76, 78, 79, 96, 97, 111
Дорошенко Петро 37

Дошівник І. 59
 Драгоманов Михайло 18, 38,
 47, 48, 53, 58, 64, 94, 111
 Драгоманів С. 36
 Дробиш А. 84
 Дробиш Дмитро 83
 Дубровський Павло 74
 Дуда-Дудинський 68
 Дудко Федір 32, 33
 Дулбін М. 76
 Думка Павло 99, 113
 Дурбак Анна 133
 Дутчак 19
 Євшан М. 21
 Єнджейовський Ф. 92
 Єфименкова Олександра 72
 Єфремов Сергій 35, 97
 Жалківський Л.
 Жила Антін 26
 Жила Іван 19
 Житецький П. 37, 42
 Жмур Клим 99
 Жураківська Ольга 133
 Зайцев Павло 75
 Заклинський Зеновій 23
 Заклинський Корнило 49
 Заклинський Леонід 22, 49
 Заклинський Мирон 22
 Заклинський Олексій 130
 Залізник Микола 16, 64, 73, 145
 Залозецький Володимир 89, 92
 Замора Федір 16, 64
 Заревич Федір 24
 Зарицький С. 21, 48
 Зеров Микола 72
 Зінківський Трохим 82
 Зогуля Іван 83
 Зофійовський Олекса 48
 Івицький Олександр 34
 Ілащук В. 92
 Ількевич 13
 Індішевський Степан 19
 Індішевський Ярослав 19
 Кавуля В. 92
 Калинович Федір 114
 Калиновський Сергій 76
 Калитовський Єроним 49
 Калитовський Олег 64
 Канюк С. 88
 Калужняцький Еміліян 53
 Караван 123
 Карпенко-Карий 31, 81
 Карпець Володимир 139
 Катамай 23
 Катамай Дмитро 19, 114, 118
 Катеринюк Петро 134
 Качала Григорій 21
 Каченович-Білинський Осип 49
 Кахникевич Кирило 49
 Квас Осип 17, 18, 19, 125, 157,
 158
 Квітка К. В. 36, 80
 Квітка-Основ'яненко 10
 Кедровський Володимир 38,
 Кеслер 56
 Кисілевський Олександр 53
 Клекайло 23
 Кліщ 125
 Клим Василь 18, 125, 157, 160
 Клим Панько 58, 125
 Климкович 24, 93
 Кміцикевич Микола 12
 Кміцикевич Юліян 12
 Крегулецький Федір 113
 Кривко Олександр 82
 Крижанівський Ч. 48
 Крутій Панько 123
 Крушельницький Антін 94
 Крушельницька Соломія 79
 Коберський Володимир 18
 Кобилянська О. 89
 Ковалевський Микола 37, 38,
 72, 73, 74
 Ковалевський Петро Олексан-
 дрович 75
 Коваленко Коля 31

Коваленко Сашко 31, 39
 Коваль Віктор 125
 Когут Лев 58
 Козакевич Олександр 61
 Козаркевич 27
 Козиненко В. 68
 Козловський 130
 Колачковський Олександр 49
 Колесса О. 56
 Колодницький 125
 Коллярд Юрій 30, 34, 39
 Колесницький А. 36
 Комличенко Іван 34, 35
 Коник Михайло 22
 Кониський Олександр 14, 35, 37, 55
 Кононенко Мусій 84
 Конрад Мирон 25
 Константинович Омелян 49
 Копачук Володимир 59
 Копачук Микола 134
 Кордуба М. 58
 Корінець Дмитро 125
 Королева Олена 76, 77
 Косач Лариса 37, 80
 Косач М. 36
 Косач Ольга 76
 Косевич Євген 94, 133
 Косак Гриць 101, 119
 Костецький Іван 56
 Костинюк О. К. 92
 Костомаров Микола 10, 50, 147
 Котляревський Іван 10, 58, 78, 141
 Коцик Роман 135
 Коцко Адам 61, 65, 128, 140
 Коцюбинський Михайло 84, 116
 Кошиць О. 69, 81
 Кузеля Зенон 21, 45, 47
 Кузич Михайло 113
 Кузьмак О. 113
 Кузьменко Іван 31
 Кузьмич Антін-Володимир 113
 Куковський І. 59
 Куліш Панько 10, 14, 55, 84, 146, 147
 Купчанко Корній 92, 93
 Курбас Олександр (Лесь) 27, 64
 Кучабський Василь 17, 18, 19, 125, 157, 158, 159
 Кучерішка Омелян 17, 19, 125
 Курінний Петро 35
 Кушнір Володимир 21
 Кушнірук Т. 92
 Кушнірюк П. 92
 Кущикевич Венедикт 12
 Лаврентієв Степан 76
 Лаврівський 50, 99, 100
 Лагодинський Микола 114
 Лапчинський Маркил 12
 Лапчинський Мартин 12
 Лапчук Іван 123
 Лебедова Віра 113
 Лев Василь 15
 Левицька Стефанія 133
 Левіцький Володимир 96
 Левицький Йосиф 134
 Левицький Кость 22, 49, 51, 62
 Левицький Остап 24, 64
 Левицький Северин 29, 64, 121
 Левицький Пилип 119
 Лелів-Слотвінський Костянтин 12
 Л-енко Г. В. 78, 79
 Лепкий Богдан 8, 12, 50, 99
 Лепкий Лев 18
 Лепкий Микола 21
 Лещенко Андрій 70
 Линиський 48
 Лизанівський Іван 17, 86
 Липа Іван 73, 82, 83, 148
 Липинський В. 36
 Лисенко Микола 37, 58
 Лисинецька Клавдія 28
 Лисинецька Ірина 28

Лівицький А. 67, 68
Лівінський Володимир 64
Ліськевич Дмитро 125
Ліщинський 24
Лобода 71
Лотоцький Антін 21, 117
Лотоцький Володимир 21
Лотоцький Олександр 32, 33,
34, 35
Лукашевич Василь 10
Лукашевич К. 55
Луцицький 37
Луцький 60
Луцький Остап 62
Лушпинський 58
Любінецький Р. 21
Мазепа 111
Мазуренко Василь 76, 78
Мазюкевич Петро 36
Маєр-Михальський Денис 59
Макогін Дмитро 113
Маланюк Є. 61
Мальований Володимир 73
Манастирський 27
Марків Лев 64
Масарик 115
Масляк В. 55
Марковський 24
Мартинович Іван 21, 27
Мартович Лесь 21
Марсевич Степан 139
Матушевський Ф. 79, 80
Мацієвич Левко 80
Машек Ф. 104
Мельниківна 50
Мельникович Осип 22
Метлинський Амвросій 10
Микита 124
Михалевич 31, 39, 66
Михалевич Микола 16
Микелита Гриць 113
Михайлюк М. 59
Михаляк Максим 131

Мігуля Платон 91, 92
Міклосевич Ф. 56
Мількович 91, 92
Мінко Юліян 125
Міський Андрій 134
Міхновський Микола 37
Міхур Яків 70, 71
Млака Данило 55
Многогрішний Дем'ян 137
Могилянський Андронік
Могилянський Антін 13
Могилянський Іван 11, 14, 134
Моргун О. 36, 37
Мохнацький Клементій 12
Мудрий Василь 27, 44
Нагірний Василь 50, 99, 100,
101
Навроцький Володимир 22, 128
Навроцький Осип 19
Назарієв Олекса 76
Назарук Осип 16, 96, 160
Найда Олександр 93
Науменко В. 37
Невестюк Яків 60
Невчук Ярослав 113
Неделка Микола 108
Негребецька М. 133
Нечуй-Левицький Іван 14, 84
Нижанковський Остап 49
Никирович 55
Новодворський Олександр 76
Новосільський І. 59
Оборський 125
Огоновський Олександр 131
Огороднік Микола 27
Одинський В. 92
Одинський Михайло 109
Озаркевич Льонгин 62
Озаркевич О. 133
Окуневський Ярослав 62
Олесницький Євген 15, 26, 44,
49, 51, 52, 130
Олесницький Юліян 52

Оміцинський Семен 68
 Онишкевич Гнат 53
 Осьмак Кирило 74
 Осадець Юрій 59
 Охримович Осип 64
 Охримович Юліян 17, 19, 24, 96
 Паар Юліян 61
 Павленко Василь 76, 77, 78
 Павлик Михайло 35, 48, 58, 94, 96
 Панейко Василь 95, 122
 Патрицький Денис 49, 142
 Патрицький Осип 47, 142
 Пачовський Василь 95, 113
 Пацлавський Є. 21
 Пеленський Дем'ян 121, 124, 125
 Пеленський Степан 121, 124
 Петлюра Симон 34, 40, 96
 Перцевич Віктор 34
 Петришин Іван (псевдо Я. Зелянський) 113
 Петров Олексій 11
 Питлик Богдан 24
 Пігуляк Єротеї 117
 Пігуляк Іван 59
 Підлісецька Дарія 133
 Піщанський Д. 68
 Плешкан Іван 50
 Подляшецький Кароль 49
 Поліха Теодор 124
 Поливанів 70
 Полонська-Василенко Наталія 165
 Полонський Михайло 70
 Подолінський Сергій 47
 Понятенко 34
 Попова Віра 76
 Попович Ілько 92
 Попович Олександр 27, 58, 89, 92
 Попович Остап 117
 Попович Омелян 27, 54, 55
 Попович Наталка 27, 133
 Порш М. 35, 40, 67, 70
 Пригара 72
 Потоцький 114, 128, 143
 Присяжний Михайло 166
 Процьків Сельвестер 27
 Пулюй Іван 26, 45, 61
 Пушкар Лесь 113
 Пчілка Олена 36, 37
 Радик Ізидор 134
 Ракочий Гриць 27
 Ратич І. 21
 Ревакович Тит 140
 Репта Василь 27
 Ріпецький С. 16
 Розов С. 71
 Руснак Василь 59
 Русов Михайло 80, 81, 84
 Русов Олександр 77, 82
 Русова Софія 77
 Садовський Володимир 21, 71
 Сакалюк 21
 Сандул Емануїл 16
 Самійленко Володимир 84
 Сандуляк-Лукинич Іван 113, 114
 Сахаров Микола 76
 Семенець Василь 17, 86
 Семака Іван 52
 Сешкевич Корнило 131
 Сигаревич Дмитро 84
 Сімович В. 55, 57, 58
 Сінгалеви́ч С. 59
 Січинська І. 133
 Січинський Мирослав 62, 128, 142
 Скаськів Г. 21
 Скоропис-Йолтуховський Ол. 67
 Скрипник Микола 76
 Сліпий Йосиф 44
 Слоневський Кирило 12
 Слухаський 34
 Слюзар Р. 61

Смаль-Стоцький Степан 27, 53,
54, 56, 57, 89, 92
Смеречанський 134
Снігурський (єпископ) 11
Соколовський Олексій 68
Соломійчук-Юзенчук Юра 113,
114
Солянич Дмитро 108
Сорохан І. 92
Старецький Бронислав 49
Старицький М. 37
Старомійський Орест 48
Старосольський 60
Старосольський В. 94, 118
Стасюк Микола 76, 78
Стеблецький Рафал 49
Степанівна Олена 17
Степанівський В. 68
Степанович 24
Стефаник Василь 21, 60
Стефанович Марта 133
Стефанович Олександр 22
Стефанович Омелян 24
Стефанович Ярослав 51
Степенко 37
Стрільчук-Каменецька Наталія
126
Стрийський Іван 58
Стоянов П. О. 67
Столбин Олександр 83
Струбель Хома 116
Струханчук В. 21
Студинський 15
Ступницький Володимир 52
Сумцов 71
Суханос Кароліна 28
Сушко Роман 17, 160
Танячкевич Данило 16, 22, 24,
25, 29, 30, 44, 128, 141
Тарковський 39
Тевтуха 59
Темницький 60
Темницький Володимир 94

Терниченко Євген 73
Терлецький Остап 5, 21, 46, 46,
128
Тершаківець Михайло 12, 15
Тимівський Іван 28
Тимошенко Володимир 76
Тимошенко Сергій 76, 78
Тимченко Є. 37, 84
Тирш Мирослав 99
Тисовський Олександр 24, 104,
121, 122, 123
Тищенко Степан 76
Ткачук Дмитро 26
Ткаченко М. С. 67, 68
Тополенько Юрко 113
Торський В. 67
Трильовський Кирило 102, 104,
108, 109, 110, 112, 113, 114,
115, 116, 118, 147, 148, 154
Троцький М. 68
Труба Іван 76
Турула В. 21
Турянський Яків 124
Угрин-Безгрішний Микола 117
Урдейчук Василь 113
Устименко Сергій 38
Устіянович Корнило 55
Устіянович Микола 13, 14
Фелендин 44
Федорів Федь 19
Федорович Володимир 92
Федорович Єротеї 27
Федорович Стефа 28
Федорців 96
Федюшка (Євшан) 23, 95
Федькович Осип 55
Федькович Юрій 27, 54, 111
Франко Іван 24, 45, 46, 48, 49,
61, 65, 94, 141, 157
Франко Петро 17, 18, 104, 121,
122, 123,
Харук-Галайда Іван 113
Храпливий 126

- Хрінників Володимир 76
 Цар Михайло 48
 Цегельський Іван 34
 Цегельський Лев 94, 96, 133
 Цегельський Льонгін 12, 96, 101
 Целевич Юліан 45, 60
 Ценглевич Каспар 12
 Циганюк Августин 93
 Цимановський І. 61
 Пурканович С. 92
 Пурковський Антін 21
 Чайковський Андрій 51
 Чайковський Михайло 26, 44
 Чарнецький А. 21
 Чачковський Іван 51
 Черкаський Олекса 64
 Черняхівський Ол. 84
 Чеховський Віктор 36
 Чикаленко Євген 31, 39, 73, 74
 Чміль Адам 61
 Чмола Іван 17, 18, 19, 51, 96, 118, 119, 121, 122, 123
 Чолій Михайло 124
 Чубинський 67
 Чупрей Іван 109, 113, 114
 Шантгай Дмитро 76
 Шарко(-в) Борис 36
 Шарков(-рко) Вадим 36
 Шах Степан 24, 44, 130, 134
 Шашкевич Володимир 24
 Шашкевич Маркіян 12, 13, 14, 50, 128, 141
 Швецов Пилип Іванович 38
 Шевченко Іван Прохорович 137
 Шевченко Тарас 10, 11, 14, 16, 26, 37, 38, 82, 83, 85, 86, 111, 141, 146
 Шекерик-Доників Петро 113
 Шемет В. 37
 Шеровський 34
 Шехович Михайло 45, 46, 49
 Шкорган Ольга 29
 Шкреметко Семен 135
 Шмігер Стефан 60
 Шпитко Осип (псевдо Гриць Щипавка) 113
 Штогаль 56
 Шумлянський Йосиф 7
 Шухевич Микола 49
 Шухевич Степан 19
 Шухевич-Старосольська Дарія 133
 Шушковський Олександр 52
 Щербанович Іван 134
 Щербань Настасія 76, 78
 Щирба Роман 135
 Юринець Володимир 64
 Юркевич А. 37
 Юркевич Л. 36
 Юхнович Юлія 61
 Яворський 88
 Яворський Василь 115
 Ян Фрідріх 143
 Яременко 46
 Ярмчук Д. 90
 Яричевський 50, 99
 Яричевський Сельвестер 92, 101, 113, 117
 Ярославич Роман 60
 Ясинецький Володимир
 Ясинецький Роман 59
 Яхимович (митрополит) 54
 Яценко Микола 39, 83
 Яцковський 61

ЗМІСТ

Вступ.....	5
Розділ перший. Вогники національного відродження.....	7
Розділ другий. Вияв організованості української молоді.....	10
Огляд поодиноких громад та гуртків.....	20
Перші вияви організованості української молоді на Наддніп- рянщині.....	29
Огляд поодиноких громад та гуртків, що діяли у московській імперії.....	34
Тасмні гуртки на Наддніпрянщині та українські школи.....	40
Польські тасмні гуртки на Наддніпрянщині.....	42
Розділ третій. Розкрилля студентського руху.....	44
Організоване студентство в Галичині та Австро-Угорщині.....	44
Віденська «Січ» і її роля в українському студентському русі...	45
Львів та провінція.....	48
Студентський рух на Буковині.....	52
Українські студентські організації в Австро-Угорщині поза ук- раїнськими землями.....	59
Завершення організаційної структури студентських станових організацій в Австро-Угорській монархії.....	62
Студентські організації на Наддніпрянщині та у московській імперії.....	66
Студентські корпорації.....	87
Студентська преса.....	93
Розділ четвертий. Масові організації молоді.....	99
«Сокіл».....	99
Пожарно-руханкове товариство «Січ».....	108
Українські січові стрільці.....	118

Розділ п'ятий. «Пласт».....	121
Розділ шостий. Політична боротьба українського народу і зрі- зничкування молодечого організованого життя.....	128
Розділ сьомий. Українська молодь на еміграції.....	137
Додатки:	
Короткі відомості про деяких організаторів таємних гуртків Галичини.....	141
У справі товариств «Січові Стрільці».....	149
В гору прапор!.....	155
Марш Січовий.....	156
З початків українського стрілецького руху в Галичині.....	157
Літературні джерела.....	160
Про Володимира Леника і його книгу (Післяслово).....	164
Показчик організацій і товариств.....	167
Показчик імен.....	174

Hotel Kurfürst,
94086 Bad Griesbach
31.8.98. wby

